

II/2582

ANDERLE ADÁM:

A SPANYOL ABSZOLUTIZMUS KÉPE A XIX.ÉS A XX.SZÁZADBAN
MAGYARORSZÁGON

/A "fekete legenda" magyarországi történetéhez/

- doktori értekezés -

1967 január

I .

BEVÉZETÉS

A "fekete legenda"

A történettudomány a spanyol történelem vizsgálata során egy sajátos fogalmat alakított ki, a "fekete legenda" fogalmát. E fogalommal tudta kifejezni és jellemezni a spanyol történelmet elborító torzításokat, melyek fekete szövedékként fonják be a spanyol multat. A historiográfiának az egyik fontos feladata e torzítások lehántása, bírálata. Ez a munka azonban még csak a kezdeti lépéseknél tart. Nem ismerjük kialakulásának országonkénti mozgatórugóit, elterjedésének menetét, kiterjedésének határait. E kutatásokat nagyon konkrétan, országonként, sőt minden egyes történetíróról gondosan elemezve kell elvégezni.

Ertekezésem a "fekete legenda" elterjedéséhez kíván adalékot szolgáltatni.

Az össz~~ké~~p, mely a "fekete legenda" nyomán kialakult, jól kitapintható. Juderias a XX. század elején írott könyvében a következőkben foglalta össze a legenda tartalmát: olyan legendát értünk ezen, mely Spanyolországot, mint az inkvizíciót elgogadó, buta, fanatikus, a kulturnépek között hatni nem tudónak ábrázolta, olyan népnek, mely mindig^{1/}kész az erőszakos tettekre, a haladás és az ujítások ellensége.

Arnoldsson e motívumokat a XVI. századi "fekete legendáról" írt könyvében kiegészíti. A spanyol hamis, gőgös, kevertfajú, bujér nép-^{2/}gyűjti össze a motívumokat.

Kialakulása a XVI. században kezdődik. Rugói között megtalálható a II. Fülöp elleni gyűlölet, az itáliai spanyol hegemonia vallásháborúja, a zsidók kiűzése, mint tényezők. Kritikai megj

zések ezek, s a korabeli spanyol élettel kapcsolatosak. Juderias szerint e legenda gyökere a reformációban keresendő.^{3/} Valóban, a legenda kialakulásának egyik fő területe Németország és Németalföld. E jellemzésekből azonban még nem kapunk választ arra, hogy mi volt az egyes országokban az oka annak, hogy kialakult egy spanyolelles hangulat, ellenszenv.

Legtisztabban a "fekete legenda" itáliai mozgatórugóit ismerjük. Ezek feltárását Arnoldsson végezte el a *La Leyenda Negra* című könyvében.

A spanyolok iránti ellenszenv már a XIV.-XV. században jelentkezett, s főleg két forrásból táplálkozott. Az egyik az olasz kereskedők ellenszenv a katalán kereskedőkkel szemben. A másik az olasz humanisták köréből indul ki: a spanyol nemeseket műveletleneknek tartják, s lenézik a spanyol kulturát, annak arab elemei miatt. E két forrásból táplálkozik a "fekete legenda", s áll készen a XVI. században Itáliában.

A XVI. században az alapélmény a spanyolok háboruskodásai. Elismerik a spanyolok vitézségét, másrészt a kegyetlenség asszociálódik hozzájuk. /*Sacco di Roma, 1527*/. Kihangsúlyozza Arnoldsson a spanyol igazságszolgáltatás részrehajthatatlanságát. Ez a nemesekkel szemben is szigorú. Az itáliai nemességben ez spanyolellességet szült.

A törökök elleni harc megteremti a szolidaritás érzését is az olaszokban. A spanyolok a katolikus hit védelmezői az olaszok szemében. A gyakoribbak azonban a spanyolelles megnyilvánulások. Fő érvek a súlyos adók, az inkvizíció, és a katonai visszasságok.

Meg kell említeni itáliai vonatkozásban Campanella nevét, és *Monarchia Hispanica* című művét.^{4/} Az itáliai legendában betöltött szerepe mellett igen nagy, de még fel nem mért a hatása Európa szer-
te, s igen ismert volt hazánkban is.

A XVI. század humanistáinak gondolkodására nagyon hat a spa-

nyol-francia háború és a török betörésének fenyegetése. A spanyol hódítások nyugaton, a török sikerei keleten az érzékeny gondolkodókban az apokalipszis vízióját keltették. Campanella a spanyolok oldalára állt, mert számára Spanyolország szimbolizálja az európai civilizációt a barbár törökkel szemben, s képes, egy univerzális monarchiát megteremtve, megvédeni Európát és Itáliát. Fügyelemreméltó azonban, hogy Campanella mégsem rajzol kedvező képet a spanyolokról. A spanyolok, mint aranyra éhes, az indiánokkal szemben kegyetlen emberek jelennek meg.

Campanellánál tehát a spanyolok szubjektív megítélése elválik történelmi szerepük megítélésétől, mely egyetemes küldetés.

Campanella észreveszi Spanyolország hanyatlását is. Ennek összetevői közt, a "fekete legenda"-ba is beépülő motívum, a spanyolok hajlama a katonai szolgálatra, s képtelensége az ipar művelésére.

A "fekete legenda" másik fő forrása Németalföld és Németország. E területeknek a "fekete legenda"-ban betöltött szerepe még nem tisztázott eléggé, csupán néhány motívumot ismerünk.

A XVI. századi németek lebecsülik a "román" országokat, sajátos gazdasági, társadalmi strukturájukat.^{5/}

V. Károly császárrá választása után újabb tényező kezd hatni: a németek félnek, hogy a spanyol befolyás Németországban növekedni fog. Az itáliai humanistákkal a németek is egyik forrása annak a nézetnek, hogy a spanyolok világuralomra törnek. Növeli az ellenszenvet a németalföldi háború is.

A Németalföldről menekült protestánsok alakítják ki az inkvizíciós legendát. Orániai Vilmos is hatalmas spanyolelles propaganda-t űz. Az 1580-ban írott Apológiája, melyet többször is kiadtak, a "fekete legenda" sajátos változata.

A Don Carlos legenda is németalföldi eredetű. Itt vetik meg alapját a véres király és a szabadsághős fiú képének, mely a XVIII.

században Schillernél nyer művészi megfogalmazást.

Valószínű, hogy e területek Habsburg-ellenessége is egyik forrása a "fekete legendának", s az itáliai hatással is számolnunk kell. Tudjuk, hogy a 30-éves háboruban Campanella művéta Habsburg-ellenes erők felhasználták propaganda céljaira.^{6/}

A XVIII században jelentkezik egy irányzat Spanyolországban, mely észreveszi az ország hanyatlását. A helyzetet önkritikus célzattal, sötétre festik, hogy ezzel is serkentsenek a javításra. Az alapélmény annak a fáziseltolódásnak az élménye, mely a XVII. században vált érezhetővé. A spanyol gazdasági írók e különbségeket akarták felstámolni, s felzárkózni a nyugati országokhoz.^{7/} Ez írók és Campanella közti hasonlóságra hív fel Wittman Tibor tanulmánya: nem a lehetőségekhez és az ország belső feltételeihez mérik Spanyolország erőit, inkább egy világbirodalom perspektívájához, vélt nemzetközi kötelezettségekkel.^{8/}

A "fekete legenda" kialakulásánál még néhány, eddig nem tárgyalt tényezőt kell figyelembe venni.

Egyrészt a XVI-XVII. században Spanyolországban utazó külföldieket, akik a spanyolokat lusta, fanatikus, klerikális jelzőkkel illetik,^{9/} másrészt Las Casast, aki az Indiákon véghezvitt kegyetelenségeket ábrázolja negrázban. Megemlíthető még Antonio Perez, aki az aragon felkelés leverése után Franciaországban megírja emlékiratait, s aki a hanyatlás-elmélet egyik kialakítója lesz.

Amikor egyre szélesednek a "fekete legenda" hullámai, megtalálható a XVI-XVII. században a spanyol katona dicsérete is, harcias érényeinek pozitív rajza. Ez főleg azokra a területekre jellemző, ahol a török invázió állandó veszély volt. Főleg tehát Kelet- és Közép-Európában.^{10/}

A "fekete legenda" kialakulása a XVI-XVII. században végbemegy.

Ezt használják fel később mint alapot, s mélyítik el a spanyolokkal foglalkozó történészek. Igazi kivirágzása, a hanyatlás-elméletekkel összefonódva, a XIX. század, de közben a felvilágosodás írói is igen nagy szerepet játszanak elterjesztésében.

Ezek mintegy összegyűjtik a spanyolokról kialakult vélemények mozaikjait, s összegezik, gyurják legendává. Rajtuk keresztül hullámszik szét és terjed el Európa szerte a legenda.

Montesquieu számára ^{11/} jó példa Spanyolország az önkényuralom hibáinak kimutatására, az abszolutizmus ellenesség kinyilvánítására. A II. Fülöp féle nagy birodalom nem ideális; csak arra vezettet, hogy kiirtották Amerika lakóit, önkényuralmat vezettek be Németalföldön. Spanyol tulajdonságként a restség, kérkedés, lustaság jelenik meg, ugyanakkor kiemeli a "déli népek" vitézségét, készségét a harcra. A domináns azonban valami életképtelenség-érzés, -tulajdonság, ami jellemzi a spanyolokat. ^{12/}

A felvilágosodás kiemelte és felnagyította az egyes meglévő, és az előző századoktól átvett tényeket. Az inkvizíció vallási despotizmusáról beszélt, eltulozta a mór és zsidókérdés gazdasági jelentőségét, s mintegy mítoszt teremtettek.

A "fekete legenda" a XIX. században

Európa népeinek látóköréből a XVIII. században Spanyolország kikerült. A fejlődés érdekesebb problémáit adták Nyugat-Európa más országai. Spanyolország elmaradottsága, magába zártsága nem foglalkoztatta a történetírók fantáziáját. Ha neve felmerült, jobbára amerikai gyarmataival kapcsolatosan.

A napóleoni háborúk, a spanyol nép harca a hódítók ellen, majd az egymást követő forradalmak ^{mozgalmak} a XIX század folyamán az érdeklődés egyik középpontjába helyezik Spanyolországot. Juderias ezekből vonja le a következtetését: a "fekete legenda" XIX. századi továbbélésében a jelenkori motívumok játszottak döntő szerepet.

Ez természetesen tulzás, s úgy véljük, legfeljebb motiváló tényező lehetett. A "fekete legenda" alapja évszázados építmény, így a XIX. századi élmények legfeljebb egy új réteget jelentett a torzítások tömegén. A lényeg az, hogy a legenda a XIX. század folyamán, főleg extenzitásban, terjed. Oka főképp az, hogy a liberális gondolkodók, a feudalizmus elleni harcban a történelem eredményeit is felhasználták. Így a "fekete legendát" is.

A legenda XIX. századi történetét, historiográfiáját áttekinteni szinte lehetetlen feladat. Bár Juderias, említett könyvében igen hatalmas anyagot tekint át, s forrásként jól kezelhető, úgy véljük elég, ha a legenda XIX. századi főbb jellemzőit említjük meg, s főképp azokat a történetírókat említjük meg, jellemezzük, akiknek a munkája hazánkban is ismert volt, közkézen forgott illetve, amely műveket történetíróink felhasználták munkáikban.

A "fekete legenda" a felvilágosodástól kezdve több lesz a spanyolokkal foglalkozó legendánál, több lesz egy történelmi torzításnál: része lesz a feudalizmus ellen küzdő polgári ideológiának. Ennek megfelelően főképp a liberális történetírók viszik tovább

e legenda motivumait. Saját országuk történetéből elvont törvényeket aggattak a spanyol történelemre, és sokszor hazai célok szolgálatában használták fel a legendát. S bár a német konzervatív és romantikus történetírás harcba indult a felvilágosodás eszméi ellen, s a spanyol történelem sok eseményét helyezte új megvilágításba, a "fekete legenda" ez irányzatban is tovább élt. /Ranke, Raumer/.

Juderias panaszkodik, hogy a XIX. században újból előbukkan

II. Fülöp és Alba herceg alakja, és a már ismert koncepciók az okok ereit kiirtásáról, az értelem elnyomásáról, a gyarmatok kihasználásáról, az indiánokkal szembeni könyörtelenségről. A történészek "... megvetésüket és gyűlöletüket Spanyolországra vetítik azon nézetekben, amelyet alkotnak hol civilizációnkról általában, hol történelmünk különböző korszakairól. 13/

A restauráció történészei II. Fülöpben, politikájában látják a hanyatlás okát. Guizot szerint II. Fülöp abszolútizmusának a következménye, hogy az emberi lélek a legmélyebbre süllyedt. Mignet a spanyol uralkodókat degenerált és tétlen királyok sorozatának tekinti, Michelet pedig II. Fülöpöt félbolond és beteges léleknek rajzolja. Ebbe a sorba állhat Macaulay is, aki szerint II. Fülöp - e gigantikus népet gyermeki néppé alakította át, s ezért nem tudott Spanyolország a "felnőtt nemzetekkel" együtt lépni. A nép egy másik, alacsonyabb korszakban maradt vissza, ahol gyönyörködést még az auto da fé nyújtott.

Prescott, aki a katolikus királyokról írott könyvében, Juderias szavai szerint, "csodálatosan tükrözi" a kort, II. Fülöpről a kor felfogását elfogadva ir: sötét képet fest az inkvizícióról, és szellemi sötétségről beszél. A másik neves amerikai, Motley, aki a hollandok lelkes magasztalója, Fülöpöt félőrültnek rajzolja.

A pozitivizmus egyik kiváló történetírója, Buckle a spanyol

hanyatlással foglalkozik. Szemléletében a spanyolok jellemző vonásai a babona, hiszékenység az egyházban és az államban. Ennek okát főképpen földrajzi tényezőkben látja: állandó szárazság, egészségtalan klíma, földrengések jönnek tényezőként s fordítják az embert a természetfölötti felé segítségért. Minden negativum ellenére Buckle megjegyzi: a spanyol nagy nép, katonás és vallásos, engedelmeskedik az egyháznak, szolgálja a királyt, de e nép tiszteletet kelt Európában.^{14/}

o XIX. század első felében

Magyarországon az egyik legismertebb történetíró Rotteck volt. Igen sötét képet fest Spanyolországról, s az uralkodókról. Az inkvizíciót a "pestis lehellete" jelzővel illeti, a papság és az inkvizíció tevékenységének tulajdonítja Spanyolország hanyatlását. Nagy szerepe van Llorente Az inkvizíció története című könyvének is, mely az inkvizíciós borzalmak gyűjteményét adja. E könyvet Magyarországon is kiadták a múlt század közepén.

Ha a legendáról beszélünk, jelezni kell azt is, hogy a XIX. század második felében, a forráskutatás és forráspublikációk eredményeképp megindul a legenda egyes motívumainak viaszorítása. A történetírók egyes alakok, pl. II. Fülöp rajzát igyekeznek korrigálni, az egyes, vele kapcsolatos tényeket tisztázni.^{16/}

E torzítások lehántása, a historiográfiai kritika azonban nem egyértelmű. Tanulni leszünk annak, hogy e torzításokat, mintegy ellenhatásképp, a század végére egy "rózsaszín" legenda váltja fel, mely igyekszik a tényeket idealizálni. Ennek a képnek a kialakítói a konzervatív, romantikus történészek, s ezek közül is különösképpen a katolikus egyház történészei, akik a forrásfeltárás eredményeit apologetikus céllal használják fel.

Ezért, a historiográfiai áttekintésnél a "fekete legenda" motívumait vizsgálva mindig vizsgálnunk kell a történetírók szemléletét is. Meg kell vizsgálni, milyen okok hatottak a legenda egyes motívumainak felhasználásánál, milyen szemléletbe ágyazódik

a spanyol történelemről alkotott nézetek összessége. Nem szabad egyes spanyol történetírók, /pl. Juderias/ hibájába esni, akik elítélnék mindenkit, aki nem jót írt a spanyolokról.

Marx és a spanyol kérdés 17/

A spanyol nép harca Napóleon seregei ellen, majd az egymás után következő forradalmak, melyek bizonyos fáziseltolódással követték az európai forradalmakat, av világvéleményét erősen foglalkoztatták. A korabeli sajtóban igen sok cikket találunk erről a kérdésről.

Marx 1854 szeptember és december között a New York Tribune lapjain foglalkozik a spanyol forradalmakkal. Tanulmánya nem ismert szélesebb közönség előtt, főképp történészek tanulmányozták. Magyarországon is csak a felszabadulás után került egy válogatás során az olvasók elé. Aktualitását ekkor, a XX. század közepén a spanyol polgárháború hősi küzdelmei adták meg.

Akkor, amikor a XIX. század felfogását vizsgáljuk, úgy hisszük, érdemes Marx tanulmányánál hosszabban időzni, még akkor is, ha Marx mint aktuális politikai témát tárgyalta a spanyol kérdést. A marxi szemlélet itt sem elégedik meg pusztán a felszíni jelenségekkel. A forradalmi harcok eredetét próbálja felkutatni a spanyol középkorban, röviden megrajzolva a spanyol osztályharcok fejlődését, jellegét.

Justus Pál az említett válogatás bevezetőjében védelmébe veszi Marx tanulmányát. Rámutat arra, hogy Marx akkor írta művét, amikor a kenyérgondok a legjobban nyomják. A család igen súlyos anyagi gondokkal küzd. Marx az újságírás taposómalmában izzadva próbálja a család szükségleteit biztosítani. Hiányoztak a kutató-

munka legegyszerűbb feltételei is - sokszor csak kolosszális emlékezőtehetségére volt utalva.^{18/}

Védelemre, úgy hisszük, nincs szüksége Marxnak. Tanulmánya az aktualizáló történetírás igen^s szép példája

Marx az osztályharcokkal, s főképp a XIX. század forradalmival foglalkozik. Ennek kapcsán azonban föl kellett merülnie előtte a kérdésnek: honnan az a csodálatos energia, mely megállította például Napóleon seregeit. A vizsgálódásokat a spanyol monarchia kialakulásánál kezdi meg. Rámutat a spanyol monarchia kialakulásának sajátos vonásaira, arra, hogy a reconquista harcaimennyre meghatározták a spanyol állam fejlődését, s mennyire segítették a városok és községek erejének növekedését. Rámutat a királyság hatalmának korlátozottságára, mely szintén a visszahódítás következménye volt.^{19/} A spanyol állam fejlődését vizsgálva megállapítja, hogy az abszolutizmus a városok megtörésével erősödik meg. Ennek során felhasználja a városok ellen a nemességet. Az abszolutizmus megszilárdításában a király a polgárság és nemesség közötti osztálygyűlöletet használja fel, s mindkettőt elnyomja.^{20/} Marx felismeri a spanyol abszolutizmus egy alapvető vonását: azt, hogy minden keménysége ellenére a tartományok ősi szabadságjogait nem tudta eltörölni, nem tudott egy egységes monarchiát létrehozni. Ennek okaként a belső piac hiányát említi meg. A tartományok, melyek az ország különböző földrajzi viszonyai szerint alakultak ki, s különbözőképpen fejlődtek aszerint, hogy a mór uralom alól mikor szabadultak fel.

Az abszolút monarchia a maga részéről is mindent alkövetett, hogy megakadályozza a közös érdek kialakítását. Ezzel pedig szétrombolta azt a lehetséges alapot, melyen egy egységes közigazgatási rendszer létrejöhetett volna. A király zsarnoki volta ellenére sem tudta elérni, hogy az egyes tartományok önálló törvényei, privilégiumai eltűnjenek.^{21/}

Igy történhetett meg, hogy amikor Napóleon csapatai betörték a Pireneus félszigetre, az állam ugyan halott volt, "...de a spanyol társadalomban még elevenen pezsgett az élet." 22/

A további részekben Marx a napóleoni háborúkkal és a forradalmakkal foglalkozik.

Megállapíthatjuk, hogy a spanyol középkor történetéből főképp a központi hatalom, az abszolút állam kérdését tárgyalta részletesen Marx. Bár a liberálisok által felkutatott tényanyag állt rendelkezésére, mélyen elemzi az adott kort, először mutatva rá a spanyol abszolútizmusnak az európai klasszikus abszolútizmusoktól elkérő vonásaira. Marx még a török abszolútizmushoz hasonlítja a spanyol államot, főképpen felszíni ismérvek alapján. 23/

A marxista történettudomány új, föltárt anyagra támaszkodva, természetesen már túlhaladta a törököség sablonját. A gazdasági élet adataira támaszkodva rámutat a spanyol állam extravertált jellegére, s arra, hogy a spanyol abszolútizmus rövid aranykorát az atlanti központok és a hanyatló mediterrán terület közötti közvetítésnek köszönhetke. A Földközi-tenger gazdasági szerepe, a mediterrán országokra jellemző regionalizmus-mely Spanyolországra is jellemző- alapján mediterrán abszolútizmus jelzővel illetik a spanyol államot. 24/

Ha összehasonlítjuk a liberálisok műveivel Marx tanulmányát, először látjuk a nép ábrázolását differenciáltan. Amikor kiemeli a nép tudatlanságát, vallásosságát, nem elégszik meg ezzel. Rámutat ennek történeti okaira, és sokat ír a spanyol nép hősiességéről, életerejéről. A Napóleon elleni harc a liberálisok számára egyértelműen reakciós, a romantikusok számára pedig pozitív küzdelem. Marx az, aki először rajzol bonyolultabb képet a harcról, rámutatva annak összetett jellegére, az ellenforradalmi

és haladó elemek bonyolult keveredésére.

A spanyol fejlődés sajátos vonásokat mutat. Marx megpróbál összetetten rajzolni egy kort, s ez a törekvés sikerrel is jár. Marx mutat először példát az egyoldalú szemlélet kiküszöbölésére, s ezzel a "fekete legenda" elleni harc egyetlen lehetséges módszerét is megadja.

A torzítások ellen csak így lehet küzdeni, s ezért nem tudott a polgári történetírás reális képet rajzolni. A "fekete legenda" sötét képei ellen harcolva egy ellenkező előjelű, de ugyancsak torz képet festett a spanyol történelemtől.

Marxot nyilvánvalóan befolyásolta a liberális szemlélet/ ez nyilvánvaló, hiszen önálló kutatást nem végezhetett/, de e kis tanulmánya, főképp az abszolutizmusról, s XIX.századi osztályharcokról igyekszik összetett, reális képet rajzolni, s így a "fekete legenda" elleni harc egyik legelső - és kiemelkedő- példáját kapjuk tanulmányában.

II.

1800 - 1849

Az 1790-től 1849-ig terjedő időszak Magyarországon a feudalizmus válságának az idő szaka. A termelőerők fejlődésének következtében ez időszakban bontakozik ki a magyar és nem magyar népek polgári nemzeti mozgalma, napirendre kerül az ország polgári átalakulása. Az átalakulás sajátos viszonyaink folytán a feudális nagybirtokon kezdődik, itt indul meg először a tőkés termelés. Ennek mértéke, függő viszonyaink miatt nagyon lassu, korlátozott volt. S nemcsak a mezőgazdaság, de az ipar területén is akadályozza a számottevő pénztőke felhalmozását.

Akkor tehát, amikor Magyarországon elkezdődött a harc a polgári átalakulásért, össze kellett fonódnia a függetlenség követelésével is, az idegen abszolutizmus megszüntetésével.

E harcot sajátos helyzetünk miatt a polgárosodó nemesség vezeti. Ennek előnye az volt, hogy a nemesség részese volt a politikai hatalomnak, hátránya viszont az, hogy gazdasági hatalma lényegében nem tőkés viszonyokon alapult, s a tömegekkel való összefogást akadályozta az, hogy ezek közvetlen elnyomója volt.

Befolyásolta a küzdelmet az is, hogy Magyarország soknemzetiségű állam volt, s a harc sikerét nagy mértékben befolyásolta az, hogy mennyire tudja a feltámadó nemzeti ellentéteket a nemesség feloldani. ^{1/}

A gazdasági fejlődés hatására a XIX. század elején a szellemi életben is megtalálható az előrelépés. A feudális gondolkodás egyeduralkodása megtört, s a szellemi élet területén a gazdasági élet fejlődésénél sokkal gyorsabb ütemű fejlődésnek lehetünk tanui, s ezzel párhuzamosan a reakciós és haladó gondolatok harcának is. A küzdelem a polgárosodásért, függetlenségért, főképp a kultúra területén összpontosult. Itt az

európai haladás vívmányait, a felvilágosodás gondolatait átvehetik a magyar gondolkodók, s felhasználhatják harcukban.

A küzdelemben a reakció hatalmi eszközeivel, cenzurával igyekezett fellépni a haladás erői ellen, a haladó erők pedig a modern gondolatokat, az Európa szerte tért hódító felvilágosult szemléletet használták fel.

A század első évtizedében, s a 20-as évek elején ez a küzdelem, az ország elmaradottságának megfelelően nem volt intézményes jellegű. A haladó gondolkodók, a kultúra művelői leginkább önmagukra hagyatkozva vívták harcukat. Ez a korszak a szerveződés időszaka volt. Csak a 20-as évek második felétől kezd megérni a feltétele az intézményes támadásnak. Az Akadémia, néhány rendszeresen megjelenő folyóirat kezdi szervezni a gondolkodókat s teszi hatékonyabbá, mennyiségileg és minőségileg erősebbé a szellemi küzdelmet. Ennek feltételeit a gazdasági fejlődés adta meg. Pest gazdasági központtá válásával létrejön az a polgárosodó közönség, melynek magasabb kulturális igényei vannak.^{2/}

A szellemi küzdelemben a történelem is helyet kap. Itt is megtalálható a haladó szemlélet izmosodása, s a királyok, udvarok története mellett a történetírásban fokozatosan helyet kap a polgárság, annak fejlődése, s a magyar történet írás mellett lassan az egyetemes történet is megjelenik. S amíg egyetemes történetet az 1806-os tanterv szerint csak a főiskolákon és egyetemeken tanultak a hallgatók,^{3/} Tancsics 1841-ben már elemi iskolások számára írt tankönyvet, világtörténetet.^{4/}

A történeti horizont kitágulása főként a felvilágosodás hatására következett be. Ez egyrészt közvetlen^{ett} hatás-ként jelentkezett. A francia felvilágosodás nagy alakjainak könyvei megtalálhatók minden gondolkodónk könyvtárában. Jelentkezett azonban ez a hatás közvetlen uton is, főképp német

forrásokból. A XIX. század első felének minden jelentősebb prototípus professzora Göttingában tanult. Göttinga professzorainak nagy része pedig a felvilágosodás szellemének hatása alatt állott. Schlözer, Spittler a német viszonyoknak megfelelően alakították át az átvett gondolatokat, sokban azonban reakciós nézeteket vallottak.^{5/}

Egyértelműbb a hatása, és tán maradandóbb is, Schillernek és Herdernek, aki főképp Rousseau szemléletét vették át. Schiller Németalföldről és a harmincéves háborúról írott munkáival hatott igen erősen. Herder történetfilozófiai gondolataival kelteztett feltűnést. Rousseau hatására lett mindenfajta abszolútizmus ellensége. Németországban nagy sikereket ért el, hiszen itt valósult meg az abszolútizmus a legkarikírozottabb formában. Elveti a kormányok politikájával való foglalkozást. A nép érdekli, mely szerint e a klíma és a nemzeti jellem hatására alakul.^{6/} Hatásosan állítja szembe a bennszülöttek barátságos természetét a megromlott európaiakéval.^{7/}

A XIX. század első felében igen kevés mű jelent meg, amely a spanyol történettel foglalkozott volna. Egyetemes történetként Bolla Márton latin nyelvű tankönyvét használták.^{8/} Bolla könyve jellemző példája a hivatalos felfogásnak. S miután a XIX. században sok kiadása jelent meg, /átdolgozott is, magyar is/, az átlagos felfogást ez igen befolyásolhatta. Célja az volt, hogy a fontos események elmondásával "...elvonjon bizonyos népek bámulatától."^{9/} A katolikus Habsburgoknak megfelelően enyhíti szerepüket az inkvizíció létrehozásánál, nem tesz említést arról a kor felfogásában meglévő szemléletnek, hogy az inkvizíció borzalmas megyeatlenségeket követett el. De a felfedezések tárgyalásánál megbélyegzi Pizarrot, elítéli a spanyolokat, amiért legigázták az őslakókat.^{10/}

Bolla művét megelőzően igen rendszertelen volt a tájékoztatás. Időszaki sajtó adott esetleg néhány képet a spanyol történelemből. Ezek közül említést érdemel Molnár János Magyar Könyv-Ház című folyóirata, melyben "válogatott hasznu" könyveket ismertetett. Megtalálhatók itt a gyarmatok felfedezéséről szóló könyvek is, de válogatása csak jezsuiták munkáira terjedt ki.^{11/} Esetleges, alkalmi jellegű volt e folyóirat, mégis az egyetlen, mely a XVIII. század utolsó évtizedeiben tájékoztat a spanyol és délamerikai tárgyu könyvekről.

A XIX. század elején jelent meg egy könyv, mely sokáig egyedül álló volt ezen a téren. 1825-ig Fessler Ignác könyvén kívül/Die alten und die neuen Spanier/^{12/}, még folyóiratban sem jelent meg Spanyolországról cikk. Fessler művét, habár német nyelven van írva, nagy jelentőségűnek kell tartanunk. Hatása nagy, hiszen, mint Marczali Fessler német nyelvű működésével kapcsolatosan megjegyzi, Magyarországon "majdnem mindenki" olvas németül.^{13/} S ha ez nem is áll, az értelmiség és polgárság nagy részére nyugodtan elmondhatjuk.

Fessler e könyvével igen keveset foglalkozott a történettudomány. Művei közül csak a 10 kötetes Magyar története ismert általában. Érdemes azonban bővebben foglalkozni e könyvével, annál is inkább, mert miután közvetlenül Magyar története előtt fejezte be művét, megírásának körülményei, szemlélete sok hasonlóságot mutat a Magyar történettel.

Fessler német polgári családból származott, szemléletére ez sokban meghatározó. Otthon a vallási és nemzetiségi türelmet tanulja meg, ezért nem bírja a jezsuita kollégium légkörét sem. Otthagytja a rendet, kikeresztelkedik, evangélikus lesz.^{14/}

Németországban, majd Oroszországban dolgozik, irodalmi működése igen jelentős. A vele foglalkozó művek, Főképp Kószó János, romantikus voltát emelték ki. Kószó, a szellemtörténet tér-

hódításának az idején, 1923-ban írta e művét. Fesslert a német romantikához akarja kapcsolni. Romantikus voltát emeli ki, kihangsúlyozva azt, hogy a romantika a felvilágosodásra, a francia forradalomra, Napoleonra ellenhatás, mely annak kozmopolitizmusával szemben a nemzetit emeli ki.^{15/} Ebben igaza van Kószónak. Ez irányzathoz csatlakozott Kószó szerint Fessler is.

Fesslernek ilyen romantikus beállítása abból is eredhet, hogy a magyar szellemtörténet, mely irányzatának elfogadtatásául ösöket keres a magyar történelemben, s ahogy Ranke konzervatív szemléletét és a romantikus történetírást ösüeknek tekintették, úgy keresték a magyar történetírásban is a romantikus történeteket. Ilyen történészre véltek lelni Fesslerben is.

Valóban, irodalmi működése a német romantika hatását mutatja. Témái, stílusa is ezt támasztják alá. S Kószó szerint az, hogy a misztikus, ismeretlen spanyol középkori történetet választotta témájául, szintén e koncepciót támasztja alá. Fessler bevezetőjét elemezve kiemeli: Fessler a nép, s nem az uralkodók történetét akarja megvizsgálni, s ez is a romantikus történetírás jellemzője.

Nem lehet biztosan eldönteni azt, miért választotta Fessler témájául Spanyolországot. De azt leszögezhetjük, hogy a nép szerepének előtérbe állítása nem feltétlenül romantikus vonás. Megtalálható ez a szemlélet például Herdernél is.

Fessler munkái levelezése, a felhasznált források megmutatják, hogy lebilincselő, romantikus stílusa ellenére, mennyire a felvilágosodás hatása alatt állott.

Fessler állandóan külföldön élt, de ennek ellenére jó volt a kapcsolata a magyar haladás képviselőivel, Kazinczival és körével.^{16/} 1808-tól kezdődően, amikor tervbe vette egy magyar történet megírását, s anyagot gyűjtött, Kazinczy köre szervezi az előfizetőket.^{17/}

Egyik levelében Fessler világosan megfogalmazza felfogását Magyar történetével kapcsolatosan. S miután csak két évvel iródott ez a levél a spanyol történet megírása előtt, jól felhasználható. "Gebhardi egy száraz, gyakran téves történetét adja a magyar birodalomnak, van továbbá több latin polemizáló történelmünk a magyar népről/nemzetté még lenni kell, hogy miért nem az, és miképp kell azzá lennie, éppen az az én munkám tárgya, s amely így egyszersmind tükre lesz más népeknek, amelyek még nem nemzetek a szó magasabb értelmében/. Az az időpont, melyben a magyar nép egész Európának a figyelmét foglalkoztatni fogja, már nincs messze, és nagy erővel fog el a sejtés, hogy művem az osztrák dinasztia sírfeliratává, vagy a magyar erő és vitézség diadalmi énekével kell befejeznem..." Az idézet jól mutatja Habsburg-ellenességét, hazafiságát. Természetesen Magyarországon nyíltan a Habsburgokról nem lehet írni. Fessler azonban külföldön van. Levele következő részében ő maga is rámutat, miért vállalkozhat ilyen mű megírására: "Ezenkívül valóban a legszerencsésebb helyzetben vagyak ahhoz, hogy ezt a hazait és külföldit egyaránt érdeklő művet megírjam. Ugy írhatok, amint akár magyar, akár külföldi az osztrák monarchiában még soká nem fog írhatni. Semmiféle cenzuranyomás sem kényszerít engem arra, hogy az igazat szépítsen, vagy elvegyek belőle."

Fessler, akit a vallási türelemre neveltek, szükségesnek tartja kijelenteni: "Vallási kérdésben egy párthoz sem tartozom, egy szektához sem, tehát minden egyháznak, aszerint, hogy amint mindegyik többé vagy kevésbé hatott a nemzeti műveltségre, jogát teljes higgadtsággal és közömbösséggel érvényre juttatom, egyiket sem fogom kimélni ott, ahol gogtalanságot követett el, és vallás maga akar lenni." S Fessler szemléletét jellemzik a levél utolsó sorai: "... a történésznek, aki egy majdnem ezer esztendőre terjedő időközt akar átfogni, ... liberális, filozó-

fikus nézetekkel kell birnia." Fessler tehát a liberáli szemléletet tartja egyedül képesnek a történeti anyag jó feldolgozására.

Ez a levele 1808-ban kelt, s 1810-ben, Oroszországban, a spanyol történet írása befejeződik. ^{19/} S ha hozzátesszük, hogy e könyv a spanyol Habsburgok kihalásáig veszi Spanyolország történetét, akaratlanul is eszünkbe jutnak a levél elején írott szavai: e művét tényleg a Habsburg dinasztia "süffeligirátával" fejezte be.

A Spanyol történet bevezetője is jelzi, hogy e munkában a Magyar történethez hasonló célt követ: egy "figyelemreméltó nép" nemzetté válását akarja megrajzolni. Ki fog világlani a könyvből, írja, hogy a spanyol nép milyen helyet foglal el Európa népei között, milyen erővel rendelkezett, illetve a felemelkedéshez milyen erő kellett volna, s a nemzeti egység hiánya hogyan akadályozta ezt meg. Kirohan a spanyol uralkodók despotizmusa ellen, akik elzárták a külvilágtól a spanyol levéltárakat, s így megnehezítették a kutatást. A despoták gyűlölik a történelmet, írja, s inkább feledésre, mint emlékezésre méltók. Egy liberális kormányzatnak kell jönnie, hogy a eldugott értékekről a zár lepattanjon, és a spanyol történeletről új módon lehessen írni, vallja Fessler. ^{20/}

Fessler szemlélete a felvilágosodásból táplálkozik. Spanyol történetében egyik fő forrása Robertson ^{21/}, aki a XVIII, század végén az egyik legismertebb polgári történész. Robertson 1813-14-ben már nem ismeretlen a magyar olvasó előtt. Tanárki János 1807-ben fordította le Amerika történetéről szóló könyvét. ^{22/}

Robertson legismertebb könyve az V. Károly császár uralkodásának története című munka. ^{23/} Itt a történelmet meghatározó tényezők között az anyagi kulturát, mindenek előtt az ipart és a kereskedést jelöli meg. A polgárságot tartja a legfőbb törté-

neti erőnek, ez van teremtvé arra, hogy közelebb hozza az európai nemzeteket, egységes európai civilizációt teremtsen. A polgárság fejlődése áll nála a középpontban, s a középkorban ennek előretörését vizsgálja.

Vajnsztein marxista historiográfiájában az egyik leghaladóbb XVIII. századi polgári történésznek rajzolja meg Robertsont, a-
kihez hasonló világos koncepciót a XVIII. században nem fejtette ki.^{24/} Ez persze túlzás. Robertson Voltaire követője, s mint ilyen,

a felvilágosult abszolútizmushoz mérve ítélte el a feudális széttagoltság erőinek törekvéseit. Ő, ellentétben Rousseau követőivel, például Herderrel, nem fedezte fel a feudális uraknak a király centralisztikus törekvései ellen vívott harcában a szabadság és despotizmus küzdelmét. Ezért van az, hogy V. Károly kora, s Károly maga is, törekvéseivel együtt, pozitív figura.

Fesslernél V. Károly negatív alakként tűnik élénk. A spanyol nemzet kevés jót tud elmondani uralkodásáról, mondja róla.

Fessler. Németalföldi tanácsosainak hatása alatt, a nemzet ellenére dolgozik.^{25/} Károly környezetében egyedül Ximenes bíboros

alakja tűnik pozitív színben élénk, akit "...mindenütt a feudalizmus pusztulásának belátása vezetett."^{26/}

Az abszolútizmus talakapásai vezettek a comuneros mozgalom ki-
robbanásához is. A polgárság mozgalmát Fessler jogosnak tartja. Törekvéseik igazságosak voltak, mert a visszaéléseket akarták megszüntetni, amelyek a harmadik rend jogait és szabadságát a trón hatalmának és a feudálisok önkényének vetették alá.^{27/}

Robertson a comunerosban a polgárságnak a hatalomért folyó harcát látja: "... azon öntudat, hogy a társadalom legjelentékenyebb osztályát teszik, vágyat ébresztett bennök leghatalmasabbá levésre, ... osztályi előjogaik kiterjesztésére, s a hűbéri zsarnokság által rájuk erőszakolt terhek lerázására töreked

tek." 28/ Fesslernek is ez a véleménye. Ugy véli azonban, hogy a polgárság eszközeit rosszul választotta meg. Fegyver helyett "széleskörű nyomatékkal", szerénységgel kellett volna a követeléseknek érvényt szerezni. 29/

A vereség okául mégis az egyes országrészek közötti egység hiányát jelöli meg. Nincs igazi spanyol, s nemzeti érzés, Csak kasztíliai van, aki az idegenek nyomását érzi, csak aragon aki zugolódik a külföldön tartózkodó király jogtalan követelései ellen, csak katalán, aki urának nem mint spanyol királynak, hanem mint Barcelona grófjának mértéktelen követelései ellen tiltakozik. E tartományok mépei egymást is gyűlölték, s így nem voltak képesek összefogni. Pedig, hangsulyozza Fessler, az összefogás, az egységes fellépés még a leggonoszabb despotát is megfékezne. 30/ A nemzeti összefogás hiányának hangsulyozása igen jelentős érv. Kószó úgy véli, hogy a nemzeti összefogás szükségességére a német példa döbbsenti rá. A német fejedelemségek ugyanis, széttagoltságuknál fogva, nem tudtak ellenállni Napoleonnak. 39/

Lehetett azonban Fesslernek egy másik élménye is. A magyarországi nemzetiségek lassan kibontakozó mozgalmai erősítik benne azt az élményt, hogy a nemzetté válás csak akkor fejeződik be, ha a nemzet minden fia, legyen bár szláv, német, román, katolikus, protestáns, avagy más vallásu, jogokban és kötelességekben egyenlő lesz. A magyar haza fogalmába a nemzetiségek összességét beleérti, de a magyar nép vezető szerepének hangsulyozása nála is megtalálható motívum. 37/ Mindensetre felfogása türelmet megértést mutat, s igényt a nemzetiségekkel való összefogásra. S érzékenysége az ilyen kérdések iránt, teszi lehetővé, hogy észrevegye a spanyol történelem egyik alapvető tényét,

a széthuzást, a regionalizmust.

Károly uralkodása alatt említi meg az amerikai gyarmatok eseményeit. Las Casas nyomán megrázó képekben festi a spanyolok kicsapongásait.^{32/} Ugy véli, hogy a beözönlő arany, mely a bennszülöttek nyomán jut Spanyolországba, lesz oka, az abszolutizmussal együtt, az ország hanyatlásának.

V. Károly alakja, akit a magyar történetírás mindig pozitív színben tüntetett fel ^{33/}, Fesslernél nagyon negatív értékelést kap. Szemléletét ugyan alapvetően forrásai határozták meg, de hogy V. Károly ilyen negatív szintet kapott, azt Habsburg-ellenessége, Despota-gyűlölete határozta meg. Mással nem magyarázható az a negatív kép, hiszen ha Fessler akarja, a magyar történeti irodalom sok más, pozitív előjelű képét feldolgozhatta volna.

II. Fülöp, akinak a tevékenységét a hivatalos történetírás igyekezett röviden elintézni, mint komor zárkózott lelkületű uralkodó lép elénk, az egyházi fanatizmus, az inkvizíció vezetőjeként. Fölveti Don Carlos meggyilkolását, Antonio Perez üldöztetését, hogy ezzel is jellemezze II. Fülöpöt. Hangsúlyozza, hogy Fülöp gazdasági téren is igen sok negatív intézkedést tett. Késző említett művében meglepetéssel rögzíti: "„meglepő őszinteséggel szinte közepes tehetségű embereknek ábrázolja a Habsburgokat.”"^{34/} S ha megnézzük, hogy II. Fülöp utódait milyen tehetetlen egyénekként ábrázolja, egyet kell értenünk Késző megjegyzésével. S ez a vélemény nem a romantika felfogásából fakad, mely az uralkodókat tehetetlen bábként ábrázolja. A spanyol Habsburgokról ez a véleménye a felvilágosodás gondolkodóinak, s a liberálisoknak is.

Fessler tehát, a korabeli magyar olvasó számára meglepő mó-

don letépi a Habsburgok homlokáról a dicsőség babérját, s emberi méretekre zsugorítja őket. Ebben, említett leveléből kiderül, hazafisága nagy mértékben befolyásolja.

Meg kell említeni, hogy e sötét kép mellett, ritka kivételként, említést tesz a spanyol művészet fejlődéséről, annak magas színvonaláról. Amikor Fülöpöt elítéli, külön fejezetben tárgyalja az uralkodása alatt magasra futó irodalom és művészetek helyzetét. Hangsúlyozza azonban, hogy a művészetek fejlődése azért volt lehetséges, mert ezek nem mutatták a despota rossz oldalát.^{36/}

Fessler stílusa rendkívül vonzó, s ezért vált Magyar történetével együtt kedvelt olvasmánnyá akésőbbi időkben. Művei Katona, Czuczor, Arany, Madách, Szigligeti, stb. polcain megtalálhatók.^{37/}

Műve kiemelkedő csúcst jelent a magyar történetírásban, de különösen a spanyol történelmet tárgyaló művek között. Polgári szemléletben fogant könyve a század első felében az egyetlen jelentős spanyol történet.

A magyar viszonyok közt, a cenzura nyomása alatt nehezen képzelhető el hasonló hangú könyvek megjelenése.

Képletesen azt mondhatnánk, hogy a Habsburgok "detronozálását" ő végezte el először. Ha sok vonatkozásban sötétebben is rajzolta a spanyol történet egyes alakjait, eseményeit, a spanyol nép értékeinek hangoztatása, a spanyol művészet nagyszerűségének felismerése jelzi azt, hogy Fessler megpróbál összetett képet rajzolni, s így túllép a felvilágosodás egyes képviselőjének/pl. Montesquieu/ álláspontján.^{38/}

Ez az árnyaltabb felfogás, lehet, hogy romantikus hatásra jelentkezik, mindez azonban nem változtat Fessler alapvetően liberális felfogásán.

A 20-as évektől kezdődően, a Napoleon felett aratott győzelem eredményeképpen Európában megerősödött a reakció. A gazdasági, politikai téren az elnyomás rendszere uralkodik a Szent-szövetség égizse alatt. S ahogy a reakciós erők nyomása nem bírta megtörni a haladás irányát, ugyanugy Magyarországon is ismét felujul az ellenállás a 20-as évek elején. Ennek az alapja az, hogy az oszták és magyar uralkodóosztály szövetségét fenntartó gazdasági és politikai kapcsolatok felbomlottak. A nemesség megmozdul a vármegyákban, s fokozódnak az ellenzék mozgalmi.^{40/}

A megújuló erjedés új feladatok elé állította a magyar irodászai sajtót, s a korábban elhallgatott lapok helyébe fokozatosan új orgánusok lépnek. Az irodalmi, kritikai lapok mellett megjelennek a tudományos, és tudományos ismeretterjesztő lapok is. A nyelvújító mozgalom győzelme, Pest gazdasági fejlődése alapot teremtett a sajtó számára is.^{41/} A meginduló tudományos ismeretterjesztés is a reformkor céljait szolgálta.

Az ismeretterjesztésben helyett kaptak a spanyol tárgyú cikkek is. Az, hogy a spanyol történelem, a spanyol jelen, valamint a spanyol-amerikai gyarmatok problémái megjelennek, onnan is ered, hogy Spanyolország a XIX. században állandó forradalmi mozgalmak színtere, Spanyol-Amerika pedig ekkor vivja függetlenségi harcát az anyaország ellen. Az 1820-23-as forradalmi^{mozgalom}, majd az erre következő ellenforradalom; az 1834-43-as forradalmi mozgalom; a haladás és reakció éles harca Európa színpadára emelte a spanyol eseményeket, a spanyol történelmet, s ez tükröződik a korabeli sajtóban is.

Az 1849-ig terjedő időszakban főképp a Tudományos Gyűjteményben s a Tudománytárban jelennek meg ilyen irányú cikkek.

Lassu István 1825-ben a Tudományos Gyűjteményben II. Fülöp győzhetetlen hajóhadáról irt tanulmányt.^{42/} Fülöp az eszelőségig vakbuzgó alakként jelenik meg, akitől egész Európa rettegett; Lassu rámutat az angol flotta minőségi fölényére, s cáfolva a korabeli katolikus nézetet, mely Fülöp vereségét a természet erejének tulajdonította, megállapítja: a győzelem nem a természet, hanem "...inkább az Anglus tengeri katonák vitézsége és ügyessége, s a Spanyol Admirálnak tudatlansága... huzták azt maguk után."^{43/} Elutasítja tehát a véletlent, s konkrét, kézzelfogható okot fogadja el.

II. Fülöp alakja kerül elő az 1831-es évfolyamból is, egy "N" jelzésű író Cervantesről szóló cikkéből.^{44/} A cikk a következőképpen jellenzi a kort: "II-dik Fülöp ült a spanyol thronuson, s a fanatizmus minden szörnye körülötte. Csak egy pillanatot a németalföldi tartományokra s borzadva szökünk vissza. Auto-da-fék s a "santa hermandad"-így nevezi a spanyol az inquisitiót-egyéb ceremoniájf irtózáttal töltenek el minden kedet."

Fülöp jótulajdonságaként ő is a művészetek szeretetét említi. Ez tette ugyanis lehetővé, hogy Cervantes, és a hozzá hasonló művészek megjelenjenek Spanyolország művészetében.

A spanyol középkor szörnyűségeit vetíti elénk a tanulmány.

Azt, hogy miért tulozzák el ekkor a spanyol történelem tényeit a tanulmányok, jól mutatja a Tudománytár egyik tanulmánya: A Művészetek és tudományok Spanyolországban^{45/} című cikk spanyol szerzője úgy véli, hogy a jelen időszakban Spanyolországban a művészetek és tudományok nem fejlődhetnek. Olyan földön, ahol az emberi alkotás jutalma a vérpad és inkvizíció, mit lehet várni?- kérdezi az író.

A spanyol forradalmi mozgalmakat reakciós diktaturák követik. 1814 után ismét dühöng az inkvizíció, megjelennek ismét a jeszu-

iták. Az 1820-23-as farradalmi megmozdulás után ismét az elnyomás évei jöttek. A haladó gondolkodóknak menekülniök kellett az országból a terrorelől. A jelen állapota tehát eltorzítja a multat. A spanyol szerző a jelen ellen a mult eseményeket használja fel eszközül. Kifejti, hogy a nagy művészeket mindig üldözték a spanyol történelem folyamán. Még a felvilágosult XVIII. században is: "Maga Campomanes sem védhette meg Feyoo-t az inquisitio incselkedéseitől." Aztán megjegyzi: "Azoknak, akik rajzunkat igen sötétnek, igen keserűnek lelnék, azt mondjuk: pillantssanak a jelen Spanyolországra, a polgárháborútól nyolcz év óta tépettre. Sem meggyőződés, sem lelkesület....A gondolat elalvék." 46/ Tehát a jelen fáj, s erre jön a mult érvül, igazolásul. Jellemző példa ez arra, hogy a XIX. században maguk a spanyolok lesznek egyik forrása a további torzításoknak. Az önsanyargatás nem kíméli saját népét sem. Martinez úgy véli, hogy a művészetek elnyomása azért történhetett meg, mert a spanyol nép figyelmét elkerülte a tény: az inkább álmodozik, "...álmodott szerencsét követ."

A "fekete legenda" a lusta spanyolról tehát ismét megjelenik, s épp egy spanyol tollából.

A spanyol irodalmi állapotokról ír Kazinczy Gábor is. 47/ Az időszaki sajtó fejlődését vizsgálja. Érdekesen elemzi, hogy a forradalmi mozgalmak hogyan lendítették föl a sajtót, s a reakció hogyan akadályozta meg az ujságok létrejöttét. Az irodalmi viszonyok leírása több más cikkben is megjelenik, ezek főképp a cenzurát, ennek káros hatását rajzolják. 49/

A Kolozsvárott megjelenő Hon és Külföld "A spanyol élet az alkotmányos élet pályáján" 48/ címmel közöl hosszabb cikket. Rámutat a cikk, hogy II. Fülöp, és az ő utána következő uralkodók despotizmusa ellenére kezd az alkotmányos élet kibontakozni.

Megjelent azonban a Tudománytárban és a Tudományos Gyűjte-

ményben olyan cikk is, amely nem követi a felvilágosodás által rajzolt képet.

Prescottnak, a Katolikus Királyokról szóló könyvét ismerteti a Tudománytár.^{50/} E könyv ismertetése alkalmas arra, hogy a katolikus királyokról pozitív felfogást alakítson ki a köz-tudatban. Fessler ezen uralkodók negatív intézkedéseit: a mórok és a zsidók üldözését, vagyonul elvételét emelte ki, s rámuta-tott, hogy a vallás csak ürügyül szolgált a kiűzéseknél. Kiemel-te a mórok és zsidók szorgalmát. Az uralkodók az államé és a haza szent fogalmait megszenteltségtelenítették.^{51/}

Prescott könyvének recenziójából a "keresztet felemelni akaró" Izabellát ismerjük meg, s a cikk csak mellékesen em-liti meg a kiűzést. Az inkvizíciót pedig úgy állítja be, mint-ha az csupán Torquemada önkényének eredményeképp vált volna az-zá, amivé. Prescott könyvének ismertetése célzatosan lett i-lyen rózsaszín. A szerző hatalmas anyagot dolgozott fel, s i-gyekezett feltárt forrásai alapján reális képet rajzolni az u-ralkodókról.^{52/} A recenzió azonban ezen tulmegy, "kiegészíti", s ezzel eltorzítja a művet.

A Katolikus Királyok értékelésénél e korszakban két vé-leményt látunk. Ez a kettősség található meg a XVIII. század egyik jelentős alakja, Alberoninak a rajzánál.

Megjelenik egy olyan kép, mely ellentétes a liberális felfogással. Antal cikke^{53/} nyájas, erős akaratot mutató, szim-patikus alaknak rajzolja a biborost, akinek tevékenysége az or-szág gazdaságának felemelését célozta. Ő erősíti meg a hadse-reget és a flottát is.^{54/}

A Bourbonok a felvilágosult abszolutizmus égisze alatt meg-próbáltak reformokat bevezetni, az ország állapotának javításá-ra. Rendeleteik azonban nem hatékonyak. S ha van fejlődés, az nem az udvar, s főképp nem Alberóni tevékenységeként van.^{55/}

Mindenesetre, amikor Antal Alberoni pozitív tevékenységéről beszél, főképp a polgári fejlődésben betöltött szerepét próbálja kiemelni, s nem például biborosi tevékenységét, vagy udvari cselszövéseit méltatja.

Jelentős cikk látott napvilágot 1832-ben a Sas című folyóiratban. A cikke a gyarmatok függetlenségi harca iránti szimpátia jellemző.^{56/} Calatkoztak azok, akik szkeptikusan nézték a gyarmatok harcát, mondja az író: "Hosszas viaskodásuk után, Amerikának új nemzetsége, kivervén a büszke spanyol elfajult hadjait, késő, de hatalmas bosszút vett a Cortez és Pizarro és követőik által eltipottatott eredeti népéért az új világnak."^{57/} Ezután a rendszer bűneit sorolja fel: a tisztviselők visszaéléseit, a repartimiento-t, az egyház hatalmas, súlyos adóit, stb-t. A cikk vádirat mindenfajta gyarmati elnyomás ellen, s az ilyen cikk Magyarországon, ebben az időben feltétlenül aktuálisan hatott.

Ezek a cikkek találhatók a spanyol és spanyol-amerikai történetről. Ha a 20 évnél hosszabb időt vesszük figyelembe, s azt, hogy e folyóiratok, rendszerességük ellenére, csak szűk réteget érintettek, elmondhatjuk, hogy az ország közvéleményét nem befolyásolhatták, legfeljebb közvetve.

Jelentősebbek e szempontból ez időszak egyetemes történeti tankönyvei.

x x x

A negyvenes években már hazánkban is erőteljesen jelentkezett a liberalizmus hatása. S ahogy a reformokat követelő nemesség a liberalizmus érveit használta fel, ugyanugy a történeti dolgozatokban is jól kimutatható a liberális hatás.

A liberalizmus a felvilágosodás, a francia forradalom eszméiből alakítja ki a maga rendszerét, mely az egyén korlát-

lan szabadságát vallja. Ennel alapján alakul ki a polgári szabadságjogok rendszere. Ez eszmék elterjedtejk Európa szer-
te. S ahol a feudalizmus elleni harcot a gyarmati elnyomás
nehezítette, ott összekapcsolódott a nemzeti függetlenség
követelésével.

Magyarországon a liberalizmus eszméi főleg német csator-
nákon át terjedtek el. E szempontból igen jelentős Rotteck-
Welcher államlexikona, s Rotteck világtörténete.^{59/}

Rotteck műve európai jelentőségű, ezen nevelkedett a li-
berális polgárság egész nemzedéke.

A polgári szabadságjogok szempontjából vizsgálja a spa-
nyol történetet, a szabadságot pedig az emberek születésével
járó jogának tekintti. Gyűlöli a monarchiát, a fegyverkezést,
mert ebben a nép nyomorának legfőbb okát látja.^{59/} E szempon-
tok alapján itéli el a spanyol uralkodókat, az abszolutizmust.

Jellemző munkájára a vallásosság, s bizonyos morális szemlé-
let megléte.^{60/}

E liberális sajátosságok egyrésze már Fesslernél is
megvolt, erőteljesebben azonban csak a 40-es években jelent-
kezik.

Táncsics Mihály 1841-ben megjelent világtörténete elemi
iskolák számára készült. Országok történetével nem foglalkozik,
csak a nagyobb eseményekkel; felfedezéssel és reformációval,
a 30 éves háborúval, stb. Az amerikai gyarmatosításra is ki-
tér: a felvilágosodás bennszülötteket védő szemlélete folyta-
tódik Táncsicsnál, s plebejus szemlélete tiltakozásával rámu-
tat: az európaiak lettek az urak, s az indiánok sorsa a ke-
gyetlen kizsákmányolás lett. Kihangsúlyozza, vitatkozván a ko-
rabeli egyházi véleményekkel: a papok és szerzetesek sem ja-
vitottak az indiánok sorsán.^{61/}

Kiemelkedő helyet foglal el az egyetemes történeti tan-

könyvek között Csengery József könyve.

Csengery műve a haladó eszmék hatását mutatja. Eljut a forradalom szükségességének a felismeréséhez is. A XIX. századi spanyol forradalmakat nagy szimpátiával kezeli. Erős arisztokrácia-ellenesség, heves zsarnokgyűlölet a másik jellemzője. 62/

E szemlélet eredményeképp spanyol története igen sötét lesz. Az ország hanyatlását a következő okokban látja: "A maurusoknak, akik ekkorig a granadai országot hatalmokban tartották, kihajtása, a zsidók üldözése, és a nyomozó törvényszék... bevitele által a népességet az ország nagy kárára fogyasztá." 63

A hanyatlást elősegíti II. Fülöp esztelen háborúival, majd III. Fülöp és Lerma, akik 800 000 moriszkot üldöztek ki az országból. S ezt segítette elő, hogy a "heverők" száma nagyon megsaporodott: ezen időszakban apácakolostor 988 volt, s 32 000 szerzetes. 64/ S Bollával ellentétben, aki II. Fülöpről rendkívül szűkszavúan írt, Csengery szívvel -lélekkel a németalföldiek oldalára állt. 65/

Mindezek mellett nem hallgatja el, hogy a művészetek is fejlődtek: "Különös mégis, hogy ezen időszakban Spanyolországnak a költészete virágzani kezdett." 66/

A XVII. században a katalán és portugál felkelés jogosságát hangsúlyozza. 67/

Igen részletesen tárgyalja az 1812-es spanyol alkotmányt. Ennek célja nyilvánvaló. Biró rámutat: "...az ifjak és olvasók figyelmébe ajánlja mindazt, ami az akkori magyar alkotmányból hiányzott." Így említi meg elsősorban a nemzeti önállósággal kapcsolatos cikkelyeket. 68/

Csengery könyve igen jelentős, szemlélete kiemelkedik a korabeli tankönyvek közül. Spanyolország ábrázolásánál a liberalizmus hat rá, annak képeit veszi át, hogy nevelje olvasóit

zsarnokság elleni gyűlöletre.^{69/}

1800-1849 között csupán néhány művet, tanulmányt találtunk. Megállapíthatjuk: a felvilágosodás által alakított kép-
let- a "fekete legenda" hat alapvetően az írókra. Azonban le-
kell szögezni: a legenda pozitív cél szolgálatában, haladó szem-
lélet része. A spanyol történelem torzítottan jelentkezik,
de ez a kép Magyarországon része a nemzeti függetlenség és
polgári átalakulás érdekében vívott harcnak, s érvül szolgál
a liberálisok számára. Ez a liberális kép lett az uralkodó,
háttérbe szorítva más, eltérő nézetet.

Ugyanakkor jellemzi e műveket a tárgyilagosság is. Rámutat-
nak a meglévő pozitivumokra/pl. művészet/ is.

A spanyol történelem viszonylatában tehát a liberális nézet
lesz az uralkodó, s jelenik meg a kor olvasója előtt.

I I I .

1849 - 1870

Az 1848-as forradalom leverése döntő módon meghatározta az ország további fejlődését. A forradalom a legfőbb feladatot elvégezte: alapjában felszámolta a feudális termelési viszonyokat, megteremtette a burzsoá rend alapját. Azonban a forradalom és szabadságharc leverése, az abszolutizmus elnyomó rendszere, a feudális maradványok tovább élése súlyos meghatározó tényezőként hatott a politikai, gazdasági, szellemi életre.

A meg nem oldott kérdések: a nemzeti függetlenség kérdése, a parasztság földéhségének kielégítetlensége, a nemzetiségi kérdés megoldatlansága mind élő kérdésként maradtak felszínen, majd a kiegyezéssel kompromisszumos megoldást nyertek, illetve megoldatlanul maradtak.

Az abszolutizmus időszaka, bár alapvetően kedvezőtlenül befolyásolta a magyar gazdasági élet fejlődését, s főképp a gyáriparét, mégis a kapitalizmus-bár lassu- fejlődését hozta. Ugyan főképp osztrák igények kielégítésére, de kezdett kiépülni az országos vasúthálózat, s városaink, minden gátló hatás ellenére, mégis fejlődtek.

A reakciós osztrák abszolutizmus győzelme politikai és szellemi életünkre is egyaránt béklyóként nehezedett. Haynau terrorja, majd az intézményesített elnyomás, a kiépülő abszolutizmus, cenzurájával, hivatalnokaival, titkosrendőreivel rátelepszik a magyar szellemi életre.

A szabadságharc leverése, az arisztokrácia, a klérus, és a középnemesség egy részének kivételével, az egész országra fáj

dalmasan hatott, s a kialakuló abszolutista rend ellen az ország antipátiával viseltetett. A birodalmi politika, bár különböző mértékben, de egyaránt sújtotta az ország, a magyar társadalom minden osztályát.^{1/}

Az első évtized fő jellemzője a politikai és szellemi területen az, hogy Világos hatása, a vereség meghatározó az irodalmi művek alaphangjára, s besugárzik az írók munkáiba, állásfoglalásaikba. Igen sok irodalmi mű jelenik meg ebben az időben, s ez jelzi, hogy a kulturális és tudományos közélet publikációs feltételei megteremtődtek.^{2/} Az irodalmi művek növekedésének ezen kívül sajátos okait is megtaláljuk e korszakban. A politikai, közéleti szereplés hiánya is az egyik-bár nem jelentős- oka az irodalmi művek nagy számának. Mivel politikai szereplésre nincs lehetőség, a vármegyei értelmiség a kulturális élet szféráit használja fel nézeteinek kifejtésére.

Mint Rosti Pál 1861-ben megfogalmazta: "A gyászos tizenkét évi időszakban, mely a szerencsétlen kimenetelű 1849-diki eseményeket nyomon követé, kedves hazánkban minden törekvés, haladás fejlődés... elnyomatván: a bilincsekbe vert irodalom, a tudomány s művészet volt azon egyedüli tér, melyen szeretett hazánkhoz való ragaszkodásunkat bizonyíthattuk..."^{3/}

A liberális gondolkodók nagy része a vereség után hátat fordított a forrdalom eszméinek, s a liberalizmus fényében vizsgálva a történelem eseményeit, próbál erőt gyűjteni, s keres bizonyítékot: van fejlődés, javulás -bár lassu- a történelemben.^{4/}

Az európai kapitalizmus fejlődésével párhuzamosan a természettudományos szemlélet fejlődését figyelhetjük meg, s ez hat Magyarországon is/ bár a pozitivizmus a XIX. században nem tud a történészek közt tért nyerni Magyarországon/.

E módszer alkalmas arra, hogy a szabadságharc utáni kiábrándultságnak alapot adjon: a "józanág" a jelszó, légvárak helyett természettudományos módszerek! Az 50-es évektől kezdve feltűnnek a természettudományos nézeteket népszerűsítő írások.^{5/}

S bár a liberalizmus harcol a romantikus szemlélet ellen, Magyarországon a romantikus irány 1849 után szintén Világosból táplálkozik. Nem véletlen, hogy Cantu hatalmas világtörténetét az 50-es évek elején kezdik magyarra fordítani.^{6/}

A történettudomány 1849 után nem magába forduló. Gondolatvilága nem rekedt meg a feudalizmus gondolatvilágánál. A liberális szemlélet tovább hat, s legnagyobb történetíróinknál, Szalaynál és Horváthnál kiváló eredményeket ad.^{7/} Foglalkozik a közvélemény a nyugateurópai liberálisok, de a legujabb, filológiai-kritikai módszer megalapítóival, Ranke-val és iskolájával is. Csengery történeti esszéiben Macaulay, Thierry, Lamartine, Ranke történetírása kerül értékelésre.^{8/}

Várkonyi Ágnes mutatott rá legujabban, hogy a 60-as években a pozitívizmus, s különösen Buckle eszméi sem voltak ismeretlenek Magyarországon, bár főképp a nem történész közvélemény lelkesedett eszméiért.^{9/}

Ez időszakban van kifelé fordulás a magyar történetírásban, de megtalálható ennek ellentéte is. A szabadságharc bukása olyan történelmi helyzetet teremtett, mely kedvező talajul szolgált a feudális történet szemlélet továbbélésére. Sőt, azt mondhatjuk, hogy a pozitív előjelű eszmékre reakcióként megerősödik ez a szemlélet.^{10/} Ennek a negatív vonalnak a jellemző sajátossága egy másik tény is: a történelmet egyre inkább összekeverik az adatok gyűjtésével, s rendszertelen publikációjával.^{11/}

A szabadságharc bukása sok kérdést vet fel a liberális eszméken nevelődött politikusok, gondolkodók számára. A nagy bukás kétségessé tette a forradalmi eszmékbe vetett hit jogosságát, fölvetette az elnyomás, s ezzel kapcsolatosan a függetlenség kérdését, s az elnyomás elleni harc jogosságát. Igen sok író a történelemhez fordult válaszáért, s a cenzura és terror miatt a történelmet használják fel a nemzeti szellem fenntartására.

1849 minden történeti műben tükröződik.

Világost közvetlenül követő időszakban három történeti mű érdemel említést. Szilágyi Virgil Az Ujkor története című^{12/} munkája, valamint Hunfalvy János és Somhegyi Ferenc egyetemes történeti tankönyvei. 13/

S z i l á g y i V i r g i l

C s o n g r á d megyében indult pályafutása 1846-ban. Apja gazdatiszt volt Torontál megyében. Birtokuk tehát nincs. Egyetemi tanulmányait Pesten végzi el, s ügyvéd lesz. Így indul el az életben, a nemesi honoráciorok útján.^{14/} A forradalom ideje alatt a megye vezetésében jelentős szerepet játszott. Részt vett a rögtönítélő törvényszék munkájában, s a megyei állandó bizottmánnak a tagja. 1849 júliusában, az orosz invázió hírére belépett a nemzetőrségbe, s mint százados harcolt.^{15/}

A szabadságharc bukása után az állás nélkül maradt Szilágyi 1849 őszén Pestre költözött. Ekkor már megvan az Egyesült Államokról és a spanyol történelemről szóló könyve.

Élete a liberális gondolkodók útja. A Pesti Naplónál dolgozik, majd önálló lapokkal kísérletezik. Az 1859-61-es időszak alatt a "szélsőbal" csoportosulás tagja, a Táncsics-perben Táncsics vé-

dője. A 60-as években többször állt bíróság előtt. Emigrál, s hosszú ideig Kossuth környezetéhez tartozik. 1867-69-ben a Magyar Ujságban a kossuthi politikát propagálja, majd hazajön. Rövid idő múlva már a kormánypárt tagja, sőt a katolikus autonómia vitájában a klerikális reakció egyik hangadója volt.^{16/}

Spanyol történelmet tárgyaló műve komoly figyelmet érdemel, hiszen hosszú ideig az egyetlen munka, mely önálló tárgyal e témát választotta.

Az amerikai történelemből írott rész, de a spanyol rész első oldalai is azonnal megmutatják, miért fogott Szilágyi toll. A haladás kérdése izgatja: "A közműveltség előre halad, és törekszik az emberiség nagy célja felé. -Kiben e fölött kételkedés támad azért, mert még a tizenkilencedik században is, és azon világrészben melyet Fölvilágosult Európának neveznek, naponként látja, mint üldöztetik a legszentebb erény, -a szabadság hév szerelme, mint tiportatik el a boldoglét nélkülözhetlen kincsét képező szabadság, és annyi sokat érő zsenge nővény, mielőtt milliók gondos ápolása alatt földiszlenék, mint tiportatik el egy zsarnok hatalom által - az emelkedjék magasra az egyes események fölé s ...vessen egy tekintetet Éjszak-amerikára!"^{17/} Világosan látható ez idézetből, hogy Szilágyit a szabadságharc bukása inspirálja e sorokra, s e művében a haladás kérdését veti fel, s válaszol igenlően.

Munkáját a Katolikus Királyok korával kezdi. S amikor arra keres választ, miért nem lehetett állandó a spanyolok szereplése Európa színpadán, a választ az uralkodói hatalom tulterelésében adja meg. Szilágyi Már Ferdinándban abszolút uralkodót lát, aki nem válogatja meg eszközeit, önkényesen dönt: "Ferdinánd eszközei az ítészet tűzpróbáját ki nem állják, mert az ész és erélyben oly kitűnő, szerencse által minden vállala-

tokban különösen kedvelt fejedelem nem tartózkodott nevét lelkiismeretlenség, zsarnokság és kebellázító véres hitrajongás által beszennyezni. Adott szó és eskü előtte semmi volt."¹⁸

Ebben megegyezik az általános liberális felfogással. A liberálisok a granadai szószegés után adták e jellemzést Ferdinándról, aki a zsarnok, és inkvizíciót behozó királyként jelenik meg.

Ez első korszakban a központi alak Ferdinánd és negatív tettei. Az anarchia elleni küzdelmét sem tartja pozitívnak, mert nem a polgárság felemelését célozta.

A történelem tárgyalásának ilyen módja különben végigvonul könyvén. Az uralkodók rossz kormányzását tartja kiindulópontnak, s az uralkodói önkényből vezeti le a hanyatlást. Ez, úgy véljük, a magyar helyzet tükröződése, a magyar történelemé általában, melyen végigvonul a harc az-idegen, Habsburg-uralkodó ellen, önkényes, és az ország helyzetét sujtó intézkedései ellen.

Ferdinánd korának megítélése a XIX. században nem ilyen egyértelműen negatív. Robertson, s az ő nyomán Fessler a feudális anarchia elleni harcot pozitív tetteknek tartja, s hangsúlyozza, hogy új hivatalokat hoz létre Ferdinánd, s ezeket a kispapoknak adja. ^{19/} Prescott e korról szóló könyve pedig egyenesen idealizálja a Katolikus Királyokat. ^{20/}

Szilágyi képe e korszakról egyoldalú és sötét. Az uralkodók tetteinek éles elítélésébe igen erősen belejátszik 49 közvetlen emléke, a súlyos terror élménye. De differenciálatlan szemlélete Szilágyi felkészültségének hiányait is feltétlenül jelzi. S az, hogy az 1492-es eseményeknél nem említi meg Amerika felfedezését, rámutat történetírói felfogásának egy sajátos vonására: csak a szűken vett spanyol föld, a Pireneus félsziget történetével foglalkozik/ ezt könyvének címe is jel-

zi. /Ez igen nagy hiányosság, s a későbbiekben is szegényessé és hiányossá teszi spanyol történetét/pl. nem tárgyalja a spanyol-németalföldi eseményeket, csak érinti/.

Viszont ez a módszer tette lehetővé, hogy munkájában végig az uralkodókra koncentráljon, s tette lehetővé, hogy koncepcióját - ti. hogy az uralkodók, az abszolútizmus az oka az ország hanyatlásának - végigvigye. ^{21/} A zsarnokság-szabadság harcának leírása fontos számára, ezért elmaradhatnak, véli, a "mellékes" események. Történelem írásánál ez a szempont persze nagyon sok leegyszerűsítés okozója lehet!

I. Károly uralkodása alatt van Spanyolország hatalmi helyzete csúcán. Ez az időszak az, amikor Istvánffy a spanyol katona hősiességéről ír, s Károly életének legapróbb tényeit is méltónak tartja közlésre. ^{22/} Ekkor kezdenek elindulni a teli hajók az Ujvilág kincseivel spanyol kikötők felé. S ez az a virágzó, ereje teljében lévő nagyhatalom az, mely már a XVI. század vége felé a válság minden jelét magán viseli.

A liberális történetírók e hanyatlás okainak kutatásakor igyekeztek Ferdinánd és Károly, majd II. Fülöp uralkodásában megtalálni azokat a tényezőket, melyek e hanyatlás kiváltói voltak. A legújabb kutatások azonban már kevésnek tartják a különböző tényező-elméleteket, s egyre inkább egyetemes történeti vonatkozásban vetik fel a spanyol kérdéseket is. ^{23/}

A spanyol abszolútizmus formája, fejlődésének iránya Károly alatt öltött határozott formát. A történészek a spanyol abszolútizmust vizsgálva rámutattak arra, hogy uralkodásának kezdetén még nem dönt el, hogy az abszolútizmus fejlődése milyen irányba fog haladni. Nyugati mintájú abszolútizmus létrejöttének feltételeit láthatjuk a városok szövetkezéseiben, a szabadparashti tendenciák előretörésében, a falusi házi-

parban. De ellentétes irányu tendencia is hat már: a káros politika eredményei, a földművelés alávetése a juhtenyésztés érdekeinek. Az egyensúly e két tendencia közt Károly alatt bomlik meg, s dönt el a spanyol monarchia végleges iránya, jött létre egy sajátos spanyol monarchia, sajátos abszolutista rendszer.^{24/} Marx hangsúlyozza: Károly elveszi ugyan a hatalmat a feudálisoktól, anélkül azonban, hogy "leggonoszabb előjogaikat" is elvenné. Sőt, kiszolgáltatja a városokat a feudálisoknak.^{25/}

Létrejött tehát egy sajátos spanyol abszolutizmus.

Szilágyi Virgil I. Károly uralkodása alatt a comuneros-mozgalomra figyel elsősorban.^{26/} Robertsont idézve jellemzi a mozgalmat: "...osztályi előjogaik kiterjesztésére, s a hűbéri zsarnokság reájok erőszakolt terheinek lerázására törekedtek." A polgárság "...lépései nem mulékony és zavargó népdüh kifo-lyásai valának.- Céljok- a politikai sérelmeket orvosolni, s a közszabadságot biztosabb alapra helyezni..." Szilágyi hozzáteszi: "A polgárság követeléseai magas politikai érzékre vallanak,...,mellyre az angolok egy századdal később tudtak csak felemelkedni." ^{27/} Az angolokra utalás azonban jelzi, hogy Szilágyi tulértékeli a mozgalmat, s a Robertsontól vett idézetekben többet lát, mint ami azokban valójában van: polgári forradalmat, melyet kegyetlenül levertek. A tényekbe való ilyen beleérzés nyilvánvaló analógia a bukott szabadságharccal, annak a ténye tükröződik e sorokban.

Marx, aki szintén a liberálisok adataira támaszkodva jellemzi e mozgalmat, leszögezi: a comunerosban "...a középkori Spanyolország szabadságjogainak védelme húzódott meg a modern abszolutizmus tulkapásaival szemben." ^{28/}

Hogy a magyar szabadságharc sorsa élénken hat a könyv írása közben, jól kimutatható egy Rottecktól átvett idézeten is: "...ha a polgárháboru - tehát nem...néhány önző

...factio által kezdett lázadás kigyulad, csak győztesek és legyőzöttekről, nem pedig bűnösökről és büntelenekről lehet szó hogy midőn egy n e m z e t ....két táborra oszlik, s az egyenetlenség fölötti határozás mintegy istenítéletre bizatik-... elbukott pártról lehet szó, de nem bűnös pártról."^{29/} Haynau idejében e sorok magyar nyelvű könyvben, úgy véljük, nem első-sorban a történeti értékelést voltak hivatottak szolgálni, hanem a leszámolás brutális módszerei elleni elemi tiltakozást.

A comuneros mozgalom előtérbe állításában, értékelésében tehát Szilágyi Virgilt korának helyzete, a magyar jelen igen erősen befolyásolta.

Annak ellenére azonban, hogy a polgárság mellett áll érzelmileg is, Károly alakja nem olyan sötét, mint Fessleré.^{30/} Ebben főképp Robertson hatását kell látnunk.

A Károlyról szóló fejezet végkövetkeztetései Szilágyi liberális elveiből, s a fentiekből jól következnek. A comuneros felkelést leverték, a szabadság elbukott. S "A szabadság tönkrejutásának minden belügyekbeni hátramenés rendes következménye".

Szilágyi tehát a hanyatlás legfőbb tényezőjét a szabadság elvesztésében látja. A továbbiakban, II. Fülöp időszakának jellemzésében is ezt óhajtja bemutatni.

Ha a XIX. század történészeinek munkáiban II. Fülöp megjelenik, elmaradhatatlan tulajdonságaiként ott van a kegyetlenség, vakbuzgóság is. A spanyol történelem egyetlen korszakát, egyetlen uralkodóját sem értékelték ilyen egyértelműen negatívnak.

II. Fülöp korszaka sok problémát vet föl. Ez az a kor, amikor a világ számára is láthatóan a spanyol nagyhatalom lebukik a horizontról. A hanyatlás tényét összekapcsolván II. Fülöp

személyével, s az utalkodását kísérő eseményekkel, újabb tényezőket véltek találni a történetírók a spanyol hanyatlás okaihoz. valóban, nagyon érdekes kor II. Fülöpé. A látványos győzelmek: Lepanto, Portugália elfoglalása, a németalföldi harcok alapján úgy tűnik, hogy a spanyol abszolutizmus ereje teljében van. Az aragon felkelés azonban jelzi, hogy "...az abszolutizmus a XVI. században mennyire csak pyrrhusi győzelmet aratott a rendi centrifugalizmus ellen." Az abszolutizmus veresége azonban csak jelzője annak az átalakulásnak, amely a gazdaságban végbement : az ipar megrekedt, a mezőgazdaság csődbe került.^{32/} Ez a kor Bő forrása lett a "fekete legendá"-nak, s meritettel is belőle a történészek.

Szilágyi szerint a nagy emberek csinálják a történelmet, az ország élén álló uralkodók egyénisége határozza meg az adott ország fejlődését. Ezért spanyol történetében a központ a királyi udvar, s a király. A legfontosabb számára, hogy a megfelelő fejezet elején bemutassa a királyt, s a kor tárgyalása során pedig ebből vezeti le a gazdasági, politikai élet eseményeit.

II. Fülöp "...tökéletes spanyol grand volt,...fölfuvalkodottsággal és kevélységgel...Azt hitte, mikép a népek azért születtek, hogy neki engedelmeskedjenek. Kárhozatos tulajdonsága volt még a vallási vakhit és baráti szenteskedés. E kedélyirányt a spanyol papság szorgalmasan ápolta, és sikerült neki a királyt tökéletes zsarnokká képezni. Legfőbb kötelességének és Istentől nyert hivatásának tekinté az eretnekek üldözését; hivatása betöltésében semmi eszközt nem tart tilosnak,.. a léleküdv és földi hatalomtelj igazolt minden kegyetlenséget. Gondoljuk ezekhez II. Fülöp hosszú uralkodását és fogalmunk lehet Spanyolország állapotáról."^{33/} II. Fülöp "...csaknem folytonosan Madridban volt, dolgozó szobájába zárkózva..,itt írta

meg rendeleteit, melyek határoztak népeinek boldogsága, vagy fájdalma fölött...."^{34/} E felfogás általános liberális nézet. Fülöpöt mint fő okot jelölik meg a hanyatlásnál.

De addig, míg a század elején Fessler II. Fülöpöt erősen középszerű uralkodónak rajzolta meg, aki nem tudott megfelelni uralkodói kötelességeinek, addig Szilágyi Virgilnél, a Habsburgok által leverett szabadságharc után II. Fülöp gonosz és kegyetlen, hatalmas zsarnokként jelenik meg. A II. Fülöp körüli legenda megerősödik, mitizálódik: a Madridban székelő gonosz király alakja megerősödik. A Fessler által elvégzett "detronizáció" a szabadságharc leverése után nem találhat talajt. Ezért nyúl Szilágyi inkább olyan művekhez, melyek a szabadságharcot kegyetlenül leverő Habsburgok kegyetlen megtorlásához megfelelő ekképül szolgálhattak.

Minden esemény melyet Szilágyi vizsgálat alá vesz a korokban, a zsarnoki Fülöp rajzához ad egy-egy ecsetvonást. Ir az inkvizíció borzalmas kegyetlenségeiről^{35/}, indulatosan kel ki a papok ellen, s ama vélemények ellen, melyek az inkvizíciót el akarják választani a papság tevékenységétől.^{36/} Ez polemizáció azokkal a véleményekkel, melyek az inkvizíciót világi szervezetnek fogják föl/ezek közé tartozik Ranke is/. Az inkvizíciónak, mint az abszolutizmus eszközének a bemutatása fontos eredmény, s pl. Ranke szerepe ennek megállapításában igen nagy, de ezen eredmények, szándékosan, vagy nem, de az egyház szerepét csökkentették az inkvizíció tetteiben, s ez ellen tiltakozik Szilágyi.^{38/}

Sokat ír II. Fülöp harcairól. E harcok leírásánál megjelenik egy sajátosan magyar szempont, mely szintén II. Fülöp alakját sötétíti. A török elleni harcban kidomborodik a spanyol katonák hősiessége, másrészt Fülöp irigy, kegyetlen emberte-

lensége, Málta 1565-ös ostromába Fülöp csak akkor avatkozik amikor már a török erősen meggyengült, a hősiesen védekező máltai nép védelmi falán. A töröktől sokat szenvedett népek szolidaritása iratja a sorokat, melyben elítéli II. Fülöpöt késlekedése miatt. Ha nem taktikázik, sok szenvedéstől menthet-e volna meg a máltai népet.^{38/} S a lepantoi győzelem sem lehetett kiindulópontja a török kiűzésének Európából, mert Fülöp irigykedett Don Juan sikereire.^{39/}

II. Fülöp alakja tehát a töröktől szenvedett népek közfelfogásában nemcsak a liberális hagyomány átvétele következtében sötét, de közvetlen élmény következtében is, azért, mert a népek véleménye szerint nem tett meg mindent a török kiűzésére. E kritika annál élesebb lehet, hiszen apja, V. Károly igen sokat tett a török elleni küzdelemben.

Igen nagy helyet foglal el Szilágyinál a Don Carlos kérdés. E probléma nagyon jó lehetőséget ad Szilágyinak arra, hogy II. Fülöp rajzán még jobban sötétítsen.

A németalföldiek által kialakított legenda igen erősen élt a XIX. század liberálisainál. Állandóan visszatér a történeti munkákban a XVIII. század végén Schillernél megfogalmazást nyert viszony: a véres, kegyetlen király, s az okos, felvilágosult herceg ellentéte. Szilágyi Rotteck alapján^{40/} dolgozza fel a kérdést: "Don Carlos, ezen hevesvérű herceg...meglepő jeleit mutatá felvilágosultságának, és az emberiség érdekei iránti hajlékony lelkiületének. A koronaörökös rosszalta apjának Németalföld iránti eljárását,... és szinte vágyott segíteni ez országon." "Don Carlost...a spanyolok általában szerették, és öröme gerjedtek, midőn bekövetkező uralkodásához kötheték reményeiket."^{41/}

Rotteck-kel ellentétben azonban nem állítja, hogy Német-

alföldre utazásának célja a felkelés vezetésének átvétele. Szilágyi szerint Don Carlos közvetlen célja a menekülés volt.^{42/}

Az, hogy Szilágyi nem veti fel e kérdés problematikus vonatkozásait, az vagy arra vall, hogy nem ismeri a kérdés irodalmát, vagy arra, hogy szándékosan nem használja fel a céljainak meg nem felelő tanulmányokat. Ranke 1829-es tanulmánya után, aki a velencei diplomaták levelezései alapján, eredeti forrásokat alapulvéve kezdi meg e kérdés tisztázását, már legalább jelezni kellene e legenda különböző értékelését. 1850-ben ugyanis e kérdésnek, Rottecktól meglehetősen eltérő értékelésű irodalma is van.

A gyarmatok kérdését is, bár nem tárgyalja részletesen, e fejezetben veti fel: "Az amerikai gyarmatok nevezetes részét tették a spanyol monarchiának. Szolgáttartak aranyat bőségben a király részére, s lehetővé tették a legköltségesebb kalandokba bocsájtkozást." "s e szolgálatért minemű jutalmat vagy kedvezést nyertek Mexiko Peru s a többi gyarmatok?", teszi fel a kérdést. "Buzgó domonkos barátok törekedtek...terjesztetni a keresztény vallást - az inquisitio által-"adja meg a választ. "A gyarmatok története leverő egyformaságot mutat. Sorsuk kizsákmányoltatás és szenvedés vala. Egyik huszonnégy óra hasonló volt a másikhoz, ama különbséggel, hogy egyik nap több keservet hozott mint a másik. Kinek volna kedve az üldözésnek és kivégeztetésnek csaknem szakadatlan láncolatát végig kísérni figyelmével?"^{43/}

Szilágyi minden ténnyt kihasznál arra, hogy a történelem eseményeit a ma rémuralma elleni tiltakozásra használja fel. Ez a felfogás teszi azt, hogy II. Fülöp a szokásos liberális képnél is sötétebbé válik. Amíg Rotteck, Szilágyi fő forrása, II. Fülöp alakjában érez valami tragikusát is, s olykor együttéléssel szól róla,^{44/} addig Szilágyi gonosz zsarnokként tárja elénk

S egy Habsburg uralkodó ilyen ábrázolása 1850-ben érthető is!

Szilágyi Virgil III. és IV. Fülöp, valamint II. Károly időszakában a zuhanás állapotát látja. Egyik uralkodó sem volt képes javítani az ország helyzetén. Ezután tehát értékelése megváltozik: eddig aktív, de negatív uralkodók, ezután tehetetlen királyok következnek.

Az állam fölemelése az ipar és kereskedelem által volna lehetséges.^{45/} Ezt azonban sem az uralkodók, sem kegyenceik nem tudják elérni. Sőt, káros intézkedésekkel és további háborúkkal segítik a hanyatlást. III. Fülöp háboruskodásairól,^{46/} ostoba gazdaságpolitikájáról ír,^{47/} és főképp a moriszkók 1609-es kiűzéséről, mely betetőzte mindezt. A moriszkók virágzó városait rajzolta, s ezzel ellentétbe állította a kiűzést, melynek "...következéseit....a legszebb tartományok sivataggá lételében, nagy, szorgalmas városok néptelenülésében, és a földművelésnek és iparnak azolta elsüllyedve maradt állapotában láthatja az utókor századok után is." A kiűzés kapcsán antiklerikalizmusa erősen megnyilvánul, ugyanis a klérusban a kiűzések egyik kezdeményezőjét látja.^{48/}

Amikor Szilágyi az ország hanyatlását az uralkodókhoz köti, a felszinen marad. Azt azonban jól veszi észre: II. Fülöp után az abszolutizmus mögül egyre inkább előretör a rendi centrifugalizmus, melyet sosem sikerült megsemmisíteni. A spanyol abszolutizmus saját alapját rombolta szét kialakulásakor. S mákor a külső források kiapadtak, világossá vált, hogy az abszolutizmus központi szervei ugyan létrejöttek, de nem számolták fel a helyi, tartományi intézményeket. A belső összetartó erő hiányzott, s a spanyol állam szeparatisttikus erők színterévé vált.^{50/}

E folyamatokat a kor liberálisai ugyanígy rajzolták meg. Szilágyi nem vette észre, de az egyik legjobb liberális munka, Robertsoné, hangsúlyozta: a belső gazdasági kapcsolatok fontosságát. A belső piac hiánya kedvez a centrifugalizmusnak.^{51/}

A regionalizmus egyik leg^{jelentősebb megnyilvánulása a katalán}erősebb belháború volt IV. Fülöp uralkodása alatt. Szilágyi nagy figyelmet szentel ennek a kérdésnek is, valamint ezzel kapcsolatosan Olivarez személyének. Olivarez központosító törekvéseiben csak az egyéni célokat hajszoló államférfit látja Szilágyi.

Olivarez elitélése nem általános jelenség. Fessler Ignác képes volt elválasztani a reformokat Olivarez szubjektív törekvéseitől. Fessler Őszinte törekvést lát Olivareznél az ország helyzetének javítására. Hozzáteszi azonban: terveit legtöbbször nem tudja végrehajtani.^{52/}

Szilágyi Olivarezben látja a legtöbb baj okozóját. A király, IV. Fülöp a "jó király" alakját viseli: "Nincs veszélyesebb jelenet, nincs bűnösebb alattvaló országlási tekintetben az olyan kegyencznél, aki választó félként áll az uralkodó és népei közé..."^{53/} E sorok fényt vetnek arra is, hogy Szilágyinak vannak még illúziói, s elképzeléseiben mint ideál, az alkotmányos monarchia él.

Olivarez centralizációs tévei heves ellenállásra találtak a tartományokban. A legélesebb az ellenállás Katalóniában. E tartományokban a Katolikus Királyok nem építették ki a központi kormányzatot, hanem hozzáidomították a többi tartományhoz. Így a szeparatistikus erők továbbra is megmaradtak. A gyarmatosítás hasznából Katalónia nem részesedett, ezért tovább éleződtek az ellentétek. Uralkodó osztályaa kisemmizettnek érezte magát, s állandó ellenzéke volt a királynak. A kormány szándéka a lappangó ellenállást felszítja, s kitör a

a katalán belháború.^{54/}

Olivarez szándéka "... a szabadság ellen irányzott törekvésnek tekintetett, és a tartományok népe a helyett, hogy valódi érdekeinek magosabb felfogására emelkedve, használni kívánta volna ez alkalmat a közigazgatás központosítása mellett egy tekintélyes és erős törvényhozási központosítás kiküzdésére, - különös kiváltságaiban kereste üdvét. Ez... erősebb támaszául szolgált volna a közszabadságnak, mint minden tartományi s hogy úgy szóljunk- megyei önállóság, melly mindenütt ugyanazon jellemmel, ugyanazon végeredménnyel bír. Szétszakadozottságot hoz a nemzet közéletébe s e mellett sem képes megakadályozni a közszabadságok lassu halálát, nem képes meggátolni hogy a végrehajtó hatalom, használva az erők eldaraboltságát, az előjogokat egymás után, s egyszersmind tényleg minden jogot fölemésszen."^{55/}

Szilágyi a katalán belháborút a magyar példa alapján látja céltalannak. Érvelése a centralisták eszméin nevelkedett fiatal liberális polgár érvelése, akinek eszményképe egy centralizált állam. A magyar példa megmutatta Szilágyi számára, hogy a szétszaggatottság milyen jó alkalom az uralkodó számára, a szabadságjogok eltiprásában. A különjogok hangoztatása tette lehetővé, mutat rá Szilágyi, hogy a "...castiliai népet csatába lehetett vinni, s örömmel ragadott fegyvert Catalónia ellen."

Akkor, amikor elítéli a szeparatista törekvéseket, hozzászól: "...a szabadságszeretet még tévedésében is tiszteletet és elismerést érdemel...Hányszor történik meg maignan is, hogy azok között, kik ugyanazon egy célra, a jog, szabadság, és közjólet megszilárdítására törekszenek, kiket ugyanaz a vágy, az emberi boldogság előmozdításának óhajta hevit, - meg hasonlítás van az elvek alkalmazására...Avagy minden illy esett-

ben csak az szerette a szabadság ügyét, kinek rendszabályai sikert hoztak? Bizonyára nem." ^{56/}

A fenti sorokat egy hosszú reformkori küzdelem, Széchenyi és Kossuth vitája, egy elveszett szabadség-harc elménye és tanulsága után lehetett megfogalmazni, s csak egy korszak át-élt valósága adhatta a tapasztalatot e sorok megírására. Így a katalán belháború értékelése a magyar reformkor és szabadség-harc értékelése is.

Szilágyi munkájában felhasználja azta a külföldi útleírás-irodalmat, mely igen sokat tett a "fekete legenda" kialakításában és elterjesztésében.

D'Anulnoy Voyáge d'Espagne című munkája is ezek közé tartozik. Szilágyi idéz e műből. A "... spanyolok szelleme élénk és átható, ... vitézek és nagylelkűek, hiányzik belőlük igazi akarat a tevékenységre, s innét, hogy a nép alsóbb osztályai csak tengenek, mert még a legszegényebb ember is készebb éhezni, mint erőfeszítéssel dolgozni, "írja D'Anulnoy. A társadalom egy részének életmódja nagy hatással van a megfigyelőre, s nagy képzelőerővel ír ezekről: "A fiatalság sétálással, bika-kiadatok látogatásával és udvarlással tölti idejét; tizenkét éves korában már elkezdí ezeket és tizenhat éves korában házasodik ... Az asszonyok olvasójokat soha le nem teszik, ezen imádkoznak honn ugy mint utcán, játékasztalnál úgy mint rágalmas és szeretkezés közben." ^{57/}

A francia utazók nyomán előttünk áll a lusta, büszke, gáláns, álszent, buja spanyol jellem, mely a spanyolokról szóló könyvekben, mint a spanyolokban általánosan élő tulajdonság jelenik meg. S mindezt idézi Szilágyi, annak ellenére, hogy az általa tárgyalt anyagból is le lehetne vonni más tulajdonságokat, jellemzőket is.

A spanyol XVIII. század a reformok jegyében áll. Az állam a felvilágosult abszolutizmus formáját ölti fel. Szolgálatában reformerek, tudósok, igyekeznek az ország helyzetén javítani. A XVIII. században valóban van fejlődés. A kibontakozó tökéletes termelés jeleit figyelhetjük meg, főképp a század második felében. Az elmaradott spanyol gazdasági élet, s a fejlettebb nyugateurópai országok közötti ellentét készteti a spanyol gondolkodókat arra, hogy megvizsgálják: milyen okai voltak a spanyol hanyatlásnak. E vizsgálatok során lendült fel Spanyolországban a közgazdasági irodalom, nagyot lendült a természettudományok művelése és a szépirodalom is. E gondolkodók közé politikusok, orvosok, közgazdászok, írók egyaránt tartoztak. Mindegyik csoportban hat a törekvés: visszaszerezni az ország nagyságát, szerepét, a politikában. E reformerek némelyike az államhatalom szolgálatába állva igyekszik gondolatait kivitelezni. /Campomanes csoportja/ 58/

A kérdés az, vajon ez mennyiben tulajdonítható a felvilágosult abszolutizmus reformjainak. Azaz: hogyan értékeljük a spanyol felvilágosult abszolutizmust?

A XVIII-XIX. századi liberalizmus általában a kormánynak, a reformereknek tulajdonítja a meginduló fejlődést, s ennek mértékét eltulozták. Vicens Vives gazdaságtörténeti művében állást foglal e kérdésben. Rámutat arra, hogy Spanyolország már a XVII. század óta az éleszinvonal emelésére törekedett, de sokkal kedvezőtlenebb feltételek közt, mint a többi európai állam. Spanyolország lehetőségei korlátozottak voltak. A reformisták törekvései tehát nem vették kellően figyelembe az ország történelmi, társadalmi, és földrajzi adottságait.

Ezeknek figyelmen kívül hagyása pedig azt jelentette, hogy a reformisták utópiát hajszoltak: " Ezek mindegyike egy utópikus állam felé törekszik, amelyben eltűnhetnék az elmáradottság utolsó nyomait is egy magasabb kultúra olvasztótegyében, formálva a haladás és tolerancia által...A XVIII. század álma volt ez. " Ennek érdekében szolgálták az államot is, melyről azt hitték, megvalósítja majd eszméiket.^{59/}

A fejlődés, mely lemérhető, nem a reformoknak tulajdonítható elsősorban. Vicens Vives rámutat: Katalónia és Barcelona már az 1680-as évektől fejlődik, s ezt inkább köszönhetette a venezuelai kakaónak, az Antillák cukorszállítmányainak, mint az adminisztratív intézkedéseknek,^{60/} Hangsúlyozza azt is, hogy a felvilágosult abszolutizmus gazdasági reformjait nem annyira maga az állam, emberbaráti szempontoktól vezérelve tervezi meg, nem néhány arisztokrata teoretikus gondolkodásának szüleménye, hanem a XVIII. században egyre nagyobb pozíciót elfoglaló burzsoázia nyomására születtek: a cadizi, barcelonai, málagai, corunai kereskedők, a valanciai, gijoni, bilbaci kereskedők és iparosok nyomására. ^{61/}

A XVIII. század történetét vizsgálva helytelen lenne el-
tulozni a felvilágosult abszolutizmus hatását.

A liberális írók Spanyolország XVIII. századi fejlődését a Bourbonok uralmához kötik. Robertson ezt írja: " Jól látván, mi okozta Spanyol Ország hajdani virágzásának hanyatlását: azt tették politikájuk fő Céljává: hogy a kereskedést, a szorgalmatosság lelket felelevenítsék jobbágyaik között, Fabrikáikat, s Manufaktúráikat kiszélesítsék, megjobbítsák..." Az eredményt el is érték, véli Robertson: " Ha Spanyolország mostani szorgalmatosságát hasonlítjuk ahhoz, melyet a legutolsó Ausztriai házból való király alatt látni lehetett az országban: nagynak

fog tetszeni annak megnevelkedése..."^{62/}

Rotteck ugyanezt állapítja meg: "Európa csodálkozott, hogy a spanyol birodalom... hirtelen felemelkedik. A földművelés, ipar, kereskedelem megszabadult a kicsinyes gyámkodástól; az államszervezet jobban lett irányítva."^{63/}

Ezekkel szemben áll Szilágyi felfogása. Szilágyi idéz Rottecktől, de csak azért, hogy vitatkozzék vele. Számára nem jelent emelkedést a Bourbonok uralkodása, hiszen ennek módszerei szintén a "népszabadságok" ellen dolgoznak. Spanyolország továbbra is azon az úton haladt, "...mellyen II. Fülöp korától óta nagy lépésekkel kellett a népszabadságok kiirtásának következtén haladnia..."^{64/} S hiába ecseteli Robertson és Rotteck a század gazdasági előrehaladását, Szilágyi a következőkkel jellemzi Spanyolországot: "Az ország minden érdekei elhanyagolva, pangásban hagyattak, az anyagi és szellemi végromlást előidéző bajok - egyrészt a tudatlanság, másrészt az adónak súlya ....a kereskedelem csökkenése, az ipar-gazdaság elhanyagolása súlyosodtak; sőt...az inquisitio tért nyert és az eretnek égetés."^{65/} "A birodalom ügyeinek menete azon kerékvágásban maradt, melybe II. Fülöp óta gyáva és ügyetlen kormányzat alatt vitetett."^{66/} Szilágyi nem hiva a felvilágosult abszolutizmusnak. Már rámutattunk az előzőekben arra, hogy egy demokratikusabb rend, az alkotmányos monarchia hiva. A nép és az uralkodó közvetlen kapcsolatának óhaja él benne. A népnek joga van beleszólni az állam ügyeibe, az uralkodók nem dönthetnek egyedül.

A spanyol örökösödési háborút tárgyalva jegyzi meg: "...Ezen időnek- valamint fájdalom egy sokkal későbbinek is- egész diplomatiája azon gondolatra sem jött, hogy ...legalább magát a nemzetet, vagy képviselőit is illeti szavazás az örököségi kérdések tárgyalásában."^{67/}

Ha azt mondjuk, hogy nem követi Szilágyi felhasznált forrásait, Robertsont és Rottecket, a válasz nem merülhet ki abban, hogy Szilágyi felfogása más, demokratikusabb. A fenti idézet közbeszurt mellékmondata jelzi, hogy Szilágyi nézeteit a magyar helyzet erősen befolyásolta, s tette mindenfajta abszolutizmus ellenségévé. Ez magyarázza, hogy nem tud a XVIII. századi spanyol történet megítélésében közeledni forrásaihoz. Rotteck V. Fülöpöt sötét alakként ábrázolja, ki "...a nemzeti szabadságokat eltörölte az utolsó nyomig, és a jezsuitákat hagyta haladni borzadályteljes utjukon." De ennél tovább megy, s megállapítja azt is, hogy V. Fülöp uralkodása alatt ébredt fel Spanyolország halálos álmából. Szilágyi ezzel vitatkozik.⁶⁸ Számára az alapvetőek a nemzeti szabadságok, s addig, míg ennek nincsenek meg a feltételei, nem lehet szó haladásról sem.⁶⁹ E nézeteit valószínű, hogy a sajátos magyar helyzet erősítette, s megerősítette meg. Hiszen Magyarországon a teljes függés viszonyai között a polgári fejlődés alapja az ország függetlensége, a politikai szabadságjogok megszerzése volt. Szilágyiban a magyar helyzet szilárdíthatta meg a felfogást: politikai szabadság nélkül nem lehet fejlődés. Ez persze igaz, a kettő kapcsolata szoros, és erősen hat egymásra, s viszonyt azonban Szilágyi mechanikusan fogja föl.

Kétséggel fogadja Szilágyi a történetírók megállapításait VI. Ferdinándra vonatkozólag is, s felülvizsgálja nézeteiket.⁷⁰

III. Károly időszakában azonban másként értékeli. III. Károly tevékenysége, reformjai alkalmasak arra, hogy elnyerjék Szilágyi tetszését. Károly egy sor olyan rendeletet, intézkedést léptet életbe, mellyel Szilágyi teljesen egyetért.^{71/}

E tényezők közül levonhatja: "...az ország boldogain is tetemes javulás vehető észre. A fölvilágosultság gyökerei mélyen

hatottak a nép osztályaiba... Az elnyomás rendszere megszűnt, és a polgári szabadság önérzete, mely első csirája a jólétre emelkedésnek- ismét fölébredt... Az ország ismét virágzásnak indult." ^{72/} Szilágyi így fejezi be Spanyol történetét.

Több, mint szándékos ez a befejezés. Haynau idején buzditást jelent, a polgári szabadságokért, a függetlenségért, s optimizmust sugároz. A történelemhez fordulva segítségért, bizonyítja Szilágyi: van haladás, van fejlődés. És legutolsó mondata: "...mit erőszak teremtet- legyen bár legjobb- tartós nem lehet! "- korának, Magyarországnak szólt. ^{73/}

Szilágyi Virgil beletartozik a liberális gondolkodók vonalába. Ami megkülönbözteti tőlük, az az egyes események, alakok sajátos értékelése, mely nagyrészt az 1848-49-i események hatására alakult ki. Szilágyi nem tudja magát kivonni a 49-es események hatása alól. Az átélt események színezik, sötétítik spanyol történetének lapjait. Megállapíthatjuk azt is, hogy művének megírásával aktuális feladatot vállalt, a buzditás, lelkesítés feladatát, a terror időszakában.

Könyve elsődleges célja nem tudományos cél, hanem politikai. Ezért maradnak el olyan fontos részei a spanyol történelemnek, mint Amerika felfedezése, a gyarmatosítás, Spanyolország és Németalföld kapcsolatának vizsgálata, a gazdasági élet, a kultúra területei. S ezért nem jelzi Szilágyi forrásait, s nem használ tudományos apparátust sem. Művének értékét azonban növeli, hogy először ad átfogó képet a spanyol történelemről.

Egyéb liberális munkák

Közvetlenül a szabadságharc bukása után jelenik meg két egyetemes történeti tankönyv, Hunfalvy Jánostól és Somhegyi Ferenc-től. ^{74/} E két könyv az, mely Márki értékelését elfogadva, "a cenzura által vont igen szűk határok közt ugyan, de a nemzeti szellem ébrentartását tette céljává." ^{75/}

Mindkét mű a liberalizmus szellemében íródott. Hunfalvy János nevét elsősorban földrajzi tárgyú cikkek, munkák tették maradandóvá. Szokirányu érdeklődése azonban elvezette a történelem területére is.

Egyszerű, kispolgári családból származott. Rövid irodalmi kitérés után fiatalon a tudományok- művelése felé fordult. Huszonöt éves korában már az államtudományok és a történelem tanára késmárki lyceumban. Ez állásától az 50-es években a német uralom fosztotta meg, mely előzőleg hónapokig tartotta fogva börtönben a 27 éves szabadelvű tanárt. ^{76/}

Műve jónéhány kérdésben tudományosabb véleményt fogad el, támaszkodik a legújabb kutatásokra is.

A felfedezésekkel, ezek eredményeivel kezdi a spanyol rész tárgyalását. Keményen elítéli a hódítók kegyetlenségeit, de látja a felfedezések hatalmas jelentőségét: "A' kereskedés útja új irányt vett. Az olasz és hanszás városok kereskedése elhanyaglott, 's a' csak most keletkező világkereskedés a' nyugati országok... birtokába juta." Spanyolországra a liberális formula alapján- kedvezőtlen hatásnak itéli a felfedezéseket: az erkölcsök romlása, a tunyaság lett a következmény, s ez megfertőzte az ipart is. ^{77/}

Károly időszakából ő is a comuneros mozgalmat állítja reflektorfénybe, de megfigyelése mélyebb Szilágyiénál. Hangsúlyozza, hogy

bár az abszolutizmus a szabadság romjain épült, "...mindazonáltal a' rendi jogok eltörlése után is a' hűbéri nemesség daca 's a' városi rend ereje még teljesen nem vala megtörve." 78/

A Villalar utáni spanyol képben Magyarországot fedezhetjük fel Hunfalvynál is:" V. Károly alatt nagy on megcsönkült az állami szabadság; a város rend jogait eltemette a Villalar melletti csatamező; a nemesség mezei lakjaira visszavonult 's adósságokba verte magát; a papság kéjelgett és engedelmeskedett." 79/

Kitér a Don Carlos kérdésre is:" Károly királyfi heves, makacs és engedetlen jellemet mutatott.... Miután vágya az uralkodásban részt venni be nem teljesült, fékezetlen gyűlöletet táplála atyja és tanácsosai ellen..." Majd"...ábrándos tervekben ringatta magát, s oly vallomásokat tett, melyek apja gyanuját értesíték..." Elfogják, s a börtönben"...mértéktelensége következtében meghalt." Lábjegyzetben ehhez hozzáteszi: " Károly királyfi történetében sok homály van. De azt oly határozottsággal, mint Szilágyi Virgil az Ujkor történetében ...mondja, nem állíthatni, hogy Esáját apja adta kezébe az inquisitionnak 'sezáltal a'börtön falai közt kivégeztetett;", azt sem, hogy Fülep teherben volt nejét kiorvosoltatta volna az életből." 80/

Pontos momentum ez a megjegyzés! Jelzi azt, hogy a magyarországi spanyol történeti irodalomban, egy kérdésben repedés keletkezett a "fekete legenda"-Hunfalvy, fél évvel Szilágyi után ugyanazon kérdésben teljesen másképp foglalt állást, a történeti kutatások eredményei alapján. 81/ Kritikája rámutat Szilágyi fölkészültségének hiányos voltára is. Látjuk azonban azt is, hogy a liberális koncepció feladása nélkül be lehet építeni a kutatás újabb eredményét az egyetemes történeti irodalomba. S kínálkozik egy másik megjegyzést is. Az, hogy a "fekete legenda" torzítá-

sainak lehántása fokozatos folyamat: egyes konkrét kérdésekben már korán megtörténik, vagy elkezdődik a korrekció, másokban csak később, a kutatási eredményeknek megfelelően. Ez a folyamat sem egyenesvonalú: ugyanazon kérdésben elért eredmény egy későbbi történetíró munkájában nem tükröződik, sőt visszaesés jeleit látjuk. Ilyen folyamaton keresztül valósul meg az, amit a "fekete legenda" elleni harc alatt értünk.

Külön kell említést tenni Hunfalvy egy másik művéről, a Dél-Európá-ról. Ez nem kimondottan történeti mű, de éppenez teszi lehetővé, hogy néhány kérdést új módon fogjon meg. Hunfalvy a földrajztudós szemével nézi a Pireneus-félszigetet, s így nagyon sok történeti sajátosság megértéséhez visz közelebb, olyan kérdésekhez, amelyeket a liberálisok nem tudtak eléggé érzékletesen megvilágítani.

Nem szabad eltulozni a geográfiai tényezőket a történelmi vizsgálatokban, de Spanyolország esetében pl. a centralizáció kérdésében e tényezőket is figyelembe kell venni.

Hunfalvy hangsúlyozza, hogy "...a félsziget természeti viszonyai korántsem kedveznek a központosításnak és egybeolvasásnak..." A "...partvidék és belső tartományok közt oly nagyok a különbségek, s oly nagyok az ellentétek, hogy azok a félsziget történetében újra és újra megnyilatkoztak; a partvidéki államok mindenkor hajlandók voltak az elszakadásra, s mindig az önállóságra törekedtek. A többi tartományokban ...leginkább csak a fejedelmi önkény, az erőszak és elnyomás tudta összetartani." ^{82/} Az ország történetének fő vonalát Szilágyihoz hasonlóan adja, még a XVIII. századot illetően is. ^{83/}

Hunfalvy liberális felfogású könyvében erős antiklerikalizmusa, zsarnokellenessége gyakran megnyilatkozik.

Dél-Európa című művében pedig már nagy szerepet kap, a liberalizmuson tulmutató lélektani szempont is. Itt a spanyolok lélektani tulajdonságaiból próbálja levezetni "...a spanyol ügyek gyakran meglepő fordulatainak nyitját."^{84/}

Somhegyi Ferenc műve szintén liberális és hazafias szemléletével jelentkezik.

Hazafias érzülete miatt a kegyesrendi szerzetest sok zaklatás érte. Emiatt kapott megrovást 1849-ben, s tiltották el a tanítástól. 1858-ban büntetésből került Szegedre is: nem volt hajlandó előadásait németül tartani. Márki Sándor írta róla: "A sorok közt olvasásáa, más népek történetében saját hazája jobb jövődjében való bizalomra Somhegyi oktatta tanulóit."^{86/}

Az arab időszak leírásával kezdi fejezetét: "Azon államok közt, melyek az ázsiai kalifaságtól függetlenné tévék magokat, első és legnevezetesebb volt a spanyol, mely minden belviszály és külmegrohanás dacára a történetbuvár előtt meglepő képét tárta föl mind az anyagi jólétnek, mind a szellemi fejlettségnek, úgy, hogy ez ország még soha oly virágzó és boldog nem volt, mint e korszakban az omaijadi házból származó királyok alatt."^{87/} A spanyol történelemről szóló részben Ferdinánd korlátlan hatalomvágya, negatív rendeletei, a felfedezés és negatív következmények az indiánokra; az inkvizíció, a comuneros mozgalom, II. Fülöp zsarnoksága, a móriskók 1609-es kiűzése, Olivarez s az 1640-es katalán felkelés jelenik meg. A liberálisok témái ezek, liberális tálatálában, s a függetlenségi gondolatnak alárendelve. Ha Hunfalvy és Somhegyi munkáit értékeljük, látnunk kell munkáik magyar jelentőségét: hosszú évtizedekig közkezen vannak, s befolyásolják- még a 70-es években is- a gimnáziumok tanulóinak s így a magyar közvéleménynek Spanyolországról alkotott nézetét.

A liberáli szemlélet végigvonul ez időszak történeti tankönyvein, cikkein, mint uralkodó szemlélet. Helfy Ignác Világtörténete^{88/} a liberálisok nézeteit foglalja össze sablonokban, Edvi Illés László tankönyve pedig főleg Amerikáról szóló részeiben mutatszéles- liberális- ismereteket.^{89/}

Táncsics Mihály Krónikája^{90/} a magyar történettudományban eluralkodó dilettantizmus ellen lép fel^{91/}, s könyvének szűk keretei között a liberális motivumokat eleveníti fel, és viszi tovább.

A liberális munkák közt érdekes helyet foglal el Szász Károly 1858-ban a Budapesti Szemlében megjelent tanulmánya II. Fülöpről.^{92/} E munka Prescott II. Fülöpről készült, s 1855-ben kiadott kötete^{93/} alapján íródott. Ez esetben tehát viszonylag rövid időn belül került magyar olvasók elé a neves amerikai könyve.

Prescott a Robertson féle vonalhoz kapcsolódik. Fueter szemére veti, hogy protestáns szemlélete miatt nem értette meg a katonai és politikai szükségességeket, s nem értette meg a vallási szemléletből adódó sajátosságait a spanyol történelemnek.^{94/} Juderias is protestáns, spanyolelles részrehajlással vádolja, s ítéli el Prescottnak e művét. Prescott felfogása hasonlít liberális elődelére: II. Fülöp zsarnokságát, az inkvizíció borzalmait, a nép rettenetes tudatlanságát emeli ki e korszakból.^{95/}

Szász Károly megjelent tanulmányában, Prescott alapján II. Fülöp jellemét, az inkvizícióhoz való viszonyát, a Don Carlos kérdést és a németalföldi háborukat tárgyalja. A recenzió bő ismereteket főképp a németalföldi háborúkról s a Don Carlos kérdésről ad. Prescott primér források alapján dolgozott, s így e kérdésben is a régi liberáli szemlélettől eltérő rajzot ad.

Szász Károly részletesen ír a Don Carlos kérdésről, hiszen erről részletesen magyar olvasó még nem olvashatott. Ismertetéséből elénk tárul a szellemileg és testileg beteg Don Carlos rajza.^{96/}

II. Fülöp kora teljes egészében nem kerülhetett ismertetésre. Szász csak az első kötetet ismertette. A többi kötetről a későbbiekben nem jelent meg ismertetés.

x x x

A liberalizmus az abszolutizmus időszaka alatt antiklerikális szemléletével, haladásigényével jelent még Magyarországon pozitív felfogást. E szemlélet ellen veszi fel a harcot Danielik N. János, Colombusról szóló művével.^{97/}

Danielik nevét a mai olvasó legfeljebb abból a vitából ismerheti, mely 1861-ben zajlott, amikor Danielik vezetésével a magyar klérus kísérletet tesz egyházi birtokainak idegen kézre való átjátszására.^{98/} Valóban, Danielik azon egyházi tudósok közé tartozik, akik nagy energiával küzdenek a klérus középkori jogainak fönntartásáért. Mint akadémiai emlékbeszédében Szvorényi megállapította: "...nagy terveiben ... s politikai cikkeiben is mint az egyház munkása jelent meg."^{99/}

Ellensége minden forradalmi eszmének. 1848-49-ben Bécsset szolgálja Religió című lapjával. Jutalomként az egri főkapitán tagja lesz. S bár az 50-es években Kemény csoportjához tartozik, a császári család egyes tagjaival, s a magyar klérus vezetőivel meglévő kapcsolata erős maradt ekkor is. A 60-as években az egyházi birtokok esetleges szekularizációját elkerülendő, s az európai katolikus államok erejét, birtokait egyesítő terveket akar kivitelezni. Ez a magyar és a nemzetközi közvélemény nyomására azonban nem sikerülhetett.

Tudományos munkái is az egyház apológiáját szolgálják, s

legtöbbször egyházi témájuk is.

Nevéhez fűződik Cantu világtörténetének lefordítása. Legkiemelkedőbb műveként Szvorényi a "Colombus, vagy Amerika fölfedezése" című munkát jelöli meg. 100/

Könyvének első részében Spanyolország állapotáról ír: "Spanyolország egyike a föld legmegáldottabb tartományainak... Földje, bár sokhelyütt homokos, általában véve termékeny, és gazdagon jutalmazza a földműves fáradalmait...Spanyolország a középkorban a lovagiasság hazája volt; s lakosainak nemes és nagylelkű jelleme még napjainkig sem mosódott el." 101/

Új kép ez Spanyolországról és a spanyolokról. A liberálisok, éppen a kiűzések miatt a kietlen földet ábrázolták.

E spanyol képből következik, hogy az ország hanyatlását, a liberálisoktól eltérően, más okokból vezeti le. A hanyatlást Danielik a nagy armada vereségéhez köti, melyet a viha vert szét. Ez a magyarázat azonban visszalépést jelent, s a véletlen szerepének eltulzását. A nagy armada szerepét, a vereség okát már a reformkori tanulmányok is a valóságnak megfelelően, s reálisabban látták.

Danielik elfogult, de más, a liberálisokkal ellenkező előjellel. A katolikus királyokat igen meleg színnel festi, de reagálnia kell azokra a vádakba, melyekkel a liberálisok illették Ferdinándot, ezért megjegyzi: "Buzgó katolikus királyok révén, a türelem dolgában áthágta azon határokat, melyeken belől a térítés munkájának tartózkodnia kell. Ez azonban egyrészt a korszellem hibája, más részről pedig a politikai helyzet következménye volt." S különben is, a mórak kiűzésekor, az inkvizíció bevezetésével "...csak a kölcsönt adták vissza..." a keresztények. "E kölcsönvisszafizetés pedig még igen

szelid volt, összehasonlítva azon kegyetlen kihágásokkal, melyket a mohamedánok az elragadott nőkön és rabszolgaságba esett ezernyi gyermek- és férfiakon elkövettek." ^{102/} Danielik hatni próbál a magyar közvélemény mohamedán-ellenes érzelmeire/melynek hagyományai ismertek/, s például Somhegyivel ellentétben, igen lebecsüli a mohamedánok spanyolországi kultúráját.

Danielik tudománytalan érveléshez fordul, hogy a Katolikus Királyok tetteit igazolja az olvasók előtt. A liberálisok a "fekete legendát" terjesztették a spanyolokról. Danielik egy másfajta legenda kialakítását kezdi meg Magyarországon, igazolva mindent, amit a vallásért elkövettek. Ez a tudománytalan, apologetikus szemlélet, annak ellenére, hogy Danielik hatalmas apparátust használ fel, végig jellemzője művének. ^{103/}

Ez jellemzi ott, ahol védelmébe veszi az inkvizíciót. Természetesen, az inkvizíció szerepét eltulozták a liberálisok. Danielik érvelése azonban hamis, amikor azzal akarja kicsinyíteni az inkvizíció bűneit, hogy kijelenti: Végeredményben hasznos volt az inkvizíció, mert "...elejét vette a vérontásoknak, melyek a vallásujítás következtében Európában másfél század alatt napirenden voltak..." S hozzáteszi: "Az új vallás követőinek teljességgel nincs mit szemökre vetniök a spanyol inquisitoroknak: miután magok is csak azon kegyetlenséggel jártak el az általuk kikiáltott polgártársak ellen..." Szerinte nem lehet elítélni az inkvizitorokat: "Ők hittek, és hitőket szintugy védelemre találtak méltónak, mint egyéb földi javaikat." ^{104/} Jól kiviláglik itt Danielik felfogása: mindent ami vallási, védeni kell. A hit az elsődleges nála, s mindent igazol! Az inkvizíció igazi lényegéből, az abszolutizmusrendszerében betöltött szerepéről semmit sem lát meg.

A felfedezéseknél viszont a spanyolok kegyetlenségét emeli ki. Szándéka világos: "Soha eléggé nem siratható szerencsétlenség, hogy a spanyolok kihágásaik és elnyomás által e szende embereket annyira elkészerítették: miszerint a megtérítésöket később munkába vett misszionáriusoknak, kik valódi őrangyalaik - és atyáiként jelentek meg köztök, a jövő boldogságávali biztatásaikra azon választ adák, mikép nekik még a mennyország sem kell, ha ott is spanyolok vannak. " 105/

A spanyol kegyetlenséget felfokozza, s ezzel a szerzetesek jóságát állítja szembe.^{106/} Állítására az utolsó fejezetben a jezsuita államot hozza föl érvként, s levonja a következtetést: Amerikában a keresztény és európai nép becsületét a "keresztény katolika" egyház mentette meg. 107/

Egy idilli kép tárul elénk: "...Paraguayban városok és falvak emelkedének, fény nélküliek ugyan, de melyekben boldogság honolt." 108/

Az egyház délamerikai szerepének megítélésénél figyelembe kell venni azt, hogy a missziós telepek, a reduction-ok valóban jelentettek védelmez is. A bánásmód is enyhébb, mint az encomiendán.^{109/} Ugyanakkor nem mellékes az sem, hogy az egyház a legnagyobb földbirtokos volt Dél-Amerikában, szerepét, helyét nem lehet tehát szembeállítani a spanyolok szerepével, megítélésével. A paraguayi jezsuita állam kérdésében a felvilágosodás óta tart a vita. A felvilágosodás erkölcsi érvekkel támadta az államot, lelki-kényszere, hatalmas gazdagsága miatt. Szerepét még ma is vitatják. A legújabb burzsoá tanulmányok védelmükbe veszik a jezsuita államot, olyan minthaállamként rajzolják meg, mely korunkban a gyengén fejlett országok gazdasági fejlődésének problémáit megoldaná.^{110/}

Danielik azonban találhatott védelmezőket is: Montesquieu,

Robertson szintén pozitívnak tartják a jezsuiták működését.

A redukciókban élő guaranik, akik előtte halászó-vadászó életmódot folytattak, az eddig meglévő létbizonytalanság helyett állandóan biztosított élelmet élvezhettek, s védelmet is, a főleg portugál területről be-becsapó rabszolgavadászok ellen. Fejlett technikán alapuló termelés jellemezte az államot. S mégis, amikor csapások érték ezt az államot, széthullott s a guaranik ismét visszaestek előző állapotukba.

Ez a tény jelzi azt, hogy a megítélés bonyolult. Nyomtalanul eltűntek a redukciók, mert a guaranik ott nem tanultak meg mást mint engedelmeskedni. Szagnáló társadalom volt ez, korszerű technikája ellenére, viszonyai elmaradtak. Nem volt tulajdonjog a termelő eszközökre, s a terméktöbbletet is a jezsuiták sajátították ki. A belső ellentmondások megkövesedtek, akadályozták saját maguk ellentétét éleződését, és az adott rend áttörését, legalább is előre. Fejlődésképtelen rend volt ez, társadalmi zsákutca. 111/

Danielik védelmébe veszik a jezsuitákat, mégis a felvilágosultaknak volt igazuk, akik természet- és fejlődésellenesnek tartották e kísérletet.

Danielik értékelését röviden összefoglalhatjuk, ha kiemeljük korlátozott katolicizmusát, mely, a felhasznált források ellenére, tudatosan törzít, néha már a tudománytalanságig túlozva. E torzítás a spanyolországi részeknél a rózsaszínűre festésben nyilvánul meg, az Amerikáról szóló fejezetekben pedig az egyház szerepének az idealizálásában. Danielik nem éri el a korabeli liberalizmus színvonalát, műve ennél alacsonyabb fokot jelent.

A klerikális rendnek ügyesebb védelmezője volt Fraknoi

Vilmos. Magyarországon ő az első, aki spanyol állami levéltárban dolgozhatott.^{112/} E kutatásai Pázmány Péterrel voltak kapcsolatosak, de írásai bemutatják a spanyol monarchia sajátos helyzetét is, Pázmány Péter időszakában.

A spanyol diplomácia módszereiről írja Fraknói: "A spanyol állam, hogy politikai céljainak a küludvaroknál érvényt szerezzen, nem szorítkozott a diplomácia rendes eszközeire, nem mulasztotta el céljaira felhasználni a kincseket sem, melyeket az új világ bányáiból nyert. "113/"E célból...tekintélyes államférfiakat, hírneves hadvezéreket és befolyásos főpapokat jelentékeny évdíjak által szokták volt lekötöztetni."

III. Fülöp idején a két Forgách/ a bíboros és a nádor/ is ilyen évdíjat húztt a spanyol kormánytól, s 1622-ben Pázmány maga tesz lépéseket, hogy ez évdíjat megkapja. Ezt meg is szavazta a spanyol udvar, s ezért a spanyol Habsburgok érdekeit kellett képviselnie Bécsben és Rómában. 114/

Fraknói e tanulmányában, e kérdésen keresztül jól érzékelteti a spanyol udvar pénzügyi zavarát. /Az Államtanács megszavazott ugyan 3000 aranyat, de a jegyzőkönyvekből kiderül: egyes tagok óvatosságot ajánlanak, mert ilyen évdíjakkal túlságosan megterhelik a kincstárat.^{115/} S valóban, Pázmánynak csaknem 10 évig kellett várnia, míg 1631-ben megkapta az első "illetményt".S már 1632-ben a király rendeletben utasítja követét a kifizetésre,de a német követ, akire e kérdés tartozna, nem tud fizetni, mert pénzzavarral küzd.^{116/}

Fraknói Pázmány lépéseit a legmesszebbmenőig helyesli, mert ez az évdíj a magyarországi katolikus egyház "szükségén" enyhített.^{117/}

Pázmány Péterről szóló Könyvében a spanyol udvarnak Bethlen Gáborral kapcsolatos politikáit méltatja. A spanyol kor-

mány felismerte az erdélyi fejedelem képességeit, s magához akarta egy házassággal láncolni. "Azon álláspont, melyet a spanyol cabinet Bethlennel szemben elfoglalt, sok tekintetben meglepő. A madridi államférfiak sokkal tisztábban ismerték föl személyének fontosságát, mint a bácsiek."^{118/}

Fraknói e könyvéből kiderül az is, hogy a spanyol állam és hadsereg a XVII. század Európában még nagyhatalomnak számított.

A hanyatlásról szóló sablonok, melyek a II. Fülöp utáni "zuhanásról" írtak, így korrigálódhattak.

Fraknói forrásokon alapuló munkája érdekes oldalról vizsgálja a spanyol államot, s e vonatkozásban pozitív munkássága. Persze Fraknói célja Pázmány Péternek, a katolikus főpapnak az idealizálása, s ebben a vonatkozásban, forrásait haladásellenes, apologetikus szándékkal használja fel. Mégis, említett tanulmányaiban e szándék eléggé burkolt.

A spanyol egyházi javak szekularizációjáról írott munkájában azonban már nyíltan kel az egyház védelmére.^{119/}

A bevezetőben írja: "Szüntelenül tapasztaljuk, hogy állami és társadalmi törekvések célpontjául olyan eszméket tűznek ki, melyek ismételve véstetjesnek bizonyultak; és elkeseredett ostromok tárgyát oly intézmények képezik, melyeknek áldásos hatását évezredek története hirdeti."^{120/} Azért fordul külföldi példához, mert Magyarországon is egyre több hang követeli az egyházi birtokok kisajátítását.

Azt akarja bebizonyítani: a spanyol kincstár azért deficit, mert nincs egyházi birtok, mely segitené. Mert a spanyol klérus "...miként földbirtokát megosztotta a szegény osztályokkal, úgy jövedelmének nagy részét állami sükségletekre szentelte." Példának hozza fel, hogy a kolduló rendek csupán

évente 9 milliót fizettek az államnak a szekularizáció előtt. Az iskolákat is az egyház tartotta fent. ^{121/} Az 1835-41 közt lefolyó egyházellenes folyamat Fraknóiból tehát tiltakozást váltott ki. Az indítók azonban jól látszik, s ez a félelem, egy magyarországi szekularizációtól.

Tanulmánya azonban az antiklerikális erők kezében is fegyverré válhat. Adataiból nagyon jól kiderül: milyen hatalmas jövedelmek fölött rendelkezett az egyház. ^{122/} S e hatalmas egyházi vagyon láttán érthető a spanyol polgárság szekularizációs eljárása is.

Fraknói érvelése hamis: az állami deficit növekedése és az ország gazdasági helyzete közötti kapcsolat ilyen felvetése nem jogos. Az állami csőd rémének felidézése, az iskoláztatás kérdéseivel kapcsolatos megjegyzései a magyar olvasót akarja elrémiszteni a szekularizációtól.

A klerikális történetírás, látjuk, az abszolutizmus időszakában megerősödött, s hevesen támadta a liberális szemléletet. S ha például azt nézzük, hogy ez időben Fraknói juthatott csak külföldre, megkockáztathatjuk azt a megállapítást is, hogy az 1850-70 közötti időszak főleg e konzervatív, klerikális vonalnak kedvezett. Alapvető álláspontja ez irányzatnak azonban már a védekezés.

x   x   x

A spanyol történelemmel foglalkozó művekhez kapcsolódnak a felfedezésekkel, mint önnálló témával foglalkozó könyvek, valamint a XIX. század közepi amerikai utleírás-irodalom. E témában azonban csak néhány könyvet tudunk megemlíteni.

Gaál József 1859-ben írta peru, Szokoly Viktor 1866-ban Mexikó felfedezéséről írt könyvet. ^{123/}

A szabadságharc után a külföldre kerülő volt honvédtisztok, az önkényuralom ellen forduló liberálisok közül sokan kerültek ki Amerikába, Ezek sok cikket jelentetnek meg a korabeli magyar sajtóban, főleg a 60-as években, s ezektől jelent meg néhány utleírás is Dél-Amerikáról. Ezek közül Geőtz és Balázs Gábor könyvében¹²⁴, bár érdekes, eleven rajz jelenik meg, annak szokásairól, életéről, történeti részük azonban nincs. Komoly munkát jelent viszont Rosti Pál Uti emlékezetek Amerikából című könyve, mely 1861-ben jelent meg. Könyvének értékét bitka, s e korban egyedülálló fényképfelvételei is növelik. A magyar Akadémia e könyvéért választotta levelező tagjául.

Gaál József könyve a tudományos ismeretterjesztés céljait szolgálta, mégis komoly igényesség jellemzi. Meg akarja válaszolni azt a kérdést: miért volt szükségszerű az, hogy a spanyolok lettek a felfedezők: "Ezen ország fekvése Amerikával ugyyszólván szemközt, elegendő hatalmas a vészede vállalatot nem csak véghez vinni, de hódításait más európai vetélkedőktől megóvni, s elegendő népesség, hogy az ujanan feltalált földek birását telepítések általbiztosíthassa..." Ezen okok mellett "...még fontosabb ok rejlik a spanyol nép akkori harciasan erégyenes, mondhatnók kalandos jellemében." Itt kiemeli a mórok elleni harcokat, melynek során e jellemvonások kialakultak.^{125/}

Jól látja hogy a rekonkvizta háborúk megszűnése egy hatalmas katonáskodó réteget tett "munkanélkülivé," s ez feszítőerőt jelentett a hódításoknál. A "foglalkozás nélkül tengődő hősöket" ezért hajtja a hazafiság, vallási Buzgalelem és kalandos tettvágy. E jellemzők mellett megemlíti azonban a nyers erőszak, vadság kegyetlenség tulajdonságokat is, mert ezek is jellemezték a spanyolokat. Mindezen tulajdonságokat azonban

a történelem igazolta, mondja Gaál. Az erőszak jogtalan volt, de igen célszerű, hiszen e hatalmas területeket csak gyors csapással lehetett. Pizarro mint aranyra éhes kalandor jelenik meg, de megemlíti a sok küszködést, harcot, Pizarro nagy akaraterejét, mely szintén a hódítás igazi történetéhez tartozik.¹²⁶

Gaál igyekszik tulemelkedni az egyoldalúságon, s megérteni a hódítókat. Történeti szükségszerűségeknek tartja e módszereket, s ezzel tuljut a spanyolok egyoldalu elítélésén.

A hódításoknál igyekszik lélektani rugókat is kitapintani. A hódítás végső okát így a történelem során kialakult spanyol jellemben, a spanyol szellemben találja, mely "...minden kegyetlenséget a vallási érdem színével festett."^{127/}

Szokoly Viktor Prescott munkájára ^{128/}támaszkodva írta meg Mexikó történetét. Erősen tapad Prescott könyvéhez, néha egész részeket átvesz.^{129/}

Cortez hősiességéről ír, s tiltakozik azellen, hogy Cortezben Mexikó feldulóját lássák, Prescott nyomán azonban mégis a spanyolok gyarmatosításra alkalmatlanságáról ír, ezt a tulajdonságot mintegy faji sajátosságnak fogja föl: "Soha nép nagy gyarmatok szerzésére képesebbnek, megtartásukra pedig képtelenebbnek nem mutatkozott. A Spanyol-Amarikában beállott csendannak, hogy e római faj magasabb műveltség terjesztésére alkalmatlan, azért is jele, mert a spanyol birtokok az újvilágban ...aránylag csekély rázkódásokat szenvedtek."^{130/}

Szokoly, aki Szilágyi Virgillel dolgozott együtt az 50-es években,^{131/} liberális író. Főként irodalmi és publicisztikai munkássága jelentős. E művében az átvett, s fentebb idézett sorokban a liberalizmuson tulmutató gondolatokat is közvetít. /A "római faj" alacsonyabbrendűsége/.

Rosti Pál utleirása Kubát, Venezuelát, Mexikót mutatja

be. Elitéli a gyarmatosítók kegyetlenségeit, és az anyaországot, mely nem segítette elő a gyarmatok kereskedésének és iparának fejlődését:" A spanyolok elfoglalták Amerikát, hogy uralkodjanak fölötté, hogy dicsőséget, hírnevet szerezzenek, végre , hogy határtalan kincsvágyukat az új-világ aranyávak kielégíthessék. A kapzsiság, a minden kegyetlenséggel párosult nyers bátorság szülte ama szörnyedelmeket, melyek Pizarro nevéhez fűzvék."¹³² Mexikóban a "...katonai kényuralom, az alkirályok zsarnoksága, a vallási vakbuzgóság, a papoknak minden szellemi haladást, értelmi kifejlődést lenyűgöző uralma, a spanyol kormány szerencsétlen rendszere, miszerint az anyaországot gazdagítani vélte, ha telepítvényekben, különösen pedig Mexikóban az ipart, kereskedést, gazdaságot elfojtja: Mexico szellemi és anyagi fejlődését megakasztotta."¹³³

A spanyol állam gyarmati politikájának rajza nem új, hiszen a Sas 1832-es évfolyamában megjelent tanulmány is ugyanígy rajzolta e viszonyt.¹³⁴ A következőkben azonban már sajátosan magyar indítékok is hatnak értékelésében.

A szabadság megszerzése után nem következett be Latin-Amerikában a harmónikus fejlődés. A nép nem tudott élni a szabadsággal, "...azt rablásokra, erőszakoskodásokra, aljas célok elérésére, örökös viszályok s polgárháborukra használja föl."¹³⁵ A mexikói állapotoknál is a következőket állapítja meg:" A spanyol kormánynak kétségtelenül sok árnyoldalavolt, de másrészt való, hogy a mi jelenleg intézetekre adott alapítványok, utak, építmények dolgában jelentékeny megtalálható, az mind a spanyolok korából maradt meg; a független Mexico nem hozott még létre semmitsem."¹³⁶

Venezuelánál és Mexikónál ugyanaz tehát a következtetés.

Rosti Pál szemlélete igen pregnánsan jelzi, hogy a liberalizmus 1849 után a politika területén egyre inkább retrográd lett. Szilágyi Virgil még a szabadság=haladás képletében írta művét. Rosti, 1861-ben, amikor a magyar uralkodó osztályok ismét felvetik az Ausztriához való viszony kérdését, a fenti soraival a Habsburgokkal való kiegyezést, valami kapcsolatot sugall történeti példáival.

Anarchiától, a népmozgalmaktól való félelme is a centralisták szemléletét mutatja.

x   x   x

Az 1849-70 közötti időszak általános jellemzőit az elmondottak alapján meghatározhatjuk.

Igen jelentős hatással van az e korszakban írt művekre a szabadságharc, annak emléke. Világos hosszú ideig visszatér a történeti művekben, s ad alapot a spanyol történelem egyes tényeinek, s az egész spanyol történelemnek az első-tétítéséhez. Talán éppen e tény magyarázza azt is, hogy bizonyos mértékben leszűkül az előző időszakhoz képest a spanyol téma, s csaknem kizárólagosan az abszolutizmus időszakát, s az ehhez kapcsolódó politikai eseményeket tárgyalják.

Más vonatkozásban viszont növekedést tapasztalunk. Az ismeretanyag gazdagabb lett, a spanyol történelem apró részleteinek sokaságát ismerheti meg az olvasó. A liberáli szemlélet frissessége eltűnik az időszakban, "dogmatikusan" megmerevednek a sablonok. Ugy tűnik, nincs meg az előző korszak tárgyilagosságra törekvő mérlegelése egyes kérdésekben, /pl. II. Fülöp/. Ennek okát, többek között talán a szabadságharc bukásában is kereshetjük, mely után a spanyol abszolutizmus elleni tiltakozás mögött az írók nál magyar indítékok

kat kell keresnünk.

A klerikális szemlélet megerősödése ez időszakban kezdődik, mely a spanyol történelem idealizálását kezdi meg egyes pontokon, apologetikus célzattal, s kezdi meg egy ellenkező előjelű legenda kialakítását.

IV.

1870 - 1918

A kiegyezés után hatalmas gazdasági fejlődés bontakozott ki hazánkban. Az osztrák ipar bénító hatása ugyan erős, azonban ennek ellenére jelentős ipari fejlődés ment végbe. Az ipari üzemek számának ugrásszerű növekedése, a vasúthálózat kiépülése, a külföldi tőkebeáramlás eredményeképp kiépülő bankrendszer jelzi a kapitalizmus kibontakozását. 1/

A gazdasági fejlődés következtében strukturálisan is átszerveződött a magyarországi társadalom. Megjelent az osztályra szerveződött burzsoázia, s mögötte a proletariátus. Kialakult a modern értelmiség is.

Az a negatív folyamat, mely 1849 után kezdődött el, 67 után is jelentkezik, fölerősödik. Bázisa főképp a volt feudális uralkodó osztály, : a nagybirtokos arisztokrácia, a középbirtokos nemesek egy része, a klérus, mely régi életmódját nem tudja már fenntartani, bár igényei megmaradtak. Ez táplálja a fejlődéssel szembeni ellenérzéseket, s éleszt egyfajta reakciós antikapitalizmust, melynek megnyilvánulási formái között megtalálható a klerikalizmus, az antiszemitizmus is. 2/

Ez időszaknak is uralkodó szemlélete maradt a liberalizmus. Ez azonban a sajátos magyar viszonyok közt ez időszakban teljesen deformálódik, s jön létre valami sajátos "magyar liberalizmus", melynek tartalma a századforduló után magában rejti olykor az antiszemitizmust is. A liberalizmus fogalma alatt nagyon sokféle felfogás jelentkezik 1867-1918

közötti időszakban. Ballagi Aladár, Marczali Henrik, Márki Sándor egyaránt "liberális" szellemben ír, s vallja ennek eszméit. A liberalizmus elleposodott, jobboldali eszmékkel telítődött. Csak egy kis csoportnál található meg a liberalizmus a maga eredeti tisztaságában.^{3/}

E korszak alacsony színvonala fölé emelkedik a XX. század elején a szociáldemokrata és a polgári radikális történetfelfogás,^{4/} de ezen irányzatok jelenléte sem módosíthatja az összképet: A magyar történetírás - hogy Márki szavait idézzük - "szellemtelen adatgyűjtés" színvonalán mozgott.

Liberalis munkák a 70-es években

A 70-es években megjelent műveket megvizsgálva, a liberális sablonok továbbélését figyelhetjük meg: érvelésükben, témáikban egyaránt. E munkák nem reagáltak még olyan, a kapitalizmust megrázó eseményre sem, mint a Párizsi Kommun.

Főképpen világtörténetek és néhány tanulmány foglalkoznak a spanyol történelemmel.

Tarnóczi Tivadar világtörténete teljesen vázlatos, az érettségire készülő tanúk számára készült, s néhány utalószóval intéz el egy-egy országot, korszakot. Sárospatakon írt könyve még csak meg sem közelíti az ugyancsak pataki Csengery József reformkori tankönyvét.^{5/}

Batizfalvi István és Mangold Lajos tankönyve ugyancsak liberális munkák hatását mutatja.

Batizfalvi igyekszik kitérni gazdasági és tudományos kérdésekre is, átfogó képet kíván tanulóinak adni. A gyarmatok tör-

téneténél elítéli a spanyolokat. Ami fontos itt, az antiklerikalizmusa. Kihangsúlyozza, hogy az egyház sem tudott hatékony védelmezője lenni a bennszülötteknek. ^{6/} Ez az álláspont méltánylandó, hiszen Danielik óta az egyház egyoldalú -pozitív - rajza egyre inkább teret kap.

II. Fülöp értékelésében tárgyilagos próbál lenni. Elismeri tehetségét, de vallási türelmetlenségét kiemeli. Tárgyilagossága a Don Carlos kérdésre is kiterjed: a már ismert új adatok alapján rajzolja Don Carlost. Liberalizmusa jól megfér az új adatok felhasználásával.

Mangold könyve igen sok bírálatot váltott ki megjelenésekor. Birálták felfogását, stílusát, módszereit. ^{7/} Márki megpróbálja mentegetni ^{8/}, ennek ellenére azonban megállapítható, hogy Mangold munkája nem igen felelt meg a tankönyvi követelményeknek. Hatalmas anyaghalmoz, melyet nem lehet feldolgozni.

Szemléletében meglehetősen jelentkezik a protestáns liberális történetíró elfogultsága. II. Fülöp alakja sötét, s főképp a katolicizmust világhatalommá tevő Fülöp. ellenszenves számára.

A spanyol nép ábrázolása a "fekete legenda" "klaszikus" érveit idézi fel. A spanyol, mint a becsületes munkától irtózó nép jelenik meg, melynek fő jellemvonása agőg és komolyság. E tulajdonságok mellett a spanyol nép veleszületett tulajdonságaként a szolgálattelkütség jelenik meg. A papság hatalmas ereje és tekintélye bilincsbe verte a spanyolokat, s a nép szolga módjára követte papjait, mondja Mangold.

Az összes spanyol uralkodó ezért kapja a "bárgyu" jelzést, s a spanyol népre is megjegyzi: "...a nép is hallatlanul

buta."9/

Mangold liberalizmusa már nem azonos a reformkor, vagy akár Szilágyi Virgil liberalizmusával. A magyar uralkodó osztály egyre erősödő nacionalizmusa, a szomszédos népeket lenéző attitűdje, türelmetlensége már jellemzi Mangold munkáját, s rávetíti árnyékát a spanyol népre, annak megítélésére. Eddig a liberálisoknál a legfeketébb ábrázolás is főképp az uralkodó osztályt, a klérust, az uralkodót érintette. A spanyol népre a legnagyobb könnyedséggel rászütni a "bárgyuság", "butaság" jelzőket, nem volt ennek előtte a magyar liberalizmus jellemzője.

A 70-es évek végén három tanulmány jelent meg a kolozsvári egyetemhez tartozó írók tollából. Mika Sándor, Gergely Sámuel, Joó Imre a francia történelem egyazon időszakát veszik vizsgálat alá. Valószínű, hogy a tanulmányok létrejöttében Mika Sándornak volt nagy szerepe: szemlélete meghatározza a két dolgozat felfogását is.

Mika tanulmánya^{10/} a XVII. századi spanyol-francia ellentéteket rajzolja meg. Ennek kapcsán jellemzi Spanyolország helyzetét. Campanella nyomán a spanyol nagyhatalom realitásáról ír, s arról, hogy Spanyolország, a XVII. század elején, a liberális sablonokkal ellentétben, melyek a II. Fülöp utáni szakadatlan hanyatlásról írnak, új életre látszott éledni, s ismét meg akarta valósítani az universális monarchiát, a 30 éves háborúban.

Campanella neve ~~az~~ először kerül elő a spanyolokkal foglalkozó művekben, s először az universális monarchiát megvalósítani akaró Spanyolország. Neve pedig jelzi azt is, hogy az egyetemes történeti kutatásokban Magyarországon is sor került primér források, feldolgozások felhasználására is.

Mika az universális monarchia megteremtésének campanellai koncepcióját, mely sajátosan a XVI. századnak a terméke volt, tullicitálva Campanellát is, történelmietlenül rávetíti a 30 éves háborúra is. Campanellát idézve rajzolja meg Spanyolországot nagynak, erősnek, s reálisnak a veszélyt, mely Európát fenyegette. E veszélytől, mondja Mika, Európát Richelieu mentette meg.

Igen nagy szerepet kap Franciaország és Richelieu tevékenysége, s éppen a külpolitikai tevékenység, a külpolitika alakulásából vezeti le - Ranke hatására, annak munkáit felhasználva - Spanyolország hanyatlását, illetve vereségét a 30 éves háborúban.

Gergely Sámuel ^{11/} ugyanezt az időszakot mutatja be tanulmányában. Koncepciója - a külpolitika hangsúlyozása - teljesen hasonlít Mika koncepciójára. Ami igen nyíltan jelentkezik, az Habsburg- és katolikus-ellenessége.

Spanyolországot tragikusan védtelen államnak mutatja be, olyan államnak, melyet a katolikus államok nyíltan elhagytak, bár Spanyolország értük tette magát tönkre: "Európa katolikus államai, melyeknek védelmében egykor magát tönkretette, nem siettek segélyére: Németország három egyházi fejedelme a hatalmas francia királlyal cimboráskodott ellene, a gyenge ellen; Ausztria pedig botrányosan elárulta. A sors úgy akarta, hogy magának Spanyolországnak közreműködése nélkül, sőt némileg akaratára ellemére, azok lépjenek föl védelmére, kik ellen másfél száz éven keresztül élet-halál harcot folytatott, t.i. Európa protestáns államai." ^{12/}

Joó Imre tanulmánya ^{13/} csaknem másolja Mika tanulmányát. Richelieu-ben látja "protestáns Európa" megmentőjét, éppugy, mint Itália felszabadítóját a "gyűlöletes Habsburgok" százados

igája alól. 14/

Ugy tűnik, hogy a kolozsvári egyetemen, Mika vezetésével, a magyarországi liberalizmus kialakuló Habsburg- és katolikusvédő irányzatával szemben fellép egy erdélyi protestáns liberális irány, mely e harcában felhasználja Erdély történelmének Habsburg-ellenes hagyományait. Tanulmányaikban Ranke hatása/ a külpolitika primátusának hangsúlyozása/, s aliberálisok munkássága egyaránt fellelhető.

A jogtörténet körébe tartozik inkább Schwarcz Gyula két tanulmánya^{15/}, melyben a magyar alkotmányt hasonlítja össze a spanyol, pontosabban az aragon alkotmánnyal, annak történetével. Indítóoka az írásnál eléggé általánosan elterjedt hangulatot fejez ki: A magyar alkotmányt, annak történetét, vizsgálni kell, mert a magyar alkotmányt az európai fejlődésben jelent olyan előzményt, mint az aragon.

A magyar tudomány képviselői között eléggé elterjedt vélemény volt e korszakban, hogy Európa történetében a magyar kapcsolatokat, eseményeket, eredményeket meg sem említik.

Ennek forrása azonban nem annyira a magyar tudományos eredmények reális számbavételében, hanem a magyar nacionalizmusban keresendő. 16/

Schwarcz tanulmányaiban gazdag forrásanyagot mutat be, a XIII. század spanyol jogtörténetéből. Ismeri a forráspublikációkon kívül a Spanyolország történetéről szóló feldolgozásokat is.

A gazdag anyag bemutatásának az a célja, hogy bebizonyítsa: a miniszteri felelősség csirái előbb megvoltak a magyar, mint az aragon jogban.

Anélkül, hogy hozzászólnánk ehhez a kérdéshez, megje-

gyezzük, hogy az „1209-es magyar tanácstörvényt” nagyon nehéz a polgári állam minisztereinek felelősségével összekötni. E törvények legfeljebb a középkori rendiség kialakulásához adhatnak adalékot. 17/

Az eddig említett művekből jól látható az, hogy a liberális munkák nem reagáltak 1871-re. Trefort Ágoston 1885-ben Mignet felett tartott emlékbeszéde 18/ azonban jól mutatja, hogy az értelmiség legmesszebbre látó tagjai felmérték a Kommün hatását, s ez tükröződik munkáikban is.

Trefort művének alaphangja a forradalom-ellenesség. Mignet volt megalkotója a forradalmi legendának, de e tanok nem voltak helyesek, mondja Trefort: "Sőt elmondhatjuk, hogy a beteg phantasia a leggonoszabb kedéllyel párosulva oly tetteket hozott létre, melyek az emberiségnek örökké szégyenére fognak válni. A jacobinus uralom és theóriája, melyet a párizsi kommune 1871-ben ismét színpadra hozott, az emberi ész legnagyobb tévedése. ..."19/ Trefort elemzi Mignet műveit, így a spanyol vonatkozásukat is. A spanyol történelem negatív eseményei pedig jó alkalmat adnak az aktualizálás számára.

Az eretnekek elleni harc lázas vezetőjeként jellemzett V. Károly ilyen tárgyú leveleivel kapcsolatosan jegyzi meg: "Leveleit, melyeket ez ügyben írt, oly vadságot tüntetnek föl, mintha Robespierre vagy Saint-Juste írta volna. Az inquisitio eljárása is iszonyatos volt elmondhatni, hogy a francia kommunisták és demagógok a spanyol királyoktól tanulták el az uralkodás ezen formáját. "20/ Amikor II. Fülöp aljas természetéről, vad fanatizmusáról, gonoszágáról szóló sablonokat, melyeket a történettudomány addig már sokban enyhített, átveszi, csupán azért teszi, hogy forradalomellenességéhez érveket kapjon,

hogy levonhassa a következtetést: II. Fülöp élénken emlékeztet Robespierre-re. 21/

Az "Antonio Perez et Philippe d' second" elemzésének befejezésekor megjegyzi: "Sajnálom, hogy ez érdekes könyvnél hosszabban nem időzhettem. Csak azon tanulságot emelem ki, hogy a rémuralom nem francziaországi és nem is demokratikus találmány. Egyébként elítélendő, bárhonnán jó." 22/

A liberális Trefort antifeudális szemlélete megmaradt, e szemlélet azonban már egy másik front ellen is fel kell vegye a harcot, s ez a proletariátus, melynek erejét Magyarországon csak nagyon kevesen ismerték fel. E kevesek közé tartozott Trefort, és a centralisták nagyrésze is.

Új helyzetnek leszünk tanúi. A "fekete legenda" motívumait, megtartva antifeudális tartását, Trefort a proletariátus ellen is felhasználja.

M a r c z a l i   H e n r i k

A dualizmus történetírásában külön fejezetet jelent Marczali munkássága az egyetemes történelem területén is. Egyetemes történeti munkái 23/ kiemelkedő jelentőségük terjedelmük, alaposáguk miatt is.

Egyik könyve Ribáry világtörténetében jelent meg, 1883-ban, a Nagy Képes Világtörténet pedig 1904, ill. 1906-ban. E két könyv között eltelt 20 év jó választ adhat arra is, vajon Marczali szemlélete milyen irányban változott, mi az eltérés e két munka között.

Marczali életművét Lederer Emma és I. Tóth Zoltán is méltatta 24/ egyetemes történeti műveit azonban nem vizsgál-

ták meg.

Léderer Emma az 1881-ben megírt Magyarország története II. József korában c. munka vizsgálatakor kiemeli Marczali történetírásának fő sajátosságait: Ranke hatásának érvényesítését, az eszmék és intézmények elsődleges voltának hangsúlyozásában és a külpolitika döntő szerepének kihangsúlyozásában; a gazdasági viszonyok fontosságának felismerését, fatalizmusát, filozófiában való tájékozatlanságát, feltétlen Habsburg-barátságát, olvasmányosságát.

Léderer Emma Marczali szemléletét, a szó marxista jelentése szerint is liberálisnak tartja, melynek tartalma Marczalinál a 90-es években ugyan bővült, de alapvetően nem változott.

Két történeti művén megvizsgálhatjuk, áll-e teljes mértékben ez a kijelentés.

Mindkét mű bevezetőjében hangsúlyozza a történelmi fejlődést, annak fontosságát. Az Ujkor kezdetén a gazdasági átalakulás jelentőségére hívja fel a figyelmet, sőt a Nagy Képes Világtörténetben a politikai viszonyok gazdasági meghatározottságára is utal. Ugyanitt bővebben ír a fejlődés tartalmi kérdéseiről. Marczali szerint az eszmék vezetik a történelmet, s "Az emberi gondolkodás fejlődésének eredménye az, hogy új kor lép a régi helyébe."^{26/} Amikor tehát a gazdasági kérdések fontosságát hangsúlyozza, a végső lényegyet idealista módon, a szellem fejlődésében látja.

Marczali V. Károly időszakával kezdi a spanyol történet tárgyalását. Az Ujkor történetében Károly pozitív értékelést kap. Kitűnő katona, jelleme "szilárd és álhatalos", erkölcsi téren "... kora politikusai közt bizonyára ő volt legtisztább." Az 1904-es világtörténetben azonban ez a kép kiegészül. Cam-

panellát felhasználva, Károlyt, mint az universális monarchia megteremtésére törekvő uralkodót állítja eléünk. E törekvéseben Károly a spanyolokra támaszkodott, mondja Marczali. E második kötetben azonban Károly képe már idealizált: "Meggondolt volt, mint ahhoz illik, ki dönt, türelmes, mint ki parancsol, egész magatartásának komolysága megelőzte éveit...", s "...már látszott, hogy belőle válik korának legfinomabb, és egyuttal legszilárdabb uralkodója. " Ugy véli Marczali, hogy Károly egyéniségétől függött, hogy a különböző multtal, alkotmánnyal, jogrendszerrel stb-vel rendelkező országrészekből egységes állam alakul-e vagy sem. Az egyéniség szerepének elmulzása ez, de már néhány sorral alább megvilágítja, hogyan is érti a fenti sorokat: nagy nemzet, erkölcsi fellendülés, és történeti önbizalom kell, hogy egy nemzet fia képes legyen nagy tettekre. Spanyolországban mindez megvolt, s csak így volt képes Károly történeti szerepét végrehajtani. 27/

Marczali irracionális tényezőkben látja az egyéniséget mozgató erőket: a spanyol nemes lelkülete, melynek alapvonása a hűség és ragaszkodás, a vallásosság, mely áthatotta az egész népet, s így a spanyol nép támasza lett a fejedelemnek.

Mindkét műben a lélektani szempontok hatását figyelhetjük meg. E szempontok végigvonulnak, mint magyarázó tényezők Spanyolország történetén. 28/

Forradalom-ellenessége mindkét művön végigvonul. A Nagy Képes Világtörténetben azonban már nemcsak a junta "tulkapásairól" beszél, a comuneros felkelésnél, hanem általános megjegyzésében hangsúlyozza, hogy a "forradalom" és "polgárháború" rettenetes károkat okoz, s a felkelés csak súlyosbitja a bajokat. 29/

Amire e fejezetben fel kell figyelni, az az arisztokrácia megítélésének megváltozása.

Az Ujkor történetében Károly érdemei közé sorolja, hogy a nemesség és grandok előjogait elvette. Elégedetten jegyzi meg: "Többé nem volt külön részök az államban, alattvalók lettek, mint a többiek."^{30/}

Az e kérdésben megnyilvánuló demokratizmusa a Képes Világtörténetben eltűnik, hódolattá változik az arisztokrácia iránt: "Önérzetes, nagy hagyományokra támaszkodó aristocratiának alkotmányos országban mindig marad törvényes módja nemzeti feladata/??/ teljesítésére", írja.^{31/}

Károly időszakáról szóló fejezetben tesz említést a gyarmatokról is. Mindkét könyvében védi a gyarmatosítókat. Cortez hősként tűnik elének, csupán Pizarrot rajzolja vérangzónek. Kiemeli a benszülötteket védő törvényeket, s erre hivatkozva állapítja meg: "A spanyolok hódítása egy tekintetben igen előnyösen különbözik más népeknek, különösen az angoloknak a gyarmati politikájától Amerikában. Az amerikai angol telepedők kiirtották az őslakosságot, a spanyolok a hódítással járó első kegyetlenség után nemcsak meghagyták, hanem művelték és térítették..."A "...rabszolgákkal sem bántak oly kegytelenül, mint a többi gyarmatosító nemzet."^{32/}

Ha a gyarmatosítás történeténél a többi gyarmattartó hatalom tevékenységét is figyelembe veszik a történetírók, ez jogos lehet, hiszen a történeti értékelést szolgálja.

A XIX. században egyre inkább előtérbe került a gyarmatosító Anglia tevékenysége. A gyarmatszerzésben lemaradtak, mint pl. Németország, épp úgy mint annakidején az európai államok a spanyolokkal tettek, erkölcsi érvekkel támadják a

a XIX. században a gyarmatosításban élenjáró Angliát.

Marczali német forrásokat használ fel e kérdésben^{33/}, akiknek a gyarmatok iránti érdeklődése nem csupán tudományos jellegű a 80-as években. Az angol gyarmatosítás megemlézése tartalmaz tehát politikai aspektusokat/persze nem elsősorban Marczalinál/, s nem az objektív értékelést szolgálja csupán. Hogy mennyire nem erről van szó, mutatják azok a sorok, ahol Marczali arról ír, hogy az indiánok számára "... a bányamunka elég jövedelmezőnek és kedvesnek mutatkozott. Előfordult, hogy Potosiban Peruba ezrével tódultak munkáért az arra nem kötelezett peruiak, és hogy a robotolók tovább dolgoztak, mint az elő volt írva." Kéhsúlyozza az Indiák tabácsának bölcs politikáját és az egyház nemes tevékenységét is.^{34/}

Marczali itt Danielik vonalát viszi tovább, természetesen sokkal több tény felsorakoztatva.

A Képes Világtörténetben csak egy kérdésben módosul némileg ez az apologetikus kép. A királyi rendeletekről, melyek a benszülötteket lettek volna hivatottak védeni, megjegyzi: ezeket vagy későn, vagy sosem hajtották végre.^{35/}

Két új fejezet található a Képes Világtörténetben: Az egyház reformja Spanyolországban, és A nemzet jelleme, c. fejezetek.^{36/}

A két fejezet kapcsolatban van, mert ugyanazt a gondolatot ismétli: Spanyolországban a nép jellemének alapvető tulajdonsága a vallásosság. A második fejezetcím is jelzi az eluralkodó lélektani szemléletet.

Marczali a spanyol jellem alapvető vonásaként a vallásosságot jelöli meg, s magyarázó tényezőként állítja be.

Spanyolország és a bigott vallásosság még ma is szinte egyet

jelent . De a vallásos tudat is képződmény, s éppen a középkorban kereshetjük kialakulásának okait. Magyarázó elvvé tétele mindenesetre jelzi, hogy a XX. század elején a történettudomány egyre inkább -objektív okok helyett - más, az idealizmus különböző változatainak örvényébe került.

A vallásosság abszolutizálása arra jó, hogy - szakítva a liberalizmus eszméivel - kijelenthesse: a spanyol nép jelleméből fakadt az, hogy "...nem politikai szabadságra tört, hanem csak arra, hogy vele együttérző urat szolgálhasson."^{37/}

A pszichológizmus lehetővé teszi, hogy e reakciós következtetésig eljusson.

A liberálisok a spanyol történelemben, mint láttuk, ábrázolták a küzdelmeket, s ha nem is jutottak el az osztályharc tudatos ábrázolásáig, nem ábrázolták az idilli- az osztályok közti béke- állapotának Spanyolország viszonyait.

A századforduló után az Európa szerte, de Magyarországon is , kibontakozó éles osztályharcokra történő reakció a megjegyzés. Az uralkodó osztály addig, míg érdekeit a feudalizmus gátolta, támadta a régebbi korszakot, kimutatva az elmentéteket, s ebből következően bukásának, s a polgári hatalom, társadalom győzelmének szükségességét. Most, amikor a proletariátus mozgalmai veszélyeztetik uralmát, a középkori idill és osztálybéke mítoszának megteremtésével is-s ezt Marczi tudatosan, vagy nem, de átveszi- igyekszik a burzsoázia fékezni a mozgalmakat, a történelem felhasználásával is.

A 8. kötet 1906-ban jelent meg. A fenti sorok tehát igen "aktuálisan " csengtek!

Az uralkodó és nemzet azonosulásának felfogása jelentkezik a következő fejezetben is, ahol II. Fülöp uralkodását tárgyalja Marczi.

Az Ujkor történetében II. Fülöpöt tárgyilagosan akarja ábrázolni: "Jellemében nincs semmi katonás, nem őszinte, nem adakozó. Méltóságos és hideg."^{38/} E könyvben Fülöp jellemző tulajdonságaként az önállótlanúság jelenik meg.

A liberálisok támadásaitól akarja II. Fülöpöt megvédeni. Ezért tanácsseainak szerepét emeli ki a negatív tettek nál: "ezek birtak főrészt a hatalomban." ^{39/}

A Képes Világtörténet Fülöp-képe más felfogású és sokkal pozitívabb az előzőnél: "A hol közvetlen érdeke vagy egyháznak tekinténye nem jó kérdésbe, nyugodt, megfontolt, igazságos. Még ellenségei is elismerik, hogy nem viselt igazságtalan háborút."^{40/} E kötetben már nem a tanácsadók szerepe a meghatározó. Spanyolország tragikumának nem egy uralkodó tehetsége, vagy szenvedélye az oka, "...hanem egy nemzet elszánt akarat." E gondolat végigvonul a kötetben. Nem Fülöp tetteiről, hanem az egész spanyol nép hozzáállásáról van szó, ami Fülöp tetteiben megnyilvánul. A nép szelleme egységes uralkodójával. "A király és a nemzet egy!", mondja. ^{41/}

Másutt ugyanezt fejtegeti: "...teljes volt az egyetértés a spanyol királyság és a nemzet között. Fülöp úgy tűnik elő, mint a spanyol nép akaratának teljes hatalmu végrehajtója. Nem ő adott irányt, a nemzeti közvélemény oly erős volt, hogy ezt az örökké fontolgató, óvatos és lassu elmét is magának ragadta."^{42/}

Marczali a romantikus történetfelfogást teszi magáévá, melyben nem jut hely a cselekvő embernek. Az ember és egyént tetteit közös néplelek irányítja.

A romantikus felfogást idézi a spanyol nép jellemzése is. A romantikus történész a franciáról megállapítja, hogy forradalmi, s az angolról, hogy konzervatív lelkületű, s Marczali

a spanyolokról állapítja meg, hogy vallásos lelkiületűek, s ez határozza meg minden tevékenységüket.

A liberálisok gonosz, kegyetlen, de cselekvő II. Fülöpe helyett a romantikus felfogás passzív képét kapjuk Marczalinnál.

Az uralkodó és a nép közötti harmónia hangsúlyozása táplálkozik Marczali Habsburg-barátságából is, s ezt a spanyol-Habsburgok értékelésénél figyelembe kell venni. 43/

A romantikus felfogás teszi lehetővé Marczali számára, hogy II. Fülöp értékelésénél a liberálisok által oly igen ismert vádakat egyszerűen ne vegye figyelembe. Ezért lehet az, hogy míg az Ujkor történetében az inkvizíció borzasztó hatalmáról beszél^{44/}, a Képes Világtörténetben csak kevés szó esik erről.

Marczali komoly érdeme, hogy mindkét könyvében, először ad átfogó képet Spanyolország gazdasági helyzetéről is.

A Képes Világtörténetben külön fejezetet is szán ennek a kérdésnek. 45/

II. Fülöp pénzügyi politikáját vizsgálja, s ennek káros következményeit. Amikor jól veszi észre, hogy a spanyol gazdaságpolitika feladata Fülöp céljainak szolgálata volt, A pénzügyi csőd okát mégsem itt keresi, hanem az állam "középkori Szellemében": "A tőke valami mysteriosus hatalom az ő szemében, melyet néha felhasznál, de melynek belső természetét felfogni nem képes."^{46/} E magyarázattal Marczali maga is mysteriosus, irracionális magyarázatot ad.

A gazdaságtörténet fontosságát azonban felismerte. A németalföldi harcokat tárgyaló fejezetben/Képes Világtörténet/, igen jól látja, hogy a nyílt felkelés kitörésének gazdasági okai vannak. Főképpen az elszegényedett, és a hábo-

ruskodások megszűntével állástalanul maradt nemesség helyzete lábja világosan.^{47/}

Spanyolország gazdasági hanyatlásánál a népesség számát, a juhtenyésztés adatait, a sevillai szövőszékek számait, s ezek csökkenését vizsgálja, s bizonyítja adatszerűen a hanyatlást.^{48/} Az okot azonban a nemzet jellemében látja: " ..a büszkeség, lustasággal párosulva még abban is megakadályozta őket, hogy bevéssék földjeiket. ", írja Marczali.⁴⁹

A hanyatlás vizsgálatánál egy pillanatra úgy tűnhet, hogy Marczali romantikus magyarázat helyett liberális magyarázatot fogad el. A hanyatlást elemezve mondja: "Könnyű mindezt /ti. a hanyatlást/ a vallásos rajongásnak, az inkvizíciónak, a szabad gondolkodás elfojtásának róni fel bűnül. De hiszen az ellenség sem volt kevésbé rajongó, és Cprtez vagy Pizarro oly keveset törődtek a szabad gondolkodással, mint szerencsétlen utódaik. Közelebb jutunk az igazsághoz, ha a balsikert az abszolutizmusnak rójjuk fel bűnül.", mert ez a cselekvés szabadságát megkötötte. A liberálisok érveivel vitatkozik, de maga is liberális érvet használ fel.

A következő sárban már rácsúfol önmagára is, s az előzőekben már tárgyalt felfogást vallja: " Az igazi okot azonban a nép lelkében kell keresnünk. A spanyol lelkületnek megfelelő a harciasság, az elszántság a döntő pillanatban, de nem a folytonos szellemi és anyagi munka. Olyan óriási történeti munkát végeztek el két emberöltő alatt, hogy most jól eshetett pihenni a babérokon.. " ^{50/}

Az Ujkor történetében a spanyol dologtalanság elítélése a polgár szeméből történik, akimár nem tartja szégyennek a munkát, hanem látja hogy minden érték ebből fakad.^{51/}

E felfogás alapján ítéli meg a spanyol papságot is.

Az általános dologtalanságot előidézte az egyház is. Az év egyharmad része ünnepnap; hatalmas szerzetes és apácahad élőködik az országon. A lakosság kb. 8 millió volt, ebből 1 millió munka nélkül élt mondja Marczali.

Ez az antiklerikális szemlélet összefonódik Az Ujkor történetében a demokratizmussal is : "Az ország vagyona...a földben állott."S " Az is nagyon egyenlőtlenül volt elosztva.A földbirtok egyharmadrésze az egyházné volt...Az ország másik harmada a főrendűeknek képezte birtokát."^{52/}

E szemlélet forrását is megtaáljuk , Buckle-ben, akire hivatkozik is, s akinek talán "...legsikerültebb értekezését talán azon lapok képezik, melyekben a spanyol nemzet bukásának okait adja elő, páratlan nagysága és virágzása után."

Marczali rámutat arra is, hogy a nemzeti öntudat más népek iránti gyűlöletté fajult, és különösen a zsidók és mórrok ellen irányult.^{54/}A liberalizmus vallási türelmet követelő szemlélete jelentkezik, s a türelmetlensége elítélése.

A fentebb tárgyalt jellemvonások: demokratizmus, antiklerikalizmus, tolerancia jellemzi Az Ujkor történetét a további fejezetekben is, bár ezutáni fejezetekben csak nagy vonalakban foglalkozik a spanyol történelemmel.^{55/}

Ha a Képes Világtörténetet nézzük, itt ugyan több helyet kap a későbbi korszak, de nagyon sok pozitív jellemző hiányzik Marczali történetírásából.Antiklerikalizmusa, demokratizmus sa nem jelentkezik s a zsidók, moriszkók elleni hajszára sincs szubjektív reagálás.

Marczali Henrik munkásságát értékelve elfogadjuk Léderer Emma értékelését - ami a 80-as évek Marczaliját illeti.Az Ujkor története a szó marxista értelmében is liberális sajátosságokat mutat. Forradalom-ellenessége, anti-

klerikalizmusa, arisztokrata-ellenessége, tolerancia-igánya jól kimutatható, bár Ranke és a romantikusok hatása is megnyilvánul, azoknak a munkáit is használja.

Léderer Emma azon megjegyzése, mely megállapítja, hogy "...Marczali Henrik liberális koncepciója a 900-as években bizonyos baloldali ráhatások alatt bővült, megközelítette a pozitivistá elméletet..."^{56/} a Képes Világtörténetre nem áll.

Ugy véljük, elég idézetet hoztunk annak bizonyítására, hogy Marczali a munkájában, előző egyetemes történeti művéhez képest, a jobboldali, konzervatív, klerikális, romantikus szemlélet hatása növekedett. Ha Léderer Emma által említett művekben a baloldali, úgy a Képes Világtörténetben a jobboldali hatás, és változás mutatható ki.

Marczali egyetemes történeti munkái nagy jelentőségűek. Először használt fel primer forrásokat: Campanellát, Pittit, Machiavellit. Ismerte és feldolgozta az európai történetírás eredményeit. A Don Carlos kérdésben pl. egész historiográfiai áttekintést ad.^{57/}

Első könyve a liberális képzetek továbbélését jelenti. Második könyvében viszont a "fekete legenda" egyes motívumai felerősödnek, éppen primer források alapján is, /pl. Campanella/, így erősödik fel például a spanyol lustaságról szóló legenda, másrészt egyes alakok, intézmények megítélésében apologetikus színezés jelentkezik/egyház, II.Fülöp/.

Mindazt, amit a XIX. századi történettudomány elért, felhasználja e művében, de felhasználja azok apologetikus, sokszor rózsaszín képeit is. Munkássága határkövet jelent a spanyol történelemmel foglalkozó magyar művekben: egy elántszerű előjelű, rózsaszín, képkialakulásának első jeleit fedezhetjük fel munkájában.

U j m o t i v u m o k j e l e n t k e z é s e

A történettudomány egyre tökéletesebbé tette a forráskutatás módszereit, melyek Európa szerte jelentős eredményeket hoztak.

A Budapesti Szemle, mely feladatának a tudományos élet legfrissebb termékeinek ismertetését tartotta, adott ízelítőt a század utolsó évtizedeiben, néhány ilyen irányú mozaikot, a spanyol történelmet olvasónak.

1890-ben jelenik meg Requinyi Géza cikke Kolombusz életről.^{58/} Méltatja a felfedezések jelentőségét, Kolombusz egyéniségét, majd hosszasan foglalkozik Kolombusz születésének helyével és idejével. Felsorolja az e kérdésekben található kétes adatok sorozatát, de ő maga nem foglal állást.

Ugyanez a kérdés a tárgya Reményi Antal cikkének is, mely a Katholikus Szemlében jelent meg.^{59/}

Reményi a monarchia flottájának tisztje. Érdeklődése ezért erős a felfedezések és a hajózás története iránt. E cikkében Reményi saját kutatásainak eredményét publikálta. A genovai közjegyzői akták tanulmányozása alapján vonja le következtetését: Kolombusz 1446 május 25-e után, de 1447 március 20 előtt született.^{60/}

A szerző vitatkozik azon nézetekkel, melyek Kolombusz előkelő származását hirdetik, s az okmányok alapján leszögezi: a nagy tengerész genovai gyapjuszövő családból származik.^{61/}

A tengeri hadviselés történetéből veszi témáját könyve.

melynek középpontjában a lepantói küzdelem áll.

Hogy miért tartja nagyjelentőségűnek e csatát, megmutatják befejező sorai: "Lepanto egyuttal úgy a tengeri hadviselés, mint a hajóépítés egy korszakának befejezését jelenti; az utolsó nagy csata volt, melyben kizárólag evezőshajók küzdöttek egymással. ^{63/} Lepantóban tehát a középkori harcmódor végét, a korszakhatárt látja.

A könyv igen sok adatot, részletet hoz a csatából, annak előzményeiből. Az adatok bősége, a részletek gazdaságága azonban összefonódik Habsburg-barátságával, ezek védelmével is. ^{64/}

Új megvilágításba kerül a spanyol udvar, s IV. Fülöp alakja is a Budapesti Szemle két, Velasquez-szel foglalkozó cikke nyomán. Egy 2rf" jelzésű cikk ^{65/} Justi Károly Diego Velasquez und sein Jahrhundert, Bonn, 1888 I-II című cikke alapján rajzolja fel a spanyol udvart. A II. Fülöp utáni uralkodók az eddigi irodalomban általában egysíku figuraként, tehetetlen, néha degenerált uralkodóként jelentek meg.

IV. Fülöp e cikkben energikus, tehetséges, fiatal uralkodóként jelenik meg, aki elcsapja apja kegyenceit, s maga kíván uralkodni. Szereti a művészeteket, ő fogadja udvarába Velasquezt is. Nem idealizálja azonban IV. Fülöpöt: gyenge jelleméről is ír, de jóindulatát azonban nem tagadja. A kormány politikáját jellemezve írja: "Az út, mely Spanyolország tönkremenéséhez vezetett, a legjobb szándékkal volt övezve." ^{66/}

Először olvashatunk magyar történeti cikkben arról is, hogy a kormány politikája milyen káros volt - akarata ellenére is - a spanyol klímára. A hatalmas ersőirtások következtében a klíma - kedvezőtlenül - megváltozott.

A cikk szemléletes leírását adja Velasquez környezetének,

a spanyol udvarnak.

Ugyancsak Justi könyve, annak második kiadása alapján jelenik meg 1908-ban Velasquez-ről egy cikk.^{67/} Kiegészítésképp azonban számunkra csak Velasquez-ről összeállított bibliográfiája hat. Velasquezt e cikkek nyomán fedezhette fel a magyar köztudat, s kapott a spanyol művészet történetéből egy kicsiny, de szemléletes képet.

Határkövet jelent a "fekete legenda" egy motivumának, a Don Carlos kérdésnek magyarországi történetében Károlyi Árpád Az igazi Don Carlos című tanulmánya.^{68/}

Az eddigiek során láthattuk, miképp kezdődik meg a század közepén, Hunfalvy Jánosnál e legenda szétfoslása. Hunfalvy Szilágyi Virgillel vitatkozva veti fel a reális történeti értékelés kérdését, A legenda Marczalinál tört szét.

Károlyi Büdinger nyomán ismét felveti a kérdést.^{69/} Bemutatja azokat a forrásokat, melyek azt bizonyítják, hogy nincs alapja a Don Carlost idealizáló felfogásoknak. Ez azonban Marczalinál is megvan. Ami új, az a részletes historiográfiai áttekintés. Ennek során mutat rá Károlyi a legenda kialakulásának okaira, németalföldi forrására. Végigtekint a legenda kialakulásának történetét, azt, mely történetírók mit tesznek hozzá a németalföldi forráshoz. Ezt végigtekintve mutat rá: "...a XVIII. századra Don Carlos rejtélyes esetéről olyan anyag maradt örökül, melynek alkatrészei: zsarnokság, szabadságszeretet, ifjuság, szerelem és hűség jól összegyurva csak a mester kezére vártak, aki a kitűnő anyagból az Isten képére teremtetett dicső ember szobrát megfaragja. És ez a mester jött is Schiller, a nagy Költő személyében."^{70/}

A legenda kialakulása mellett azt is megvizsgálja, ho-

gyan, milyen módon oszlik szét a homály ebben a kérdésben. Ranke, Kock, Maurenbecher, Gachard, Büdinger ilyenirányu tevékenységét méltatja.

Károlyi felfogásának, tanulmányának az ujszerűsége a magyar történeti irodalomban nyilvánvaló: először mutatott rá Magyarországon, hogy a spanyolokról kialakult képzetek sokban torzítás eredményei. S egy konkrét példán a legenda kialakulásának bemutatása jó alkalom arra, hogy felvesse az olvasó számára: a spanyol történelem egyéb eseményeinek értékelésénél sem elégedhetünk meg a kialakult képzetek átvételével. Tanulmánya a történeti torzítások tudatos széttörésének kitűnő példája.

Károlyi tanulmányának a spanyol történelmet beborító torzítások szövevényén, egy kérdésben, szakadás következett be végérványesen.

Persze a legenda széttörése lehetőséget teremt arra, hogy II. Fülöp képe is megváltozzék. II. Fülöp alakja körül, a XIX. század végére, szintén felszakadt a legenda fátyla, de sokban idealizálták. Károlyi tanulmánya ezt az idealizált képet viszi tovább: Fülöp, mint gondos, szertő^e apa jelenik meg, s tulajdonképpen tiszta sors az övé. 71/

A tanulmányban ugyan véglegesen leszámol Károlyi a legendával,, a liberálisok munkáiban azonban, politikai és egyéb célzattal is, vissza-visszatér a Don Carlost idealizáló kép.

x x x

A XX. század első éveiben egy másik kérdésben, az inkvizíció kérdésében is jelennek meg olyan munkák, melyek az áértékelést hangsúlyozzák. Hangvételük, bármennyire is igyekeznek hangsúlyozni a forráskritika, és a történeti igazság fontosságát, jól megmutatja, hogy a "fekete legenda" elle-

ni harc mögött, hol nyíltan, hol burkoltabban, de politikai, világnézeti reakció jelentkezik, s hogy a forráskritika, a forráskutatás eredményeit mennyire aktuális, reakciós, célok érdekében használják fel.

Ballagi Aladár spanyol inkvizícióról szóló akadémiai székfoglalója szintén a történeti tárgyilagosságra hivatkozik, s annak jegyében kívánja megvilágítani a kérdést.^{72/}

Tanulmánya első részében arra próbál választ adni, hogy mi volt az oka az inkvizíció létrejöttének.

A korszellem a "faji" momentumot hozta előtérbe, kezdi. Európában egyetlen faj különbözik ettől, a sémi. Ez pedig "hódító faj". A spanyolság, mely csak az uralkodó eszméket fejezte ki, a zsidóságban látta egységének akadályát. Jelenlétük egyre veszélyesebb, mert a nemzeti vagyon nagy része az ő kezükbe került, s a nemzet elzsidósodásától lehetett tartani. Ez az oka annak, hogy - a faji egység megteremtése érdekében - az inkvizíció megkezdte működését.

Jogosnak tartja az üldözéseket, mert a zsidó "...ott él köztük, és részesedik a nemzeti jevakból. " S a nép követeli a kiűzéseket, mondja Ballagi, mert addig, míg zsidók és mórok élnek ott, nem érzik magukénak földjüket.^{73/}

Az a véleménye, hogy Spanyolország számára a kiűzés és az üldözések nem negatív tényezőt jelentettek. Ellenkezőleg: "... e tényekkel egyidejűleg emelkedik fel Spanyolország a hatalom oly szédítő magaslatára, minőn sem azelőtt, sem azután nem volt soha."^{74/} A "faj esodás kiterjedése" ezután kezdődött meg.

Mintegy sugallják sorai: a zsidókkal való leszámolás a haza fellendülését fogja hozni, s a zsidók okai az ország rossz helyzetének.^{75/} Antiszemitizmusa elég durván, nyíltan

megmutatkozik.

Ferdinándot kora leghatalmasabb uralkodójának tartja, mert bevezette az inkvizíciót, a "faji egység" megteremtésének előfeltételét. A tudományosság álarca mögött célzatos ferdtetés húzódik meg.

Bár tesz említést a mórokról, az inkvizíció behozatalánál azonban csak a zsidóság nagy hatalmáról beszél, s a zsidókkal hozza - aktualizálva kapcsolatba. A magyarországi osztályharcok kiéleződésekor tanulmánya, s annak antiszemita szemlélete tükrözi az uralkodó osztály felfogását, mely az osztályharcok helyett az antiszemitizmust kínálja az elnyomottaknak kábítószer gyanánt. De, s úgy véljük, Ballagi esetében / az antiszemitizmus a kapitalizmus, sőt az imperializmus kibontakozása idején a történelemből kiesett magyar dzsentri életérzését, szemléletét fejezi ki. Összefügg antiszemitizmussal a "rendőrállam", egy "vaskezű kormány" idealizálása. Ugy véli, hogy Spanyolország olyan állam, "...mely nem tudott boldogulni másképp, csak vaskezű kormányzat alatt."^{76/}

Forradalom-ellenessége is jól megmutatkozik: "S ha az inkvizíciót összehasonlítjuk, teszem a nagy francia forradalmi mozgalommal; csak az a különbség, hogy aze egyik törvényes formák közt, a másik, minden törvény lábbaltiprásával dolgozott a szabadság, egyenlőség és a testvériség előmenetelén, s ezzel változott viszonyok között az emberiség előrehaladásán."^{77/}

A faji egység hirdetése, mely e tanulmányban az antiszemitizmusban csapódott le, megmutatja sovinizmusát is, hiszen Magyarországon e gondolatnak feltétlenül van nemzetiségi-ellenes ele is.^{78/}

Ballagi tanulmányának második részében az inkvizíció gyakorlati tevékenységével foglalkozik. De míg az előzőekből az derül ki, hogy az inkvizíció-bár jogosan- de kegyetlenül működött, e részben arról ír, hogy mennyire türelmes, óvatos szerv vált ez az intézmény.

Tanulmányának ez a része érdekes, mert önálló kutatásokon alapul, s szemléletes képet ad az inkvizíció tevékenységéről: a börtönökről, a vizsgálat lefolytatásáról, az ítékezésről.^{79/} De tanulmányának ez a forrásokon alapuló része alá van rendelve az elvi résznek, annak reakciós szemléletének.

Ballagi szemléletét viszi tovább két katolikus író tanulmánya. Petrányi Ferenc és Lukács József az inkvizíció kérdését azonban az egyház oldaláról vetik fel, apologetikus céllal.

Petrányi könyvet szentel e kérdésnek.^{80/} De a "Mia a mialáság a sok hazugság között?" alcím is jelzi, könyve otromba, vulgáris apológia.

"Mi a katolikus elvi álláspont?" veti fel a kérdést. Az egyház ebben a kérdésben védelemre hem szorul, "...nincs mitől tartania; annyit azonban előre jelezhetünk, hogy ami gáncsolandó van az egész dologban, az nem írható az egyház számlájára."^{81/}

Ballagi tanulmányára támaszkodva, ahhoz hasonlóan igazolja az inkvizíciót. Annak célja ugyanis "...a hatalmukban féktelen zsidók és mókók uralmának..." megdöntése. Látjuk, Ballagi szemlélete jó talajra talált.

Az inkvizíciót egy évszázados élet-halál harc különleges jelenségének tartja, annak a harcnak, melyet "Európa" folytatott a szivós szemita faj ellen: "A spanyol inkvizíciót csak ezen önvédelmi harc szempontjából lehet igazán megér-

teni: a keresztény nemzeti királyság fegyvere a hatalmában elbizakodott zsidóság ellen. ^{82/} Ballagi gondolatai kivirágoztak. A zsidóság elleni "igazságos háboru" fegyvereként jelenik meg az inkvizíció. Ugyanakkor szintén az inkvizíció túrelmét, enyhe ítéleteit emeli ki.

Durván kikel Petrányi azok ellen, akik rosszat mertek írni a hitnyomozó törvényszék munkájáról. Llorente, mint áruló jelenik meg. Könyve a ponyvairodalom színvonalán van, véli Petrányi. ^{83/}

Ugyanilyen színvonal, durva apológia jellemzi Lukács József könyvét is. ^{84/} Rémmregénynek tartja az inkvizícióról írottakat, melyet az "irodalmi zsellérgárda" agyalt ki, hogy "milliók szívét mételyezze meg." ^{85/} Az inkvizícióról szóló könyvek "féretákolmány", "hazugság" jelzőket kapják: "Az inkvizícióról szóló rémmesékben a szunyog hatalmas elefánttá van felfújva..", véli Lukács. ^{86/}

Ilyen színvonalon áll Lukács könyve. Csupán azért idéztük, hogy világosan láthassuk: tárgyilagosság és értékelés ürügyén meddig jutottak el egyes írók. S hangsulyoznunk kell: Ballagi műve csupán színvonalban tér el ezektől. Szándéka hasonlóan reakciós.

A magyar reakció politikai eszközei között igen jelentős szerepet kapott a 80-as évektől kezdve az antiszemita agitáció, s ebben a vonatkozásban s klerikálisok, a Katholikus Néppárt szerepe igen jelentős. Agitációjukban, mint látjuk, felhasználják céljaik érdekében a történelem egyes eseményeit, s tudatpsan torzítják el azokat. ^{87/} De a protestáns Ballagi a példa rá, nem csupán katolikus eszköz volt az antiszemitizmus, hanem a reakciójé általában.

L i b e r á l i s   m u n k á k   a   d u a l i z m u s
u t o l s ó   é v t i z e d e i b e n

Marczali után, egészen 1918-ig még nagy vonulata jelentkezik a liberális történetíróknak, liberális munkáknak. Ezek leg-
többjét az jellemzi, hogy a Marczali előtti liberális hagy-
ományhoz nyulnak vissza, annak sablonjait, képeit viszik tovább.

Nem fogadják el egyes esetekben az új eredményeket sem, az-
oknak apologetikus "rózsszín" törekvéseik miatt.

E vonal képviselőit a kispolgári, kispolgári értelmi-
ségi rétegek képviselőiként jellemezhetjük, illetve e réte-
gekben találjuk meg a liberáli eszméket továbbvivők bázisát.

Radu Sebestyén V. Károlyról szóló könyve jelzi azt is,
hogy a nemzetiségi kispolgárság, értelmiség is bázisul szol-
gál a liberális eszmék továbbélésének.^{88/} Radu alapvető mun-
kaként Rotteck világtörténetét használja fel, bár ismeri Cantu,
Marczali történeti könyvét is. A liberális eszmék :szabadság,
lelkiismereti szabadság, türelem hirdetése jellemzi, s elítéli
az erőszakot.^{89/} Károly császár nagyságáról ír elismerően, s
a protestánsokról, mint a szabadság bástyáiról.^{90/}

Szilágyi Sándor középiskolások számára készített egyetemes
történeti tankönyve^{91/} ugyancsak a liberalizmus tárházából vet-
te adatait, érveit.

A fejlődés és oksági összefüggés liberális elveit vallja.
Számára a fejlődés "...a mai polgárosultság magas fokára " e-
melkedést jelent, de e fejlődés végső mozgatója isten.^{92/}

A harmadik kötet foglalkozik a spanyol történelemmel. A gyar-
matosítás kegyetlen kizsákmányolásként. nyer értékelést.

II. Fülöp "... hideg, komoly, sötétlelkű ember volt. Természeténél fogva embergyűlölő révén visszavonulva élt... az Escuriálban s 42 éven át igazgatta számító kegyetlenséggel ropant birodalmát." írja. Beszél Fülöp uralkodása alatt az inkvizíció kegyetlenkedéseiről is. A Don Carlos kérdésben sem fogadja el a már lezárt, Marcialinál és Károlynál alaposan tárgyalt új képet. Fölveti: valószínű, hogy Fülöp fiát és feleségét is kivégeztette.^{93/}

" A nép elaljasodott, az ipar és kereskedelem alászállott, a papok elhatalmasodtak, a barátok elszaporodtak, s az eretnek és a mók borzasztóan üldözöttek. A régi nagyság helyét az udvar feszessége és a nemes gőgje foglalta el", írja III. Fülöp időszakáról.^{94/} Az idézet jól mutatja szemléletének jellemzőit: az ipar, kereskedelem szemmel kísérését, antiklerikalizmusát, vallási türelmet, s talán kispolgári nemes-ellenességét is. Könyvében igen erős hangot kap az egyház-ellenesség.

Nem érti azonban meg a Napoleon ellen felkelő népet, ennek a harcnak a bonyolult jellegét: " Az oly sokáig elnyomott és sanyargatott országnak minden fia örült e változásnak, de nem a szolgaság jármában elbutult, s a papok által fanatizált nép, mely mindenfelé tömegesen kelt fel, s ... nagy kitartással folytatott guerilla harcot."^{95/} Szilágyi Napoleonban csak a polgári eszmék, a polgári állam képviselőjét látja, s nem látja a hódítót. Így nem érti meg a spanyol háború jellegzetességeit sem.

Bárczai Oszkár tankönyve^{96/} egyéves önkéntesek számára készült. Négy oldalon "tárgyal" spanyol történetet, s veszi át az ismert liberális sablonokat.

A XX. század első éveiben megjelent egyetemes történetek általában ugyanilyen szellemben íródtak.

Cseh Lajos könyve^{97/} a Tudományos zsebkönyvtár sorozatban jelent meg. Ujat az előzőekhez képest nem jelent, hacsak az egyház iránti loyaltása nem.

Sebestyén Gyula II. Fülöpről rajzolt képe Rotteck ábrázolására hasonlít^{98/}, aki lát valami tragikusát II. Fülöp borzalmat keltő alakjában.

Waldmann György Marczali könyvét dolgozta fel tanítóképzők számára^{99/}, bár a történelem lényege nála eléggé leegyszerűsödött: "A történelem valóban megtörtént, fontos eseményeknek hitales előadása", mondja a leendő tanároknak bevezetőjében.

Marczali hatása igen erős, néha mondatok, fejezetrészek is csaknem szószerint egyeznek. Campanella nyomán ő is a világunalomra törő Spanyolországról ír. II. Fülöp a jó király alakját ölti fel, s az egyház pozitív missziója kap hangsúlyt a spanyol gyarmatok tárgyalásánál. Nincs szó inkvizícióról, kiűzésekről. Egy idilli képet ad Waldmann Spanyolországról, s a II. Fülöp utáni időszakot néhány mondattal jelzi csak.^{100/}

Ugy tűnik, Marczali Képes Világtörténete erősen hat a történelemkönyvekben. Ezt a hatást láthatjuk Ujházi Lászlónál,

is, ahkinél a lélektani szempontok is erősen érvényesülnek.^{101/} A spanyolok, az uralkodók megítélése, az egyes korszakok jellemzése Marczalit idézik, felhasználja következtetéseit is.^{102/} Talán csak a gyarmatosítás értékelése más. Ujházi a spanyol kegyetlenkedésekről ír, Las Casas nyomán.^{103/}

Sós József Európa az Ujkor kezdetén című könyvem Mangold Lajost idézi.^{104/} Ugyanis Mangoldnál találtunk olyan durván leegyszerűsített jellemzést, mint Sósnaál: "A spanyol nép szegénysége lelki sötétségére vezethető vissza", írja Sós.

A lélektani szempontok vulgarizálását jelenti az is, ahogy Ferdinándot és Izabellát jellemzi. Izabelláról írja Sós:

"...szelíd kék szemeiből mély érzés és értelem sugárzott ki..."
Az inkvizíció állami szerepéről beszél, s kihangsúlyozza kegyetlenségeit. 105/

Igen vázlatos, vulgarizált képet ad Spanyolországról. Mégis érdemes ezt, s az ilyen jellegű könyveket is megvizsgálni, mert jelzik, hogy a "művelt" köztudatban milyen kép formálódik, s jelzi, hogy a spanyolokról szóló legendák még a távolról sincsenek szétszakítva.

A liberalizmus tiszta jelentkezését láthatjuk Márki Sándor, Domanovszky Sándor, Csuday Jenő könyveiben is.

Márki Sándor nagytudásu történész. Azon kevesek közé tartozott, akik tudatosan tájékozódtak a történetfilozófia-ezidőre már eléggé süppedékes-területén.

Egyetemes történeti munkájában^{106/} igyekszik az események reális magyarázatát adni. Kolombuszból nem csinál katolikus hőst, nem teszi meg a civilizáció tudatos terjesztőjének. Kolombusz és a gyarmatosítók számára Amerika elsősorban aranyát és rabszolgát jelent, mondja Márki. Tárgyilagosan próbálja az első hódítókat ábrázolni: "Cortez neve nagy név a földrajzban, de a történelem egy nagy nemzet kiirtóját látja benne," Ir harcairól, de megállapítja: e harcok a hódítással jártak. Véres harcaik ellenére sem Cortez, sem Pizarro nem jelenik meg végzős figuraként.^{107/}

Márki szemlélete számára a vallás a királyok kezében csak politikai eszköz. Nem misztifikálja a spanyol királyok valóságosságát.

II. Fülöp hibás politikájának tulajdonítja az ország hanyatlását, aki "... a vallási és politikai szabadságot megfojtani akarván, a latin fajra^a két legerősebb bilincset verte:

a klerikalizmust és militarizmust.." és "...az inkvizíció verdíktjei alapján tömegesen küldte máglyára a gyanúsítottakat," s "...politikai célokra használta fel az inkvizíciót."108/

Uj érv II. Fülöp elítélésénél a militarizmus fogalma, mely valószínű, hogy a XX. század háborúra készülő államainak hatására jelenik meg Márkinál.

Márki leszögezi: a rémuralom és türelmetlenség az oka a spanyol gazdaság hanyatlásának. Ugy véli, hogy az angol és holland fejlődés a vallástürelem egyenes következménye. Márkinál a szabadság=fejlődés mechanikus kapcsolata tehát tovább él. A vallásszabadság és politikai szabadság közvetlen kapcsolatát is hangsúlyozza: "Akik a hit dolgában nem adtak szabadságot, azok ellenségei voltak a politikai szabadságnak is. Ezt legszomorubban Spanyolország tapasztalta, hol a protestánsok zsidók, mohamedánok vallása szabadságának elvesztését nyomban követte az ősi politikai jogok elkobzása is."109/

Szemléletesen ábrázolja a XVII. századi Spanyolországban: "Spanyolországban, hol a XVI. században ellenség nem járt, a XVII. század elején már óriási területek heverték parlagon. A mók réntöntöző csatornál beomlottak vagy kiszáradtak, a szőlők, az olajfakertek elvadultak, az ország népessége száz esztendő alatt tíz millióról ötre csappant."110/ Képe a Szilágyi Virgilnél idézett D'Anulnoy leírásra hasonlít, mely a liberális munkákban gyakran kerül felhasználásra.

Márki spanyol történetét a XIX. század közepéig viszi. A XIX. század harcainak leírása igen jó, s Márki mindvégig a haladó erők oldalán áll, azokkal szimpatizál.111/

Könyve visszanyúl a reformkor felfüggesztéséhez, tiszta liberális eszméket közvetít.

Márkihoz hasonló felfogásu Domanovszky Sándor munkája is. 112/

Az Ujkor jellemzésekor igyekszik világos és tiszta képet adni. Jól látja a kapitalizmus kialakulásának fő vonalait, s rámutat arra, hogy a kapitalizmussal sem következett be az osztályok közötti béke. 113/

A gyarmatosításoknál a kegyetlenkedésekről ír, de jól látja : az életviszonyok megváltozása, az árforradalom, a kapitalizmus diadalmaskodása, mind közvetlen kapcsolatban van annak eseményeivel. 114/ Minden eseményt gazdasági jelentősége szempontjából próbál mérlegelni: II. Fülöp ellenszenves alakját, szerencsétlen háboruit, melynek következtében a gyarmati kereskedelem került veszélybe; a spanyol nemes fényűzését, gőgjét, mellyel lenéz minden munkát; a kiűzéseket, az inkvizíciót, a városok leverését. 115/

Domanovszky egy kapitális kérdést is felvet, bár csak jelzi a kérdést: azt, hogy a mezőgazdaságot a juhtenyésztés elnyomta, az ország nagy része legelő lett a XVI. században. Ez a pusztulás jele Domanovszkynál.

E probléma új a spanyolokkal foglalkozó magyar történeti irodalomban. Kidolgozásra nem kerül Domanovszkynál, s az európai történeti irodalomban is csak jóval később jelenik meg e témáról tanulmány. 116/ De új problémát vet fel, mely a spanyol fejlődés egyik központi problémáját jelenti.

Az "Uránia" Magyar Tudományos Egyesület, Népszerű tudományos felolvasások sorozatában jelent meg Csuday Jenő három kis füzet, mely Spanyolország és Dél-Amerika történetét tárgyalja. 117/ Könyveiben a liberális gondolatok vulgáris megfogalmazást nyertek.

A felfedezésre azért volt szükség, mert "Ezidőben Euró-

pa népe annyira hozzászokott a fűszerekhez , hogy erről lemondani alig tudott volna", írja.Hogy sikerült Amerikába eljutni, az pedig Kolombusz érdeme, aki iskolái után " Nem sokára titkos sugallattól ösztönözve tengerésszé lett..."^{118/}

Rotteck munkáját használta fel, néha csaknem szósz szerint. A Don Carlos kérdésben is visszabért a régi kép: a gonosz apa és a hős fiu ellentéte.^{119/}

E motívum, a Don Carlos legenda felelevenítése már azt is jelzi, hogy Csuday tudatosan nem használja fel a történeti kutatások adatait. Tudatlanságról szó sem lehet, hiszen ő is írója volt a Képes Világtörténetnek, melyben Marozali egy sor kérdésben, így a Don Carlos kérdésben is, más megvilágításban, adatokkal alátámasztva, írt.^{120/}

Csuday népszerűsítő könyvéhez hasonló Wolfner Pál könyve is, mely a Társadalomtudományi Társaság szabadiskolája számára íródott.^{121/}

Márkus László a szociáldemokrata történetfelfogásról írott könyvében a radikálisok jobboldalán jelöli ki Wolfner helyét, s jelzi, hogy ez az álláspont is megváltozik, s a finánciókét képviselő XX. századi "magyar liberalizmushoz" csatlakozik.Jellemzi Márkus Wolfner könyvét is: "Előadásában ...keverednek a XIX. századi francia történetírók, a kibontakozó német szellemtörténet és a történelmi materializmus nézetei,"^{122/}

Wolfner a munkásosztály számára írta könyvét. A történelmi materializmus alapján akar állni, s az osztályharc fejlődését, változását vizsgálja, s a gazdasági fejlődést tartja elsődlegesnek.^{123/}

A spanyol történelem tényeinél a liberális nézeteket veszi

át. Ezt írja: " Francziaország déli szomszédja , a hatalmas spanyol birodalom, rohamosan hanyatlik. A hanyatlás okai különfélék. Amikor a spanyolok a móroktól országukat visszafoglalták, egy szép és tökéletes kulturát találtak benne. De ebben a kulturában ellenségüket látták. Folytonosan reszkettek egy új mohamedán támadástól, és az előrenyomuló török hatalom ezt a félelmet némileg indokolttá tette. Minden erejükből tehát azon voltak, hogy a mórok gazdasági és politikai hatalmát megtörjék. A legyőzött fajt kegyetlenül üldözték. Az inkvizíció elkobozta vagyonukat, börtönbe és halálba küldte őket. Ferdinánd a mórokat és zsidókat egyenesen kiűldözte az országból. Mindennek folytán az ipar, a kereskedelem, sőt a földművelés is rohamosan pusztult, s a hajdani gazdagság pedig elveszett."124/

A gyarmatok tárgyalásánál azonban igen sajátosan értékeli a spanyol-gyarmati viszonyt.

Kijelenti: "Gyarmatosítani csak úgy lehet, ha az anyaország és a gyarmat között egészséges kapcsolat van." E Kapcsolat nem volt meg, mert a szerencselovagok és kalandorok kirabolták Latin-Amérikát, mondja.

Wolfner itt jellemzően a nagytőke érvét játszotta ki, s ítélte el a gyarmatosítást. E logikának semmilyen kapcsolata nincs a munkásosztállyal, annak érdekeivel, sőt! Wolfner a kizsákmányolás tényét, mely a gyarmatosítás lényege, akarja egészséges viszonyként feltüntetni.

E kérdésben elfoglalt álláspontja jelzi: Wolfner nem a munkásosztály érdekét képviseli, s jelzi, hogy nézetei zavarosak.

A dualizmus időszaka fő jellemző vonása az, hogy a liberalizmus tulsulya megszűnt. A liberalizmus képei, sablonjai továbbra is hatnak ugyan, de jelentős változásoknak is tanui lehetünk. 136/

A határkövet mindenképpen Marczalival jelölhetjük meg. Marczali gyűjti össze az európai történeti irodalom eredményét, s feldolgozza műveiben. A Spanyolországról alkotott képzetek eddig főképp a politikai életből táplálkoztak. Marczali az első, aki a gazdasági életéről is ír.

S Marczali ad sok esetben a liberálisok felfogásától eltérő képet, s kezdi meg, minden ellentmondásával együtt, egy realisabb kép kialakítását.

Gazdag, összetett kép jelenik meg ez időszakban Spanyolországról. Látnunk kell azonban az ujjaértékelés igénye mögött a reakciós szándékot is, mely nyíltan, vagy burkoltan, de jelentkezik.

A "fekete legenda" képeinek kizárólagossága megszűnik, eltolódás következik be a "Szinképek", de nem csupán a történeti igazság irányában. Új legenda kialakulásának első lépéseit figyelhetjük meg, egy "rózsaszín" legendáét, mely főleg az uralkodók, és egyes intézmények /egyház, inkvizíció/ értékelésében jelentkezik.

E korszak utolsó éveiben a kétféle képzet él egymás mellett.

A végső értékelésnél mindenesetre azt a mozgást kell hangsúlyoznunk, mely a "fekete legenda" tisztulásának irányába hatott, s mely a spanyol abszolútizmus időszakának értékelésében új elemeket hozott a magyar történetírásba, a magyar köztudatba.

A mozgás a tisztulás irányába hat, de nem mentes további egyoldalúságoktól, s egyes kérdésekben a "fekete legenda" egyes motivumainak fölerősödésének is tanui lehetünk.

A liberalizmus sablonjaival szemben ezen új törekvések igyekeznek a kutaásokra, az európai történetírás eredményeire támaszkodni, s mozaikok sorával egészítik ki a spanyol történelemről kialakult képet. Törekvéseik végső mozgatójaként azonban látni kell a reakciós osztálycélokat, melyek olykor már durván, megnyilatkoznak.

V.

1920 - 1945

Ugy tűnhet első pillantásra, hogy a magyar történelem nagyszerű eseményei: 1918 októbere, 1919 márciusa, a polgári demokratikus állam és a Tanácsköztársaság nem jelent témánk vonatkozásában határkövet. Hiszen ezen időszak alatt, a belső osztályküzdelmek felfokozottsága következtében, a haza előtt álló hatalmas feladatok, s e dicső időszak rövidsége, nem tették lehetővé, hogy a történettudomány művelői elmélyedhessenek a történelem problémáiban, s megszülethessenek az első, már marxista ihletésű tanulmányok a spanyol történelemről is.

Ha ilyen vonatkozásban nem is találjuk nyemát az 1918-1919-es időknek, mégis, a forradalmak, különösen az első proletárforradalom meghatározó jelentőségű a magyar történelem, s a történetírás vonatkozásában is.

A Horthy-rendszernek az első proletárforradalom tényének árnyékában kellett berendezkednie, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom árnyékában, a kapitalizmus általános válságának a talaján. Az első munkásállam romjain kialakuló fasiszta rendszernek ideológiájára is meghatározó erővel hatott az első proletárforradalom. A külső segítséggel győzedelmeskedő ellenforradalom fasiszta rendszert épít ki, hogy hatalmát fenntarthassa. A nagybirtokkal összefonódott nagytőke azonban csak bizonyos feltételek közt alakíthatta ki uralmát.

E fasiszta rendszer nem léphetett fel a proletárforradalom leverése után szocialista lepelben, és a szociális demagógia fegyverét is csak szűk határok közt alkalmazhatta. 1919 után, egy tömegpárt kísérlete sem sikerülhetett, s a rendszer

tömegbázisa sem szilárd. Egy totális diktatúra feltételei tehát nincsenek meg, így bizonyos "liberális" változatú fasiszta rendszer jött létre, melyben a parlamentarizmus és a többpártrendszer játszik bizonyos szerepet/ főképp azt, hogy a rendszer-ellenes mozgalmakat korlátok közé vigye/, s melyben nem törölték el a szakszervezeteket, s a szociáldemokrata pártot sem.

A konszolidáció, mely az uralkodó osztálynak oly sürgős volt, kiépíti az u.n. "magyar fasizmust", titkos és félig titkos fasiszta szervezeteivel, parlamenttel, elleplezett fasiszta államrendszerével, 1/

E rendszer egészét áthatotta, így ideológiáját is, a fasizmus. A "szegedi gondolat" az antiszocializmus és antiliberalizmus szellemében fogant. Alapvető jellemzői közt megtekinthető a munkásosztály és ideológiája elleni harc, a demokratikus intézmények tagadása, szimpátia a diktatórikus, fasiszta rendszerek iránt, militarizmus, soviniamus, klerikalizmus, antiszemitizmus a fajelmélet alapján. S mindez "keresztény nemzeti jelszavakba burkolva.

Mindezen jellemzők rendszerbefoglalása a magyar szellem-történeti irányzatban valósul meg, mely a magyar múlt reakciós ujjaértékelését kezdi meg.

A szellem-történet a proletárforradalom leverése után lesz szert egyeduradalomra.^{2/} Determinizmus helyett indeterminizmus, törvényszerűvel oksággal szemben a szabad akarat és voluntarizmus, a történelem anyagi valóságával szemben szélsőséges szubjektivizmus, racionalizmussal szemben irracionálizmus, a tudaton kívül létező anyagi valóság és az ember történetformáló tevékenysége helyett isten, a fejlődést előrevi-

vő osztályharcok helyett a szellem önkifejlése: ezek a szellemtörténetírás történetfilozófiájának legfőbb vonásai."3/

A magyar burzsoázia és nagybirtokosság kiábrándult a "liberalizmas"-ból, mert azzal nem sikerült az elnyomottak befolyásolása. A liberalizmus, mely 1918 előtt jelentős szemléleti tartást jelentett, minden hiányosságával és ellentmondásával együtt, e korszakban csaknem teljesen eltűnt, illetve a szellemtörténet által kevésbé elfoglalt területekre húzódott vissza.

A Horthy-korszak fő jellemzőjeként a történetírásban a szellemtörténetet tudjuk megjelölni. 4/

S z e l l e m t ö r t é n e t i m ű v e k

A 20-as években Spanyolországban hatalomra jutott Primo de Rivera katonai kormányzata, melynek fasiszta módszerei igen erős hasonlóságot mutattak Horthy rendszerével. E hasonló államrendszer, s az, hogy az elűzött Habsburg család Spanyolországban telepedett le, adta meg a lehetőséget ahhoz, hogy a 20-as években, főképp katolikus szerzetesek, eljussanak Spanyolországba, annak levéltáraiha.5/ Ennek kapcsán tovább folytatódik a spanyolokról szóló utleírás irodalom művelése is. Ezek közé a művek közé tartozik Bőle Kornél dominikánus szerzetes ilyen tárgyú könyve is.6/

E kötet jelentőségét azonban nem maga az utleírás, hanem a bevezető tanulmány adja, melyet Kőrösy Albin írt, Spanyolország hajdan és most, címmel.

Kőrösy már ismeri a "fekete legenda" fogalmát, mellyel a spanyoltörténelem torzításainak gyűjtőfogalmát adta meg a

történettudomány.

Már Juderias művénel említettük az első fejezetben, hogy a "fekete legenda" elleni harc nemcsak a történeti igazságért folyt. Minden történetírót, aki rosszat írt a spanyolokról, tekintet nélkül szándékaira, elítéltek. Böle előstava is jól mutatja, mit ért a "fekete legenda" elleni harcban a spanyol történetírás: "Alig van ország, melyet oly kevéssé ismernének vagy alaposan félre ne ismerhének, mint Spanyolország. Politikai féltékenységből, hithű katolikus mivoltáért és egyéb okok miatt sikerült befeketíteni, agyonrágalmazni..." S feltesz a kérdést: "Szabad egy szinkatolikus néppel ily igazságtalan lenni? Bármilyen okból?" Abban igaza van Bölének, hogy a "fekete legendát" politikai és vallási érdekek alakították ki. De ez a felekezeti elfogultság nála is megvan.

Ilyen szempont nem lehet tartós értékitélet alapja, hiszen e szemponttal épp úgy torzít Böle, mint a liberálisok.

További szempontjai is jelzik, hogy nem a spanyol népben rejlő pozitív erők, melyek semmivel sem kisebbek más nép jó tulajdonságainál, kerülnek tollára. Az izig-vérig konzervatív szemlélet tükrében értékeli a spanyolokat pozitívan: "És a hála érzete is ösztönzi/a magyar népet/, hogy megismerje és megbecsülve megszeresse azt a földet, melynek népe oly nemesen látja vendégül száműzött királyi családjukat." írja Böle.^{7/} A konzervatív, klreikális, royalista Böle azon tulajdonságokat emeli ki pozitívan a spanyolokban, melyek konzervatívak, s melyek a középkor maradványaiként maradtak meg a jelenben.

Körösy Albin nyíltan hangoztatja: cikkévek a spanyol történetet befonó "fekete legendát" akarja széttörni, ill. ezt elősegíteni.

Spanyolországot "....politikai és féltékenykedési

öszöntőből nem átallicsák leszólni, befeketiteni, róla hamis nézeteket közólni, vagy ferde megvilágításban állítani be a többi nép szeme elé. Róla nálunk is még hamis, ferde, fölényes megjegyzések röpködnek szájról szájra, még pedig nem is épen csak a tudatlanok körében. Itt az ideje, hogy ezek a téves nézetek oda kerüljenek, ahova valók: a tudatlanság, az elfogultság lomtárába,"^{8/} Jól jellemzi Kőrösy a "fekete legendát", s igénye nagyon is korszerű.

A spanyol hanyatlásnál arról ír, hogy az angolok és franciák irigykedései miatt folytatott rengeteg háború követelt sok áldozatot. Az angolok és franciák negatív ábrázolásánál azonban jól látható a Trianon hatása,"^{9/}

A véletlent abszolutizálja, amikor a hanyatlást a nagy armada elpusztulásában látja, melyet a szélvihar vert szét,"^{10/} Ilyen érveléssel minden felelősség alól felmentheti a spanyol történet fő szereplőit.

Az indeterminizmus hangsúlyozása mellett megtalálható Kőrösynél a pszichológia tultengése, mely irracionális magyarázatokkal szolgál. A spanyolokról írja, abszolutizálva vallásos érzületüket: "...a mindenáron üdvözülni akarás hite hívva tesz minden anyagi jóra irányuló törekvést. A túlvilági élettel való törődés gondja ma is ott ül a legtöbb spanyol komor arcán.""^{11/} Kőrösy a spanyol nép jövője felé optimizmussal tekint. Ez azonban nincs összhangban a spanyol nép igazi érdekeivel: Primo de Rivera tevékenységét magasztalja, s örömmel állapítja meg, hogy a katolikus munkásszervezetek előretörték az internacionalisták rovására."^{12/}

Szemlélete sok negativumot tartalmaz, mégis, bizonyos vonatkozásban, a spanyol nép és kulturája iránt érzett őszinte

szeretete tulemeli e korlátokon. A spanyol kultura nagyságáról ír igen meggyőzően: a középkorban működő egyetemekről, melyek a matematika, csillagászat jelentős eredményeit adták.

A XVI. században az orvostudomány, a botanika, a mezőgazdaság eredményeiről ír, az építészet, művészet, oktatás-nevelés magas fokáról. Kibangsulyozza: II. Fülöp igen sokban segítette a tudományokat. ^{13/} Ezek az oldalak igen meggyőzőek, s hatalmas tényanyaguk alkalmas, arra, hogy a spanyol butaságról kialakult képzetekkel leszámoljon. S így, szemléletének hibás alapvetése ellenébe is, tanulmánya eléri a kívánt célt: "Még lészek elégedve, ha csak egy árva sugárral is hozzájárulhattam a "fekete legenda" eloszlatásához, mely Spanyolország ragyogó multját befeketítette...." ^{14/}

Kiemelkedő jelentőségű Kőrösy egy másik könyve, a Spanyol irodalom története ^{15/} Első és egyetlen mű, mely a spanyol irodalom történetét magyarul tárgyalja. Könyvéből, éppugy, mint előző tanulmányából, a spanyol irodalom szeretete árad.

A spanyol irodalom "aranykorának" tárgyalása, mely a mi szempontunkból figyelmet érdemel, ^{16/} jól mutatják a már megállapított jellemzőket.

Az általános szellemi fellendülést, a reneszánsz szelleme hozta magával. ^{17/} E szellemet a spanyolok az olaszoktól vették át, s gyurták spanyollá, ^{18/} mondja Kőrösy. Sajábosan szellemtörténeti szemlélet ez, mely a hatások szerepét eltulozza. Kőrösy az okokat és okozatokat összekeveri, amikor a szellemi élet fejlődésének vizsgálja: "Az ujjászületés eszméi, az egyetemi oktatás fellendülése, a pezsgésnek indult műszaki élet, a királyok meleg érdeklődése a szellemi és anyagi kultura iránt, karöltve a nagy fölfedezésekkel járó szükségletekkel, serkentőleg hatottak..." ^{19/}

A társadalmi és kulturális fejlődés közötti fáziseltolódás sajátosságainak magyarázata is felszínes: "Az irodalom és művészet szerencsére nem tertott lépést ezzel a gyors iramu hanyatlással. Fénye, ha nem is oly erővel, mint a XVI. században, még mindig erősen ragyogott. Ennek oka az, hogy a nagy szellemek termelési ideje a XVII. századba nyult bele!"

Ez a magyarázat a véletlent hangsulyozza. S ha másutt magyarázatot keres, az sem meggyőző: "Az általános nyomorban, a szomoru rideg valóságban a spanyol társadalom, mint aki vesztét érzi, vigaszt, reményt szórakozást keresett..." 21/

Az "aranykor" hanyatlásának kezdetét, okait lelki tényezőkben látja: "A két belföldi lázadás, a flandriai és az olasz szerencsétlen hadjáratok, Balthazar trónörökös elhunyt nemcsak IV. Fülöp, hanem minden önzetlen spanyol lelkivilágát megrendítették..., a nagy birodalom bomlási folyamata megkezdődött...A Buen Retiro mulatságai megszűntek, a szerelmi drámák előadását betiltotta a cenzura... Megindult a drámaírás hanyatlása..." 22/

A spanyol irodalom aranykora nem érthető meg az új világpiaci forgalom kialakulása, s ennek a spanyol gazdasági életre gyakorolt hatása nélkül. Nem érthető meg a spanyol nagyhatalmi helyzet nélkül, mely főleg külső forrásokból táplálkozott.^{23/} S épp ez a helyzet tette lehetővé azt, hogy a spanyol kultúra "aranykorá"-nak hanyatlása később következék be.

Kőrösy Albin azonban a részletekben csodálatosan gazdag anyagot tár az olvasó elé. Könyve megismertet nemcsak a spanyol irodalommal, de a spanyol színpaddal, színészekkel, a spanyol irodalmi élettel is.

Hatalmas tudása ellensúlyozza szemléletének hibáit, s komoly forrást jelent a spanyolok reális értékelésében, megítélésében.

A szellemtörténetírás módszerének minden káros következménye megtalálható Juhász Vilmos Spanyolországról és Portugáliáról szóló könyvében.^{24/}

A déli nép más mint az északi, kezdi Juhász könyvét. A spanyolt az "...időből kiesettség titokzatos légköre veszi körül". Látjuk, Juhász igyekszik misztikus légkörbe burkolni a spanyol népet. A spanyol népet vizsgálva jellegzetesen szellemtörténeti módszert választ, hogy megmagyarázza, hogyan alakult ki a "spanyol jellem". E motívumokat a spanyol nép őseiből eredezteti. Az ibérektől vették át mágikus hajlamokat, a keltáktól örökölték az "államalkotó tehetség hiányát", s a keltibérektől tanulták a harcos szabadságszeretetet, mely a gerilla harcmodorban található meg.^{25/} Az átvétel, és hatás keresése és vizsgálata jellegzetesen szellemtörténeti módszer^{26/}, s ezt használja Juhász is, könnyen megmagyarázva így a spanyolok vélt tulajdonságait.

"Államalkotó tehetség hiánya" irracionális fogalma helyett racionális magyarázatot a spanyol állam és gazdaság fejlődésében kereshetünk, amikor arra akarunk válaszolni, miért maradt erős a rendi centrifugalizmus Spanyolországban. A spanyol gazdasági élet megtörése, a belső piac kialakulásának hiánya, s így az egyes tartományok elszigetelődése az, ami a spanyol abszolutizmus sajátosságait -többek közt- meghatározza. S inkább kereshetjük a gerillák szivós ellenállásának okát a regionalizmusban, mint keltiber átvételben.^{27/}

Hangzatos, de nem sokat mondó jelzőkkel illeti az e-

gyes tartományokat, azok népeit. Az aragonra, katalánra ráilleszti a "kifelé-néző" jelzőt, a kasztíliait pedig a "végtelen vágyakozás szelleme" hajtja a felfedezés felé.^{28/}

A spanyol történelem megértéséhez az ilyen fogalmak nem adnak segítséget, hiszen a katalán, aragon "kifelénéző" voltahoz nem fűz magyarázatot, nem világítja meg, mit jelentett Katalónia és Aragónia földrajzi fekvése, gazdaságának sajátos volta, s a kasztíliai "végtelen vágyakozásának szelleme" sem elég a felfedezések magyarázatára. E kérdésre pedig már a liberálisok is - többé kevésbé - racionálisan megfeleltek.

Az inkvizícióval kapcsolatosan igen erősen megnyilvánul katolicizmusa és antiszemitizmusa: "Az inkvizíció kiinduláspontja az volt, hogy a zsidó szellem, a zsidó fajjalalkattal belopja magát a spanyol keresztény hívők közé s a fajkeveredések megromlítja azok vallási tisztaságát, egyszerű és abszolút hitét is. Tehát küzdelem a fajtisztaság és vallástisztaság fenntartásáért." S ezt a királyok segítik, mert "Meg akarták ...óvni a spanyolok további fajjelzsidósodását." S ehhez még hozzáteszi: az inkvizíció még ma is aktuális kérdés.^{29/} A Ballaginnál eluralkodó antiszemitizmus "továbbfejlődött" Juhásznál, s összekapcsolódott a fasiszta fajelmélettel. S hogy az inkvizíciós módszerek hite, jól mutatja az alábbi idézet: az inkvizíció "...a spanyol nemzeti eszme katolikus voltának lángoló kifejezése."^{30/}

A faj nála biológiai fogalom^{31/}, s minden kegyetlenséget igazol: "Ugy a fajtisztaságnak, mint a mély vallásosságnak pedig nincs mindig köze a morálhoz, s az inkvizíció azon esetek egyike volt, amikor egyrészt a morál és a fajtudat, másrészt a hit utjai különváltak."^{32/}

Ez elv alapján léptek át Horthy különítményesei minden morált, s ilyen rémtettekkel igazolták Hitler rémtetteit is!

Az inkvizíció igazolása mögött tehát a magyar fasiszta rendszer igazolása húzódik meg.

A felületesség, a racionális magyarázat elkerülésének jellemző példáját adja a Mestával kapcsolatos magyarázata, melyben a "fekete legenda" továbbélését is megfigyelhetjük.

A spanyol megveti a szorgalmat és a munkát, s "...ahhoz a foglalkozáshoz ragaszkodott, amely a szabad dologtalan-ság őszállapotát leginkább megközelítette: a nomád állattenyésztéshez és a pásztorkodással szemben megvetette a földművelést."^{33/} A Mesta kérdése még nem lezárt kérdés. De annyit a történettudomány tud ahhoz, hogy megállapítsa: durva vulgarizálás Juhász fenti gondolatmenete, s nem sok köze van a spanyol történelem realitásához.^{34/}

Ugyanez a szemlélet és színvonal jelentkezik a Nagy hódítók című könyvében^{35/}, ahol a III. fejezetben az amerikai hódításokról esik szó.

A fehér faj felsőbbrendűségének hirdetése, az egyház szerepének eltulzása, angolszász-ellenesség jellemzi könyvét. Szemléletében új motívum a "hódítás" fogalmának értelmezése. Arról beszél Juhász, hogy az amerikai hódítás meglepően keveset jövedelmezett, menta néptől idegen maradt: "...a hódítások hijával voltak a népi jellegnek ..", s agyarmatosítás "...a bürokrácia és néhány ezer haszonélvező ügye volt!"^{36/}

A "népi érdek a hódításban", az osztályérdek elhomályosítását jelenti, s tudatosan szolgálja az 1939-40-es időszakban az "országgyarapítók ideológiáját, e történelmi"analógiával"; közös érdekként tüntetve fel az uralkodó osztály érdekét.

Némileg más kép jelenik meg az 1940-es évek elején kiadott Világtörténetében, bár a szellemtörténeti felfogása nem változott.^{37/} Az inkvizíció funkciójánál már nem annak "zsidóellenességét" állítja középpontba, hanem a királyi abszolutizmus eszközeként jellemzi.^{38/}

A gyarmatosítás tárgyalásánál a hódítók kegyetlenkedéséről beszél, s az indiánokkal érez együtt.^{38/} Ugyanakkor a szocialista eszmék elleni álláspontja is jelentkezik. Az inkák államát valamiféle "államszocializmusként" jellemzi, s ez nála azonos a "kollektív szolgasággal".^{39/} Megpróbál gazdasági, pénzügyi viszonyokra is utalni.^{40/}

Az abszolutizmus számára már a kapitalizmussal azonos, de hangsúlyozza a különbséget a későbbi kapitalizmussal. Ekkor "...a kapitalizmus még nem öncélú hatalom", mondja.^{41/} Ez végig jellemzője könyvének: a kapitalizmus öncélúvá válásában látja az osztályellentétek kibontakozásának okát.

Ugy tűnik, ítéleteinek mértéktelenebbé válásában igen jelentős szerepet játszik az új világháború, ill. a politikai események. Nagyon világosan állást foglal: "A világháború utáni demokráciák hiányaiból táplálkoztak és nőttek nagyra ellenfeleik, a különféle parancsuralmi rendszerek."^{42/} A spanyol polgárháború bebizonyította, hogy a nyugati hatalmak képtelenek szilárd és egységes állásfoglalásra.^{42/} Az első könyvek vad antiszemitizmusa is eltűnik. Kihangsúlyozza: a két magyar zsidótörvény "a magyar jogalkotással merőben ellentétes."^{43/} Nacionalizmusa, klerikalizmusa, szellemtörténeti módszere megmarad, de e könyve már józanabb szemléletet tükröz.

A magyar történetírásban eluralkodó antiszemitizmus,

katolicizmus, és igen nagyfoku primitívság jellemzi Tápai Szabó László egyetemes történeti művét.^{44/}

Spanyolország nem tud tartós államszervezetet alkotni, írja. Itt nem a rendi centrifugalizmus, nem a földrajzi viszonyok, nem gazdasági tényezők szerepét vizsgálja, hogy okokra leljen. Az államszervezet gyengeségének szerinte okai "... főképp a zsidók, akik nagyon elszaporodtak a félszigeten." ^{45/} Könyvében nem található összefüggő kép Spanyolországról, csupán mozaikok./ez jellemzi különben az egész könyvet^{46/}/. Az inkvizíció szerepénél valamiféle "közvetítő" álláspontot foglal el: "Nincs igazuk azoknak, akik az Inkvizíció áldozatainak óriási számáról írnak, sem azoknak, akik az Inkvizíciót mentegetik." Azonban nem történeti, hanem erkölcsi szempontok vezérlik: "De ha nem tízezrekre, hanem csak százakra rugott is az elevenen elégetett vagy más-ként kivégzett maranok... és moriszkók száma, akkor is borzalommal gondol minden emberi érzésű keresztény az inkvizícióra."^{47/} Sitt nagyon helyesen emeli ki: az inkvizíció az államhatalom eszköze volt.

II. Fülöp jellemzése az általánosságokban mozog; csupán ⁴⁸ annyit jegyez meg róla: "nem volt nagyon szerencsés uralkodó"

Tápai könyve nem jelent új szempontokat, csupán régi sablonok összefoglalását, felelevenítését. ^{49/} Könyve Spanyolországról nem ad átfogó képet, csak mozaikokat.

Történeti regény elé irt előszót Balla Antal.^{50/} Módszere szellemtörténeti: "Minden intézményt a saját eszmevilágában és a kor szemüvegén kell szemlélnünk.." "hirdeti Balla. A középkor lelkiismereti kényszerére "modern" példát hoz:" A totális államok politikai kényszere a XX. században

szintén nem egyéb, mint egyik neme a lelkiismereti kényszernek.. "E kényszer a korszellemből következik, így természetes sajátosság. Ez tehát nem lehet a spanyol hanyatlás oka. Nem a zsidók és moriszkók kiűzése a hanyatlás oka:" A zsidók és arabok gazdasági munkáját bőségesen kárpótolták azok a mérhetetlen arany és ezüstkincsek, amelyek az ujjonnan felfedezett világrészből jutottak át Spanyolországba." ^{51/} Valóban nem lehet a spanyol gazdasági szerkezet átalakulását a kiűzésekkel magyarázni. A tényezők elmélete nem ad megfelelő magyarázatot. De Balla érvelése sem jó, hiszen a kincsek, nem tudtak Spanyolország gazdasági szerkezetébe, vérkeringésébe bejutni, s elősegíteni a gazdaság fejlődését. A kincsek beözönlése inkább eltömitette a gazdasági vérkeringést.

Balla tagadja az anyagi tényezők szerepét. A gyarmatosítás célja csak a katolizálás volt, mondja. A spanyolok nem folytattak olyan embertelen rabszolgakereskedelmet, mint az angolok. ^{52/}

A spanyol történelmet is a "néplélekre" hivatkozva akarja megmagyarázni: a spanyol nem érte el sosem a helyes közeputat a szélső individualizmus és az universalizmus életformái között. mindig végletek között hanyódik a spanyol, véli Balla. Ez a spanyol jellem azonban csupa jó tulajdonságokkal van fölverterezve. Balla igyekszik mentseget találni a spanyolok számára: "A művészi fantáziájú, költészetre és festőművészetre, zenére hajlamos spanyol nép nem volt megáldva azokkal a tulajdonokkal, mint az angol, a hollandus, meg a francia és nem tudta gyarmatait a gazdasági érdekek erős kötelékeivel magához kapcsolni. Sohasem tudott Spanyolország átalakulni egységes, igazán dolgozó és termelő pol-

gári társadalommá."53/Balla spanyol-képe bár szimpatikus, idealizált, jó példáját adja a "rózsaszín" legendának. A spanyolok tulajdonságai itt is valami életképtelenség-tulajdonságban összegeződnek, mint pl. Montesquieu-nél, de itt nem az elítélés, hanem a szimpátia az értékelés alapja. S ez a magyarázat nagyon felszínes, nem mutatja meg a spanyol gazdaság fejlődésének igazi problémáit.

A hanyatlást nem a Habsburgoktól, hanem a Bourbon dinasztiától, annak trónralépésétől.^{54/} Ez a felfogás lehetővé teszi, hogy az eddigi történetírás által negatív hatásnak ítélt tényeket: inkvizíció, kiűzések, II. Fülöp, más, pozitív hatásnak tegye meg, ill. tagadja káros hatásukat.

Balla tanulmánya is a "fekete legenda" elleni harcot jelenti.^{55/} E harcban a szellemtörténet azonban csak egy másik legenda kialakítására képes. A spanyolok iránti szimpátiája azonban Körösy Albinhoz hasonlóan elismerést és méltánylást érdemel.

A szellemtörténetírás a történelem ujjaértékelését hangsúlyozta és valósította meg. Ezt az ujjaértékelést az egyháztörténet területén is kihangsúlyozzák és véghezviszik a katolikus történészek.^{56/} Ez ujjaértékelés az egyház érdekében történik, apologetikus célzatu.

Csóka Lajos A katolikus megújulás kora^{57/} című könyve is ebbe a sorba állítható. A címben megjelölt kor tulajdonképpen az ellenreformáció.

2 Az ujjaértékelés jegyében a libetalizmus ellen harcol,^{58/} a , modernizáció módszerét is felhasználva az egyház jelenkori szerepének fontosságát akarja kihangsúlyozni.^{59/}

Könyvének középpontjában a pápák állnak, s lesznek

igen pozitív alakok. Az ezekkel szembenálló alakok pedig negatív szint kapnak. II. Fülöpben, mint láttuk eddigi áttekintésünk folyamán, a katolikus történészek az egyház hatalmát föltartó katolikus hőst látták. Csóka, a pápák ellen harcoló II. Fülöpben "egyházgátló" alakot lát. A jezsuita Csóka számára a II. Fülöp által megteremtett, valamiféle nemzeti egyház nem pozitív erő, hiszen nem segítette elő a katolicizmus egységét. A pápák azért támaszkodtak Franciaországra, mert úgy tudják az egyházat "...megmenteni egy keleti színezetű cezaropapizmustól, amely az egyház tekintélyét, politikai eszközzé súlyosztotta volna."^{60/}

II. Fülöpöt nem lehet, éppen a még élő legendák miatt az egyház tiszta, fennkölt érzésű alakjává tenni, ezért Csóka elszakít minden szálát, ami II. Fülöp és az egyház között megvolt. Fülöp szerencsétlen uralkodó, akinek "balfogásai" csak gátolták az egyház megújulását, s aki pl. Németalföldön a "protestáns vandalizmusra" hasonlóval válaszolt.^{61/} Csóka, mint jezsuita az egyház teljes működési, cselekvési szabadságának, egy erős, centralizált egyháznak híve. Így Fülöp, aki az egyházat is felhasználta terveire, nem szimpatikus: "Spanyolországban "...egy megbéklyózott államegház bontakozott ki," mondja.^{62/} Itt azonban jól meglátja az egyháznak az abszolutizmusban betöltött szerepét.

Igen nagy teret szentel a gyarmatoknak, hogy bemutathassa az egyház pozitív szerepét. Ennek rajzában nem különbözik katolikus író-elődeitől. Hogy kiemelhesse a szerzetesek pozitív szerepét, a kegyetlenkedésről írt: "A fegyveres hódítók kapzsisága, kincsvágya és kicsapongásai ugyanis gyakran botrányos ellentétben álltak azokkal az elvekkel, amiket a hittérítők Amerika vagy Ázsia népeinek hirdettek."^{63/}

Danieliket idézik azok a sorai, ahol arról ír, hogy a spanyolok csak a "mozlim brutalitás" rémtetteit adták vissza, mint kölcsönt. Hiszen a spanyolok azt hitték, Indiában járnak. Ugyancsak Danielikhez hasonlóan hozza fel a protestáns államok brutalitását, akik kipusztítják Észak-Amerika őslakóit, s a rabszolgakereskedelem fenntartói. Érvet ad Csóka számára az a "embertelen négergyűlölet és indiánundor" is, amely "...csak az északamerikai protestáns államokban dühög, ..míg a spanyol hódítók földjén máig is ismeretlen."^{64/} Ez az érv nem lehet tudományos, s már Danieliknél is rámutattunk ennek demagóg jellegére.^{65/}

Ijjas Antal munkája^{66/} is az átértékelés jegyében született. Szintén a pápaság szerepének megítélése áll műve középpontjában. Konceptiója azonos Csókáéval, a pápaság önálló politikai szerepét akarja bebizonyítani. Ennek jegyében nagy tettet szentel Ranke pápákról írt könyvének. Ranke ugyanis úgy látta, hogy a pápaság a spanyol-francia ellentétre alapította uralmát, s másfél századon át a spanyolság erejére támaszkodott.^{67/} Elítélően ír a spanyolokról amiatt is, hogy a spanyol diplomácia nyomást gyakorolt XIV. Kelemenre az irányban, hogy töröljék el a jezsuita rendet.^{68/} Ezen túlmenően azonban nem foglalkozik a spanyol történelemmel.

Az amerikáról írott könyvek sorába tartozik ^{Tivadar} Ács Károly könyve: a Magyarok Latin-Amerikában.^{69/} Bár igen felszínesen, de mégiscsak először, ő gyűjti össze a Latin-Amerikában járt magyarok neveit, ezek műveiről, cikkiről is tájékoztat. Könyve ismeretterjesztő jellegű, s érdekes képet ad e témáról.

H a j n a l   I s t v á n

A szellembörténet szerint a fejlődést célok, értékakarat, értékmotivumok viszik előre. A szellemtörténetírás teleológikus felfogásával szemben alakítja ki Hajnal István sajátos felfogását. Hajnal ki akarja szélesíteni a szellemtörténet által leszűkített történet kereteit. A nagy események helyett a dolgozós hétköznapiakat kutatja, a mindennapi teremtőmunkát állítja előtérbe. S hangsúlyozza a középkor apró tömegmunkájában nincs semmi célratartás, tudatosság. Az "egész fejlődés lassu, öntudatlanul elmélyülő, szakszerű munka eredménye."^{70/} Az embertől elidegenedett kapitalizmus helyett szimpátiája a középkoré.

Hajnal István történeteszemléletének sajátos vonásai nagyon jól megtalálhatók egyetemes történeti munkájában.^{71/} Ahhoz, hogy a spanyol történelemről írott oldalait megvizsgáljuk, ki kell térnünk sajátos fogalmaira, hogy megértsük a spanyol történelemből szóló értékelését.

A középkorban kétféle társadalmi formát lát: a szokásszerű társadalmat és a racionálisat. A "szokásszerű"-ben "...a közösség cél nélkül a közeli együttálása alapján szabályozza magát."^{72/} A szokásszerű társadalmakban az élet nem okszerű szervezkedés, "...a személyies életegyüttes a közeli méltányosság szabályainak változatos, kifejezhetetlen tömkelege."^{73/} Az európai társadalomban ez jelenti a mély és ható erőt.

A racionális társadalmakat Hajnal koncepciójában a déli államok alkotják: Spanyolország és Itália. Ezen országok jellemzésekor kiderül, hogy szimpátiája a szokásszerű társadalmaké.

Spanyolországról írja: " A birodalom óriási feszítőereje az ujkor elején inkább erőszakosan központosított uralmi szervezetében, mint társadalmának mély munkaszervezetté tagoltságában rejlett. Hasonló e tekintetben a későantik birodalomhoz, de az arab államalakulathoz is. Hivatottarra, hogy az új világrészekben is megindítsa az európai terjeszkedést, de sekélyesebb berendezkedésű társadalma nem bírja aztán a gazdasági versenyt az északi társadalmakkal. Mint az antiknál, igen művelt, előkelő társadalmi élet, virágzó irodalom, hatalmas önérzet, de kevés hajlam a gondos, szervezett, elmélyülő munkára...; sok tekintetben hasonló a török birodalomhoz."74/

Ez a "déli racionális szervezet" /ezzel a fogalommal jelöli Spanyolországot/ "...nagyszerű képe a büszke hatalomnak, virágzó kulturéletnek, de nincs valódi társadalmias munka mögötte..."Az államhatalom szempontjából racionalizált spanyol társadalomban "II. Fülöp idején minden egyesítve volt, s központosítva, de semmi sem mélyen feldolgozva."75/ Hajnal tehát a racionális társadalomban egyrészt az erős centralizmus must látja, és értékeli negatívan, melyet racionális megfontolások, s nem a közösség különböző formái közti viszonyok spontán alakulása hozott létre, másrészt pedig igen jól, azt látja meg, hogy e centralizált állam erői nem belső forrásból táplálkoztak.76/ Ezen államok számára a léthez szükséges erőt a gyarmatok adták, melyek "új elemet vittek be " az európai társadalom fejlődésébe:" "...a többé-kevésbé nyers kihasználás lehetőségeit, a gazdaságnak és a hatalomnak külsőséges módszereit, s ezzel mintegy régi, primitivebb, az antik s arab kulturára oly végzetes utakra vitte Európa társadalmait, siettette haladásukat a sekélyes kapitalizmus és imperializmus felé."77/

Hajnal antikapitalizmusa iratja e sorait: elítéli a nyers kizsákmányolást, s úgy véli, a szokásszerű társadalmak azért magasabbrendűek, mert ez a kizsákmányolás nincs meg. Ezt a magasabbrendűséget a németalföldi harcok során is kihangsúlyozza: " ..csak a társadalomszervezet különbségeivel magyarázható, hogy a spanyol hatalom és szellem... mily ke-servesen bajlódott egy fél századon át a szakadozott szerve-zetű németalföldi társadalommal, míg végre Hollandia önálló-sodott."^{78/} A németalföldiek győzelme a szokásszerű alakulat-g győzelme volt: " A németalföldi társadalmat az erők szabadabb érvényesülése jellemzi, de nem az egészeké, hanem a szokássze-rűen alakult képleteké..."^{79/} Ugyanez a vereség éri a gyarma-tonon is a psnyolokat: " A nyersen tisztán központi államha-talom szempontjából racionalizált portugál és spanyol társad-dalmak tengerentuli monopoliumát áttörte a mélyebb munkaszer-vezeten alapuló holland és angol terjeszkedés."^{80/}

Hajnal jól látja meg Spanyolországban a központi hata-lom, az abszolutizmus belső erőinek gyengeségét, az állam extravertált jellegét. Megjegyzéseiben nagyon sok reális meg-figyelés van. Két fogalmának, a szokásszerűnek és a racionális-nak a használata azonban már túl elvont, nem segít már a tör-ténelem megismerését. S bát érezni, hogy e fogalmak történel-mi elvonatkoztatás eredményei, elvontságuk miatt a priori hat-nak, s a történelmi tényeket helyettesítő sablonná váltak.

Hajnal koncepciója szerint a kapitalizmus előzményeiként Spanyolország jöhet számításba, azon az alapon, hogy a gyar-matok kizsákmányolása , ill. "nyers kizsákmányolás" jelentke-zik mindkettőnél. Ilyen eredmény a formai oldalak túlhangsu-lyozása, s formális analógiák alapján jöhetett létre.

Az Ujkor történetében nem az egyes országokat, azok tör-

ténetét, hanem a fejlődés egyetemes vonásait tárgyalja, így Spanyolországról sem kapunk átfogó képet.

Hajnal Spanyolország szerepét, jellegét nem itéli meg teljesen pozitívan. Értékelése azonban a történész objektív értékelése kíván lenni. Ezért jellemzi II. Fülöpöt is tárgyilagosan:

"Törékeny testtel, fehér arccal, méltóságteljes, de barátságos, dohasem sértő beszéddel maga a rendithetetlen nyugalom, a tökéletessé képzett komolyság... Nem áll az, hogy csak a makacs erőszak a módszere, igyekszik békíteni, megnyerni például a németalföldi felkelőket"^{81/}

Fülöp jellemzése kívül utalás történik a Don Carlos kérdésre, s itt már a Károlyi féle értékelés tényeit fogadja el, megemlíti az inkvizíciót, s a papság latinamerikai szerepét vizsgálja.

Hajnal István egyetemes történetének spanyol tárgyú részei igyekeznek egy reális, elfogultságtól mentes képet adni, s ez a törekvése komoly hangsúlyt érdemel.

Liberalis munkák a

Horthy-korszakban

A szellemtörténeti irány mellett, mely egyeduradalomra tett szert ezen időszakban, tovább élt a századforduló körüli magyar liberalizmus iránya is. Fenntartói főképp azok a történészek, akiknek pályája átnyulik a Horthy-korszakba. Ezek a történészek századforduló körüli ismereteiken nem lépnek túl, nem használják föl az új eredményeket.

A Horthy korszak minden "művelt" polgárának könyvespolcán ott volt a Tolnai Világtörténet valamelyik kiadása,^{82/}

Kollektív munka eredménye ez a sokkötetes világtörténet. Szerkesztője ballagi Aladár, s az írók közt ott találjuk Mangold Lajost is. A "fekete legenda" továbbélése, alacsony színvonal, vulgáris megállapítások jellemzik a könyvet.

A felfedezésekkel kezdi a spanyol történet tárgyalását. A kegyetlenségeket hangsúlyozza, de már különbséget tesz a nép és az állam szerepe közt. A könyv szerint: "A spanyol nép volt az, amely a hódításoknak a véres munkáját véghezvitte..." Ezzel szemben a kormány az egyházzal együtt "mindig azon törekedett, hogy a hódítók a benszülöttekkel ember-ságesen bánjanak."^{83/} E reakciós szemlélet kialakulását bizonyára elősegítette a forradalmi korszak, mely a konzervatív történészek számára csak vért jelentett, s az állam hozta meg a nyugalmat.

A gyarmatokból beözönlő kincsekben olyan tényezőt lát, mely "fokozta a spanyol nép lustaságát..", s a katolikus királyok "...két kézzel szórták szét háborúikra és politikai céljaikra Amerika aranyát, egy katolikus világbirodalom ábrándképeért.." És "...mikor ez ábránd csalókanak bizonyult, akkorra elfogyott az Újvilág aranya is. Így lett Spanyolország nagysága Spanyolország lehanyatlásának okozójává."^{84/}

Tovább él, látjuk, a "fekete legenda", s a tudománytalan magyarázatok a spanyol hanyatlásról. Ez a felfogás jelentkezik a spanyolokról vallott felfogásban is, akiket gögöd, fanatikus, hatalomvágyak teli jelzőkkel ruháznak föl.

Az 1918-1919-es forradalmak még nyomják a liberálisok tudatát is. Minden felkelést; a comunerost, az 1571-es mór lázadást, az 1640-es katalán felkelést forradalomként jellemzik. Sőt, a comuneros lázadás "kommunista jellegű" megmozdulás volt.^{85/}

II. Fülöp negatív rajza élesen jelenik meg a világtörténetben. Fülöp "...spanyollá és katolikussá akarta tenni az egész világot", írja a könyv. Ez az ellenszenv protestáns és liberális oldalról jön,

Minden pletyka, legenda, melyet már a magyar történeti irodalom is régen a lezárt eredmények közt könyvelt el, megjelenik, Fülöp fia, Don Carlos elől "kaparintja" el a francia Erzsébetet. S bár a szerzők ismerik a Don Carlos kérdés reális képét, mégis a "köszivü, kegyetlen II. Fülöpről beszélnek.^{86/} A II. Fülöp utáni időszakot is röviden elintézik a szerzők: "Spanyolország rothadó és züllött ország."^{87/} Erős ellenszenv árad a spanyolok ellen, csupán a XVIII. században rajzol pozitív alakokat: Arandát és Campananest.^{88/}

A Tolnai Világtörténet átfogja az egész spanyol történetet. Felfogása azonban a "fekete legenda" fölerősödését jelenti, s ezt hangsúlyoznunk kell, hiszen a Horthy korszakban e könyv adott a nagyközönség számára teljes képet Spanyolországról, s hatása, elterjedtsége, használata igen széleskörű. Ugyanakkor színvonalasít is jelent e könyv, hiszen Mangold 1880-as könyvének színvonalán nem lép túl, s az már a maga korában alacsony színvonalat jelentett.

A liberális hagyomány él tovább Ember István világtörténetében,^{89/} de nem olyan alacsony színvonalu, mint a Tolnai világtörténet. Általános áttekintése jól mutatja be a középkor bomlását, ill. a gazdasági átalakulás elindulását Európában.^{90/}

Spanyolországban az abszolutizmus első jelentkezését látja, s bázisaként a Santa Hermandad-t, az inkvizíciót,

és az egyházi lovagrendeket jelöli meg.^{91/} II. Fülöp alakja, céljai, tevékenysége a liberális sablonokat elevenítik fel, s ebben hasonlít a Tolnai Világtörténetre is.^{92/}

De amit a liberálisok ebben az időben nem szoktak hangsúlyozni, de ami Embernél megtalálható: a spanyol kultúra aranykorát II. Fülöp alatt éri el.^{93/}

Ember könyve, a liberális képletek felhasználása ellenére sem jelenti a "fekete legenda" olyan tövább élését, mint a Tolnai Világtörténet. Ember István igyekszik mérlegelni, pozitív és negatív oldalak közt egyensúlyt teremteni.

Nagyon széles, átfogó bibliográfiát ad a spanyol történetről Horváth Jenő világtörténetében.^{94/} Ennek ellenére könyvét igen sok durva pontatlanság jellemzi.^{95/} Adatai, felfogása pedig egyáltalán nem mutatják azt, hogy a bibliográfiában felsorolt könyveket ismeri. S nem ismeri a magyar történeti irodalmat sem.

Hogy az ellenreformáció negatív szerepét kiemelje, II. Fülöpöt mutatja be: "...II. Fülöp kezében az inkvizíció egyformán sújtotta saját és az egyház ellenségeit, a spanyol földön maradt arabokat és saját fiát, Don Carlost, kit fegyelmezetlensége és lázadó tervei miatt elfogatott és ki a börtönben meghalt!"^{96/} E rövid idézet sűrítve magában foglalja a "fekete legenda" legfőbb elemeit; hiszen ha nem is írja, de a szövegben sejteti, hogy Don Carlost az inkvizíció végezteti ki.

Ilyen felfogásban ír Horváth Amerikáról szóló könyvében is.^{97/}

Érdekes módon, ismét erdélyi író, Kárpáti Emil egy rö-

vid könyve foglalkozik V. Károly törökellenes harcaival, keleti politikájával.^{98/} Sok adatot közöl, sokcsatáról ír, s ezekből Károly igen pozitív színben kerül elének. Érdemes lenne mélyebben megvizsgálni, vajon milyen hagyományok alapján lett az erdélyi történeti irodalomban központi szereplő V. Károly.

E liberális sorban említhetjük meg még Horváth Zoltán-Parragi György világtörténeti lexikonát^{99/}, melynek cikkelyei e szellemben fogantak.^{100/} S jól jelzi e lexikon, hogy a Horthy korszak végén is megtalálható a liberális hagyomány, hagyaték, és szinte jelképes, hogy az e korszakot lezáró lexikon, melynek sürítene kell a történetírás eredményeit, a liberális hagyományt használja fel.

Kiemelkedő helyet foglal el a korszak történetírásában témánk szempontjából Seltman Rezső inkvizícióból szóló tanulmánya, mely a Századunk 1928-as évfolyamában jelent meg.^{101/}

A folyóirat polgári radikális irányu, s mint magáról vallja: "...haladó, független és tudományos orgánus. Ezért küzdenie kell léteért és fennmaradását csak olvasóinak előfizetési díjai biztosíthatják."^{102/} A lap támadja Horthyt is, ezért nem is élhet soká. A rendszer betiltja.

Seltman tanulmánya egy hamisításra reakció. 1928-ban Havas Károly neve alatt megjelent egy könyv, Az inkvizíció története, címmel.^{103/} Seltman bebizonyítja, hogy a könyv kompiálás, ill. Ch.H. Lea inkvizícióról szóló könyvének rövidített német kiadását fordította le - rosszul-, s adta ki saját neve alatt.^{104/}

E könyv kapcsán összegezi az inkvizícióról kialakult nézeteket, e tárgy historiográfiáját. Tanulmánya első részében az inkvizíció általános kérdéseivel foglalkozik, ill. a spanyol inkvizíció előtti formáival. Ennek kapcsán rámutat, hogy

már a spanyol inkvizíció megjelenése előtt is szerepeltek az egyházi inkvizícióban politikai ügyek, Jeanne d'Arc, és a templáriusok ügye.^{105/} Ezzel az egyházi történészek nézeteit cáfolja, mert, mint rámutat: "...a katolikus történészek a prioritást mindig a világi törvényhozásnak akarják átengedni".^{106/}

A spanyol inkvizíció kérdését hatalmas olvasottsággal tekintti át. Ismerteti az inkvizíciót állami, ill. egyházi szervnek feltüntető nézeteket, s helyesen, Ranke nézetét fogadja el legmaradandóbbnak. Rámutat: Ranke nagyon világosan látta, hogy a spanyol inkvizíció a centralizáció jegyében jött létre. S az antiszemita nézetekkel vitatkozva állást foglal: a kiűzések alaprugója nem faji kérdés volt, hanem a vagyonelkobzás.¹

Igazságtalannak tartja a zsidóüldözést és ellene foglal állást. Nem lehet észre nem venni, hogy "...onnan üzték ki őket, ahol őslakók voltak, akik látták megjönni a vizigótokat, ... és a katolikus államokat megszületni és virágozni és akik 1400 évig éltek azon a területen, ahol minden családnak kis földje és háza volt, s ahol a legjelentékenyebb családok - köztük Katolikus Ferdinánd is - zsidó vért hordtak ereikben".^{108/} Az inkvizíció szerepét helyesen látta meg, s helyesen tiltakozik az antiszemita értékelések ellen. Bebizonyítja: az inkvizíció az abszolutizmus alatt is a centralista állameszme eszköze volt, szerepét ennek megfelelően kell megítélni. S lábjegyzetben hozzáteszi: hogy mennyire nem faji és katolikus szükségletek hozták létre az inkvizíciót, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy VI. Edward alatt Angliában is foglalkoztak az inkvizíció bevezetésével - anglikán szempontból.^{109/}

Seltman értékelése helyesen mutatja be az inkvizíció szerepét, funkcióját az államban.

Bemutatja az inkvizíció szervezetét, tevékenységét is. Szemléletének alapvonása valami polgári humanizmus, mely minden erőszakot elítél. Ezért írja az inkvizitorokról elítélően, hogy "...Ezek ugyanugy jártak el, mint Tiberius császártól kezdve Lutheren és Richeieun keresztül leninig és Mussoliniig minden államférfi, aki rendszerének ellenségeit elteszi láb alól."¹¹⁰/A polgári humanista egyenlőségjelet tesz Lenines Mussolimi közt. Látni kell azonban e szemlélet korlátai ellenére, hogy ez tiltakozást jelent Horthy diktaturája ellen is.

Ezen az alapon ítéli el az inkvizíciót, de ugyanakkor kritikávak kezeli a különböző rémmeséket, s Llorente adatait fogadja el.¹¹¹/

Seltman tanulmánya, szemléletai korlátai ellenére is, helyesen látja az inkvizíció szerepét, helyét a spanyol államban, historiográfiái áttekintése pedig a katolikus és antiszemita munkák kritikáját jelenti, s szerepe, e tevékenysége kiemelkedő és egyedülálló e korszakban.

A Horthy korszak áttekintése ugyanis jól mutatja, hogy a kor történetírása nem törekszik objektív és tudományos szemléletre, teljesítményre.

A szellemtörténetírás, folytatva a századforduló körül kialakuló reakciós szemléletet, igen alacsony színvonalu alkotásokat hozott létre. A spanyol történetet, mint a történelmet általában, a fasiszta rendszer igazolására akarta felhasználni.

E korszakban azonban a "rózsaszín" kép lett a jellemző, s kapott a korszak történeteszemléletében kiemelkedő helyet. A dualizmusban e felfogás kialakulását figyelhettük meg.

A Horthy korszakban e felfogás olyan közegbe került, melyben kibontakozhatott. A korszak történetfelfogásának irracionális volta nem jelentett olyan közeget, mely ez ellenkező irányú torzítás gátját alkothatta volna.

E képek azohabn természetesen vannak pozitív eredményei is, amelyek hasznosan szolgálták a "fekete legenda" elleni harcot/ Kőrösy munkásságáért/.

A liberális szemlélet, mely a "fekete legenda" továbbélését jelenti, tovább él, sekélyes színvonalon, kispolgári "közönség" izlését, "ellenzékiségét" kielégítve.

V I .

MÉRLEG ÉS KITEKINTÉS

Magyarországon a XIX. század második évtizedében tapasztalhatjuk a történetírás nagy fejlődését. A történelemmel való foglalkozás kapcsolatban van a polgári árutermelés kibontakozásával, a polgárosodás eszméinek a jelentkezésével. A történelem, s így a spanyol történelem is, ennek jegyében kerül tárgyalásra, a liberális szemlélet eredményeit átvéve erősítendő a polgárosodásért vívott harcot.

A spanyol történelemről írottakat, a liberális átvételén túlmenően nagymértékben befolyásolta Magyarország sajátos helyzete. A XIX. század elején az ország gyarmati helyzete, s az ezellen fellépő köznemesi ellenzék adja az első magyarázatot a spanyol történelem képének vizsgálatánál. A magyar nemesség többségének Habsburg-ellenessége, az osztrák abszolútizmus elnyomó apparátusa elleni tiltakozás igen nagy erőt jelent a "fekete legenda" magyarországi jelentkezésénél, hiszen a spanyol Habsburgokról írva, sokat el lehet mondani az osztrákokról is. Ez a sajátos magyar szempont természetesen beleágyazódik az európai liberalizmus vonalába, s legtöbbször annak képleteire épül.

Nagyon sötét a spanyol történelem képe az első időszakban, s ez összefüggésben van a magyar haladás erőinek tevékenységével, s ezen erők nagyságát, jelzi, hogy háttérbe szorították a hivatalos álláspont/Bolla pl./ képviselőit.

A "fekete legenda" képei tehát uralkodók, de vannak e műveknek komoly pozitívumaik. Igyekeznek az írók tárgyilagosan rajzolni/pl. a művészet értékelése/, s nagy figyelmet fordítanak a spanyol felkelésekre, megmozdulásokra, s nincs meg a spa-

nyol népet lekezelő attitűd.

A Habsburg-ellenesség és az abszolutizmus elleni gyűlölet hatványozottan befolyásolja az 1849 után közvetlenül megjelenő műveket, s torzítja el a spanyol történetet is.

A szabadságharc bukása azonban kedvező légkört teremt a feudális szemlélet megerősödésének, s ezen a talajon, kezd kialakulni egy ellentétes irányzat, mely a spanyol történelem tényeit, főképp az egyházat, és intézményeit, pozitívan értékeli.

E két nézet vitatkozik egymással, s a századforduló időszakára ez az apologetikus tendencia erősödik meg. Ezt a vonalat erősíti a kiegyezést kereső magyar uralkodó osztály kialakuló Habsburg-barátsága is, s ennek hatására is, nyernek más szint az eddig elég sötétnek rajzolt uralkodók.

E szemléletet erősíti az európai történetírásban elubalkodó reakciós áramlat, és segíti egy "rózsaszín" legenda kialakulását. Ez a kép azonban egyelőre csak bizonyos területeken hódít: a Spanyol Habsburgok, az egyház, az inkvizíció, a gyarmatosítás, a kiűzések értékelése. Ugyanakkor, sajátos módon, éppen ez az irány erősíti más vonatkozásban a "fekete legendát". Főképp a spanyol nép jellemzésénél látjuk ezt.

Természetesen e két nézet harcának eredményeként bizonyos tisztulás végbemegy. Döntő változás azonban csak néhány ponton jelentkezik, s szakítja szét a "fekete legendát", /Károlyi és Seltman tanulmánya pl./ úgy, hogy közben nem alakít egy ellentétes, elfogult képet.

A történeti anyag vizsgálatakor nagyon világosan látható tehát, hogy a legendák szövedéke mennyire harc árán szakadozik szét, s ez nem egy csapásra, hanem igen bonyolult módon, az ellentétes értékelések eredményeként, úgy, hogy néha visszaesésnek

is tanui lehetünk. E visszaesés azonban főként abból adódik, hogy történészeink sokszor nem ismerik a már elért eredményeket, s régi, már elavult szemlélet továbbvivői lesznek.

A "rózsaszín" legenda a Horthy korszakban kálvária uralkodó szemléletté. E kor légköre kedvező színteret jelent e szemlélet számára. A szellemtörténet szemlélete, misztikus, irracionális jellegével rendszerre alakítja az eddigi motivumokat. Pozitívuma főképp Kőrösnél és Ballánál jelentkezik, akiknek Spanyolország iránti szimpátiája méltánylást érdemel.

Sajátos szint jelent a magyar történetíráson vágighuzódó vonal: V. Károly pozitív értékelésében. Ezt visszavezethetjük Istvánffy munkájáig, s választ kapunk ez értékelés eredetére.

Magyarországon a török-ellenes harc szempontjai is döntően meghatározták a spanyolok, a spanyol uralkodók megítélését.

E hagyomány öröklődött a XIX. században, s határozza meg egyes alakok értékelését.

S ugyanígy a protestáns hagyományok, szemlélet torzító hatását is megfigyelhetjük, bár ennek hatása másodrendű.

A spanyol történelemről alkotott kép nemcsak színeiben, változott, alakult, de szélességében is. Főképpen a XIX. század utolsó harmadától megjelenő munkák adnak egyre részletesebb képet a spanyol történelemről. Egy-egy részlete a spanyol történelemhez pedig szinte sziporkázóan, sokrétűen jelenik meg.^{112/}
/ Don Carlos kérdés, Lepanto, Velasquez, Kolombusz, az inkvizíció, az aragon jog, a spanyol irodalom, művészet, /. Marczali munkájának következtében a magyar közvélemény betekintést kapott a spanyol gazdaság ügyeibe is.

E másfél század irodalmát áttekintve megállapíthatjuk: a közvetlen forráskutató^t munkák hiányoznak, leginkább külföldi feldolgozások magyar átvétele alapján alakult ki

a magyar olvasók előtt egy áttekintés a spanyol történelemről.

A spanyol történelemről rajzolt képnél, mint láthattuk, a politikai helyzet, a politikai célok igen befolyásolták a történetírókat, s megállapíthatjuk, hogy a spanyol történelem képének alakulása ennek függvénye volt általában. A magyar társadalom viszonya a Habsburgokhoz, a magyar osztályok aktuális céljai befolyásolták ezen osztályokhoz tartozó történészek szemléletét. A spanyol történelem képének alakulása végső soron tükrözi a magyar uralkodó osztály szemléletének változását, s a magyar történelemre ható európai irányzatok sajátosságait is, s tükrözi a magyar történettudomány állását, jellemzőit is.

S látnunk kell, hogy e másfél évszázad nem tudott reális képet kialakítani a spanyol történelemből, csupán egy másfajta legenda kialakítását végezte el. Ennek folyamatát láthatjuk a XIX. XX. század történetírásában.

x x x

A liberalizmus képletei, láttuk, másfél századon keresztül fennmaradtak. Akkor, amikor a fiatal magyar munkásállam az egyetemes történet műveléséhez kezd, nyilvánvaló, hogy a történeti hagyományt, az elért eredményeket feldolgozza, értékeli.

A szellemtörténetírás, miután nem adott hagyományos magyarázatot a spanyol történelemre, s miután a magyar fasizmus ideológiai támaszát adta, hitelét veszítette a magyar történettudományban. Így a kialakuló, új szellemű magyar történettudomány, a velő szembenálló, tárgyilagosabb képre támaszkodva, a liberális sablonokat vette át.113/

Sőt, itt sem dolgozta fel a fellelhető összes munkát, inkább csak szemezgetett a rendelkezésre álló munkákból.

Azt tapasztalhatjuk tehát, hogy 1945 után a liberális képletek átvétele történt meg. Az e szellemben írt könyvek, cikkek is leginkább ismeretterjesztő jellegűek, ill. tankönyvek megfelelő fejezeteit hatja át e szemlélet.

Konjáti -Makkai világtörténete a "...tömegek önkéntes munka és érdekközössége" szempontjából^{114/} értékeli a spanyol történelmet, s veszi át a liberális sablonokat. E szemlélet jelzi, a magyar politikai életben bekövetkezett változásokat.

Több tanulmány foglalkozik az inkvizícióval, az ismeretterjesztő folyóiratok lapjain. A felhasznált irodalom jelzi, hogy liberális hatás alatt születtek e cikkek, de az inkvizíció szerepének megítélésében Seltman színvonalát nem érik el.^{115/}

Természetesen a liberális módszer, sablonok átvételét megkönnyítette, hogy a marxista módszer csak fokozatosan hódított a történészek körében. 1945 után.

Térhódítása pozitív hatású, bár e szemlélet is a liberális anyagra támaszkodott.

A KULTURA Világa sorozatban megjelent kötet, Fenyő Béla Dél-Amerikáról szóló könyve^{116/} már igen sok kérdésben reális képet adnak, de olykor még kísért a legendák hatása.

A spanyol történetben helyes kép kialakítása csak konkrét kutatások eredményeként történhet.^{117/} Az ezirányú kutatások az utóbbi 20 évben Európa szerte megsokszorozódtak. A magyar történészek feladata e kutatásokba bekapcsolódni, ill. ezek anyagát, eredményeiket, melyek egy reális kép kialakítását elősegítik, átvenni.

Wittman Tibor e tárgykörben írt tanulmányai^{118/} jelzik,

hogy a magyar történettudomány hozzákezdett a spanyol kérdések vizsgálatához, s hozzá akar járulni a spanyol történelem homályos kérdéseinek megfejtéséhez.

E kérdés vizsgálatában a magyar, s általában a kelet-európai történészek sok hasznos módszertani problémávak lehetnek a spanyol kutatás segítségére, sajátos történeti fejlődésük eredményeinek, tanulságainak számbavételével.

A spanyol történelem képe csak a torzítások lehántása után válhat reálissá. Az általunk tárgyalt másfél század történetírása Magyarországon nem vállalkozott erre, csupán a legendák átvételét, elterjesztését végezte el. Körösy tevékenysége inkább csak kivétel volt.

A marxista kutatás módszere segíthet abban, hogy a történelem törvényeinek számbavételével, reális, a valóságnak megfelelő kép alakulhasson ki. S a kutatások függvényeképp, változhat meg a spanyol történelem képe, s kerülhet a magyar olvasó elé is a spanyol múlt, a valóságnak megfelelően.

J E G Y Z E T E K

JEGYZETEK

I.

A 2 fekete legenda" kérdéséhez

1. Juderias: La Leyenda Negra. Madrid, 1960. 14.ed. 30.o.
2. S. Arnoldsson: La Leyenda Negra. Estudios sobre sus orígenes. Act. Univ. Gothoburgensis LXVI 1960. Göteborg
/Ismereteki Wittman Tibor a Világtörténet 5-6. sz.
182-184.o./
3. Juderias i.m. 30. o.
4. A Campanelláról írottaknál ld. Wittman Tibor: España en la "Monarchia Española" de Campanella. Act. Univ. Szegediensis, Acta Historica XV. Szeged, 1964.
5. Ezalól Luther és Münzer sem kivétel
6. V.ö. Wittman Campanelláról írott tanulmányával, i.m. 15.o.
7. Wittman: Megjegyzések a kasztíliai hanyatlás kutatási módszereihez/kéziratban/ 23.o. A tanulmány megjelent a Nouvelles Études Historiques-ban, 1965, : Apuntes sobre métodos de investigación de la decadencia Castellana/ siglos XVI-XVII./
8. Wittman: Campanelláról írt tanulmánya, 13.o.
9. Pl. D Anulnoy Voyage d Espagne című munkája, melyet Marcze-
li és Szilágyi Virgil is felhasznál
10. Ez a hang található meg Istvánffy Miklós könyvében is:
A magyarok történetéből. Bp. 1962.
11. Montesquieu: A törvények szelleméből Bp. 1962. I-II.
12. uo. I.k. 507.o.
13. Juderias i.m. 272.o.
14. uo. 272-86.o. Itt Juderias a XIX. századi
"fekete legendával" foglalkozik.
15. Rotteck: Allgemeine Geschichte vom Anfang der historischen

Kenntniss bis auf unsere Zeiten. 19. kiad. Braunschweig,

1854. VIII.k. 37-38.o.

16. Ezek sorába tartozik pl. a Don Carlos ügy tisztázása is, mely Ranke Zur Geschichte des Don Carlos c. munkájával kezdődően a század utolsó éveiben már a közvélemény előtt is a tényeknek megfelelően tisztázza ezt a homályos ügyet. És a schilleri kép helyett a valóságos rajz kerül a közvélemény elé/Pl. Büdinger Don Carlos Haft und Tod, Wies, 1892./

17. Marx: A spanyol kérdés. Marx-Engels Válog. Tanulmányok
Bp. é.n. II.k. 17-75.o.

18.   uo. Justus Pál bevezetője , 12.o.

19.   uo. 19-20.o.

20.   uo. 21.o.

21.   uo. 23-24.o.

22.   uo. 24.o.

23.   uo. 22, 24.o.

24. Wittman : A spanyol abszolútizmus néhány problémája. Act. Univ. Szegediensis, Acta Historica,
IV. Szeged, 1964.

/ V.ö. még az abszolútizmus vitáját a Történelmi Szemle 1962-es évf.-ban 89-102, 285-302.o./

II.

1800-1849

1. Magyarország története/egyetemi tankönyv/III.k. 7-13.o.
2.   uo.   103-117, 186-190.o.
3. Biró Sándor: Történelemtanításunk a XIX. század első felében,
Bp. 1960. 19-23. o.
4. Stancsics Mihál: Általános világtörténet ifjuság számára,
Buda, 1841.
5. Biró i.m. 37-38. o.
6. Vajnsztein: Isztorija szrednyih vekov, Leningrád, 1940. 129. o.
7. Biró i.m. 40. o.
8. Bolla:/Tomus III./: Ab origine Protestantum , ad nostra tem-
pora. Claudopoli, 1799.
9. Idézi Biró i.m. 46. o.
10.   uo. 50. o.
11. Magyar Könyv-Ház, Pozsony, 1793. 24-31, 32-55. o.
12. Beöthy: Képes Magyar Mirodalomtörténet-ben Marczali cikke:
A magyar történetírás fejlődése. Bp. 1907. II.k. 601. o.
12. Megjelent Karlsruhe , 1813-14. I-II.
14. Fessler életét igen részletesen tárgyalja Kószó János:
Fessler^A Ignác a regény és történetíró. Bp. 1923.
15. Kószó i.m. 261-99. o.
16.   uo. 310-15. o.
17.   uo. 311. o.
18. Kazinczy Lovelezése XVI.k. 75.o. Idézi Kószó i.m. 312. o.
19.   uo. 255. o.
20. Fessler i.m. I.k. Bevezetés I-V. o.
21.   uo. II.k. 299. o.
22. Robertson: Geschichte der Regierung Kaiser Carls des Fünften.
/ Szegeden a Wien, 1819-es kiadás van meg/

22. Robertson...Amerikai historiája. Fordította Tanárky János.
Pest, 1807. I-II.k.
24. Vajnsztein: i.m. 121-23. o.
25. Fessler i.m. II.k. 299. o.
26.   uo. 300-305. o.
27.   uo. 310. o.
28. Szilágyi Virgil: Az ujkor története. Pest, 1850.
29. Fessler i.m. 310. o.
30.   uo. 317. o.
32.   uo. 325. o.
33. Fl. Istvánffy: A magyarok történetéből.
34. Kószó i.m. 288. o.
35. Robertson Amerikai historiája II.k. 617. o.
36. Fessler i.m. 355-57. o.
37. Fessler :Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen.
Leipzig, 1815-25.
38. Montesquieu i.m. I.k. 207, 425, 519. o.
39. Kószó i.m.
40. Magyarország története III.k. 179-85. o.
41. Erre az időszakra lásd Magyar Irodalom Története Bp. 1964
III.k. 376-81. o.
Biró i.m. 169-71. o., Magyarország története III.k. 186-190. o.
42. Lassu István: II. Filipe spanyol király legyőzhetetlen hajós
serege. Tudományos Gyűjtemény, 1825. XII.k. 25-44. o.
43.   uo. 43. o.
44. Cervantes. Tudományos Gyűjtemény. 1831. II.k. 118-23. o.
45. Martínez Lopez a szerzője, megjelent a Tudománytárban,
1840. 317-26. o.
46.   uo. 325. o.
47. Kazinczy Gábor: Spanyol irodalmi állapotok. Tudománytár,
1842. VI.k. 161-66. o.

48. Hon és Külföld . 1842. 137-38.o. jun.21, 24.
49. Fl. Nemzeti Társalkodó 1844. 137-38.
50. Prescott: History of the reign of Ferdinand and Isabella,
the catholic of Spain. Ismerteti a Tudománytár,
1844. 167-81. o.
51. Fessler i.m. 184-206. o.
52. Juderias: La Leyenda Negra. 275-76. o.
53. Antal János: Alberoni Julio Cardinális, és V.Fülöp első
miniszterelnökének élete. Tudományos Gyűjtemény. 1837.
XI.k. 906-1001. o.
54.   uo. 990.
55. A spanyol XVIII. század gazdasági fejlődésére lásd
V. Vives: Historia economica de España.3.ed. Madrid.
1964. 429-440. o.
56. A spanyolamerikai gyarmatok felszabadulás előtti állapotjáról
Sas. 1832. 57-75. o.
57.   uo. 57.01
58. Allgemeine Geschichte...
59. Vajnsztein i.m. 136. o.
60.   uo. 136.o.
61. Táncsics i.m. 37-38.o.
62. Az egyetemes történettudomány vázlata. Sárospatak, 1843.
63.   uo. 139. o.
64.   uo. 166. o.
65. uo. 212-13. o.
66.   uo. 166-67. o.
67.   uo. 167. o.
68. Biró. i.m. 198. o.
69.   uo. Biró elemzi e részt.

III;

1849 - 1870

- 1..Pach Zs. -Hanák P.: Magyarország az abszolutizmus és a dualizmus korában.1849-67.1.füzet,3-21. o.
2. Rosti Pál: Uti emlékezetek Amerikából.Pest,1861.Előszó.
3. Tipikus példa:Szilágyi Virgil:Az Újkor története, pest, 1850.
4. A természettudományos módszerre: A magyar irod. tört. IV.K. 79-85.o.
5. MTA EmlékbeszédekIX. éa.10. o. Óváry Lipót emlékbeszéde Cantu felett.
6. Gunst Péter hívja fel a figyelmet arra, hogy az1849 utáni liberalizmus sok vonatkozásban nem éri el az előző korszak színvonalát.
7. Csengery Történeti tanulmányok. Pest 1857
8. Várkonyi Ágnes: Buckle és a magyar történetírás. Századok, 1963. 610-46.o.
9. Léderer Emma: A magyarországi polgári történettudomány története,/egyetemi jegyzet/Bp. 1963.55-60.o.
10. Márki Sándor:Történettanítás a középiskolai új tanterv szellemében, Bp. 1902. 150.
- 11.Szilágyi Virgil i.m.Második kiadása 1851-ben, Az Éjszak-amerikai Egyesült Állodalmak és a Pyrenaei félsziget története.címmel jelent meg.
12. Hunfalvy János: Egyetemes történelem I-III.Pest,1851.
Somhegyi Ferenc:Egyetemes Világtörténet. I-III.Mi az ötödik kiadást használtuk, mely 1874-ben jelent meg. Az első kiadás 1851-56 közt.

13. Szilágyi életének e szakaszára lásd Színnyei: Magyar írók élete és munkái, Bp. 1909. XIII. 921-24.o.
Zsilinszky Mihály: Csongrádvármegye története III. Bp. 1900. 194. o., valamint a Szentesi Állami Levéltár megyei közgyűlési jegyzőkönyveit:
1846: 197, 1070. téma, 1847: 58, 451, 467.t.
14. A szabadságharc alatti tevékenységére: Szentesi Áll. Levéltár: 1848, közgyűlési jegyzőkönyv: 355t.
1849, megyei bizottmányi jzkv: 45-67, 68-113.t.
1849 állandó bizottmányi jzkv: 74-77, 186, 236t.
15. Szilágyi Virgil munkásságát Adalék a "fekete legenda" magyarországi történetéhez c. szakdolgozatomban dolgoztam fel.
16. Értesítő, 1852 ápr. 20, 264. o.
17. Szilágyi Virgil i.m. 3-4. o.
18. uo. 144.o.
19. Fessler :Die alten und die neuen Spanier, II. 207.o.
20. Prescott i.m. Idézi Juderías , i.m. 278.o.
21. Szilágyi szerint Spanyolország általános helyzete a szabadság hiánya miatt lesz egyre rosszabb. i.m. 193.o.
22. Istvánffy Miklós: A magyarok történetéből.
23. Wittman: A spanyol abszolútizmus... 27.o.
24. uo. 19-20.o.
25. Marx i.m. 23.o.
26. Szilágyi V. i.m. 168.o.
27. uo. 174.o.
28. Marx i.m. 18.o.
29. Szilágyi i.m. 181.o.
30. uo. 184, 192.o.
31. uo. 194.o.

32. Wittman: A spanyol abszolútizmus... 25.o.
33. Szilágyi V. i.m.
34. uo. 199-201.o.
35. uo. 215.o.
36. uo. 217.o.
37. uo. 224-25.o.
38. uo. 235.o.
39. uo. 236.o.
40. Rotteck i.m. VIII. 191.o.
41. Szilágyi V. i.m. 217-20.o.
42. uo. 219.o.
43. uo. 228.o.
44. Rotteck i.m. VII. 161-62.o.
45. Szilágyi V. i.m. 281.o.
46. uo. 285.o.
47. uo. 282.o.
48. uo. 289-91.o.
49. uo. 308.o.
50. Wittman : A spanyol abszolútizmus... 25o.
51. Robertson Amerikai története... II. 603.o.
52. Fessler i.m. II. 336.o.
53. Szilágyi V. i.m. 319.o.
54. Wittman: A spanyol abszolútizmus... 26.o.
55. Szilágyi V. 320.o.
56. uo. 321.o.
57. uo. 313.o. Idézi D'Anulnoy-tól
58. A spanyol XVIII. századra lásd Világtörténet, Bp. 1964.
V.k. 587-89.o., Vicens Vives: Historia economica de España, Madrid, 1960. 3. ed. 429-36.o.-t különösen

59. VicensV., uo. 431.o.
60. uo. 433.o.
61. uo. 435.o.
62. Robertson Amerikai históriája... II. 644-45.o.
63. Rotteck i.m. VIII. 167o.
64. Szilágyi i.m. 445.o.
65. uo. 430.o.
66. uo. 416.o.
67. uo. 319.o.
68. Idézi Szilágyi i.m. 444.o.
69. uo. 430.o.
70. uo. 446.o.
71. uo. 462-63.o.
72. uo. 473-74.o.
73. uo. 488.o.
74. Hunfalvy János Egyetemes történelem I-III. Pest, 1851
 Somhegyi Ferenc: Egyetemes Világtörténet I-III. 5. kiad.
 1874. Hunfalvynál egyetemes történetével együtt
 tárgyaljuk Dél-Európa, Bp. 1884. című könyvét is
75. Márki i.m. 76.o.
76. Hunfalvy János életére ád : Szinnyei: Magyar írók élete
 és munkái, IV. 1404-15.o., Márki emlékbeszédét
 a Földrajzi Közlemények 1889. 65-től., s a MTA
 Emlékbeszédek VI; 3.sz. 47-86.o.
77. Hunfalvy: Egyetemes történet III. 11-12.o.
78. uo. 17.o.
79. uo. 59.o.
80. uo. 60.o.
81. Ranke tanulmányára gondolunk, aki velencei diplomaták
 okmányai alapján festett új képet Don Carlosról.

82. Hunfalvy Dél-Európa 622.o.
83. uo. 619-21.o.
84. uo. 624-26.o.
85. Somhegyi életét lásd Szinnyei i.m. XII. 1236-38., valamint
a Pesti Napló 1879 28.sz.
85. Márki i.m. 76.o.
87. Somhegyi i.m. II. 78.o.
88. Helfy Ignác: Világtörténet zsebben ,Pest, 1854.
89. Edvi Illés László: Világtörténet a legrégibb időktől a
legújabb korig. Pest, 1859.
90. Andorlaki Máté/Táncsics/: Krónika. Pest 1860.o.
91. uo. Előbeszéd. V.o.
92. Szász Károly :II. Fülöp . Budapesti Szemle 1858.IV.
48-80, 331-60.o.
93. Prescott: History of the reign of Philip the second, king
of Spain.
94. Fueter: Geschichte der neueren Historiographie.
Münchenu. Berlin 1925. 520.o.
95. Juderias i.m. 278-79.o.
96. Szász K. i.m. 56.o.
97. Danielik N. János:Colombus, vagy Amerika felfedezése.
Pest 1856.
98. Magyar Irod. Tört. IV. 302.o.
99. MTA Emlékbeszédek VI. 1891. 374.o.
100. Életéről részletesen Szvorényi az Emlékbeszédekben írta,
VI. 343-76.o.
101. Danielik i.m. 57-58.o.
102. uo. 61-62.o.
103. Az arabok és a tudomány viszonyáról szóló részben láb-
jegyzetben tiltakozik azon nézetek ellen, melyek

az arabokban , mórokban a tudomány magas művelőit látják. S levonja a következtetést: "Szóval mindenütt, hol a műveltség kezdete s előmeneteléről némi nyom fölmaradt, ott állanak mindig első menetben a pápák , püspökök, papok, szerzetesek..."

i.m. 65-66.o.

104. uo. 66-67.o.

105. uo. 337.o.

106. uo. 170-74.o.

107. uo. 356.o.

108. uo. 371o.

109. A redukciók szerepét Vezérfi Károly elemzi A paraguayi jezsuita utópia címmel, Világosság, 1966.3.sz.

167-74.o.

110. A Paraguay-jal kapcsolatos burzsoá historiográfia összefoglalását adja :Alperovics: Isztorija Paraguay v oszvescsenyii pobejsej burzsuázhoz isztorográfi. Boprószü Hisztórii 1965. 1.sz. 66-78.o.

111. Vezérfi i.m. 172-74.o.

112. Fraknói Vilmos: Tanulmányaim Spanyolország állami levéltárában. Századok, 1869 . 150-165.o.

113. Fraknói: Tanulmányaim... 159.o.

114. Fraknói: Pázmány Péter spanyol évdija. Magyar Sion, 1869. VII. 22-39.o.

115. uo. 25.o.

116. uo. 35-38.o.

117. uo. 23.o.

118. Fraknói: Pázmány Péter és kora. Pest. 1869. II. 104-111.

119. Fraknói: Az állami javak saecularisatioja Franczia-, Spanyol-, és Olaszországban, Pest, 1872.

120. uo. Bevezető az Az egyházi javak saecularisatioja

Spanyolországban című részben.

121.   uo. 21-23.o.

122. Fraknoi a következő adatokat közli: a XIX. század elején
69 466 világi pap és 100 000 szerzetes és apáca
volt Spanyolországban; az egyház évente a tizedek-
ből 428 millió reált, földbirtokaiból és egyéb já-
radékból 231 millió reált szedett be.

124. Geötze: Utazás Braziliába és vissza. Pest

125. Balázs G. : Utazásom Délamerikában Kolozsvár. 1876.

123. Gaál József: Peru fölfedezése és elfoglalása. Pest 1859.

125. Gaál i.m. 4-6.o.

126.   uo. 7, 63.o.

127.   uo. 82.o.

128. Prescott: History of the Conquest of Mexiko

129. Szokoly Viktor: Mexikó Miksa császárig Pest 1866.
109.o.

130.   uo. 151.o.

131. Szinnyi i.m. XIII. 1041-42.o.

132. Rosti i.m. 39. o.

133.   uo. 164.o.

134. Ld I. fejez. 56. lábjegyzet

135. Rosti i.m. 40.o.

136.   uo. 164.o.

IV.

1870 - 1918

1. V.ö. Magyarország története Bp. 1964. II. 98-110.o.

2. Ezt a folyamatot elemzi Gunst Péter :Acsády Ignác...c
könyvében i.m. 21-22.o.

3. Léderer Emma: Marczali Henrik helye a magyar polgári történetírásban c. cikkében fölveti, hogy az 1870 utáni magyarországi liberalizmust mennyiben lehet a fogalom marxista értelmezése szerint liberálisnak nevezni. Jogos e fölvetés, mert a polgári liberalizmus a polgári szabadságjogok, a parlamentarizmus tiszteletét jelenti, a haladás elismerését és igenlését reformok által, vallási és nemzeti elfogulatlanságot, szólásszabadságot. Ez időszakban viszont "liberális" történetíróink egy részénél sokszor vadságig menő sovinizmus, a katolicizmus dicsőítése, antiszemitizmus, a feudalizmus és annak osztályainak felmagasztalása jelentkezik. /Léderer i.m. 444.o./ Mégis, jobb fogalom híján, ez időszakban a liberalizmus jelzőt használjuk e "magyar liberalizmus jelzőjeként.

4. Márkus László: A szociáldemokrata történetfelfogás kérdéséhez c . tanulmánya/Bp. 1964/ és Léderer E. Marczaliról szóló tanulmányában, a pécsi szabadtanítási kongresszussal kapcsolatosan említi e kérdést. i.m. 446 és az követő lapok.

5. Tarnóczy Tivadar: A Világtörténet dióhéjban. Sárospatak, 1872. Spanyolországgal a 160-68.o. foglalkozik.

6. Batizfalvi István: Az egyetemes történelem kézikönyve.
Bp. 1879. I-III.
7. Példának hozzuk Bodrogi Lajos: Egy nagyképű tankönyv,
Kécskamét, 1892. című füzetét.
8. Márki: Történettánnítás... i.m. 78.o.
9. Mangold Lajos: Világtörténelem 2.kiad. Bp. 1883-85. I-III.
A 19, 48, 104.o.
10. Mika Sándor: Richelieu bibornok-miniszter befolyása
Franciaországra és Európára. Kolozsvár, 1879.
11. Gergely Sámuel: XIV. Lajos és a spanyol örökösödés kér-
dése a pyreneusi békétől az acheni békéig.
Kolozsvár, 1879.
12.   uo. 59.o.
13. Joó Imre: Richelieu bibornok-miniszter hatása Fran-
ciaországra és Európára. Nagykőrös, 1896. Az elő-
szóban megjegyzi, e tanulmányát 1881-ben Kolozs-
várott írta.
14.   uo. 51, 83.o.
15. Schwarcz Gyula: A miniszteri felelősség eredete az eupó-
pai alkotmánytörténelemben. Értekezések a Társada-
lomtudományok köréből. VII/6. Bp. 1883.
- uő. A király tanácsosainak felelőssége Aragoniában
és Magyarországon III. András óta. Értekezések a
Társadalomtudományok köréből. X/5. 1889.
16. V.ö. Márki i.m. 17.o.
17. Elekes Lajos: A középkori magyar állam története megala-
pitásától mohácsi bukásáig. Bp. 1964.

S meg kell jegyezni, hogy az 1209-es év szám
valószínű, hogy elírás lesz, mert ebben az évben
ilyen jellegű törvény, orlével, nem került kiadásra

18. Trefort Ágoston: Emlékbeszéd Mignet Ferencz ...felett.
MTA Emlékbeszédek II. 1885. jan. 26.
19.   uo. 6.o.
20.   uo. 11-12-o.
21.   uo. 12.o.
22.   uo. 13.o.
23. Marczali H.: Az Ujkor története I-II. /Ribáry világtörté-
net/, Bp. 1883.
24. Léderer Emma: Marczali Henrik.... Századok, 1962.
440-469.o.
25.   I. Tóth Zoltán: Marczali Henrik levelező tag em-
lékezete. MTA. Emlékbeszédek XXVI./8.
25. Léderer: i.m.
26. Marczali: Az Ujkor története... Bevezetés, 9-10.o.
Képes Világtörténet Bevezetés, 2-4o.
27. Károlyról az Ujkor... I. 211-14.o.
Nagy Képes Világtörténet/továbbiakban NKVT/ VII.
62-66.o.
28.   Az Ujkor... I. 77.o., NKVT VII. 66.o.
29.   NKVT. VII. 70-73.o.
30.   Az Ujkor... I. 77.o.
31. NKVT. VII. 73.o.
32. Az Ujkor... I. 318-19.o.
33. Roscher: Kolonien, Kolonialpolitik und Auswanderung.
művét használja föl.
34. Az Ujkor.. I. 320-22.o.
35. NKVT. VII. 424.o.
36. NKVT. VII. 466-68, VIII. 3-6.o.
37. NKVT. VIII. 5.o.

38. Az Ujkor... I. 327.o.
39.   uo. 328-29.o.
40. NKVT. VIII. 8.o.
41.   uo. 6, 13.o.
42.   uo. 32.o.
43. Az Ujkor... I. 361-62.o.
44.   uo. 325.o.
45. NKVT. VIII. 43-49.o., Az Ujkor...I. 487-89.o.
46. NKVT. VIII. 46.o.
47.   uo. 84-85.o.
48.   uo. 50.o.
49.   uo. 49.o.
50.   uo. 56.o.
51. Az Ujkor... I. pl. 487.o.
52.   uo. 489.o.
53.   uo. 486.o.
54.   uo. 486.o.
55.   uo. 494-99.o.
56. Léderer:Marczali helye... i.m. 467.o.
57. Az Ujkor... I. 344-50.o.
58. Requinyl Géza: Kétes a datok Colombus életéről.
Budapesti Szemle, 1890./63.k./ 448- 62.o.
59. Reményi Antal: Colombus származása és családja.
Katholikus Szemle, 1903. II. 1107-1123.o.
60. A közjegyzői akták alapján jut el eredményéhez. Jól ismeri a korabeli rendeleteket, törvényeket. Például az olasz törvények szerint végrendeletnél csak teljesjogu/25 éves / lehet tanu, s 17. évtől kap az ifju bizonyos állampolgári jogokat. Ha hiányzik egy személy neve az aktáról, akkor az még

nincs 25 éves. Reményi gondolatmenete a következő: "1471 május 25.-én felesége/ti. Kolombusz apjának/, Susanna a Fontanarossából ..való néhai "Giacomo" leánya is megemlítettik és mint Domenico Colombo, gyapjuszövő hites neje van jelezve. Arról van szó, hogy a legközelebbi rokonaival együtt...egy házaladáshoz beleegyezését adja. Legidősebb fia, Colombus Kristóf, még hiányzik a tanuk közül; tehát még nem volt 25 éves. Eszerint 1446 máj. 25-e után kellett születnie, mert még nem volt teljes koru." "De 1472 márc. 20-án már mint teljes jogu tanu lép fel egy végrendelkezésnek Savonában...Ha pedig teljeskoru volt, nem születhetett 1447 márc. 20-a után."

61. V.ö. Magidovics: Nagy földrajzi felfedezések, művével.

Bp. 1963. /Gondolat:Siker könyvek/. 12-13.o.

Reményi cikkének hatékonyságát, bizonyító erejét csökkentti, hogy nem jelöli meg pontosan forrásait. Kutatásai megfontolást, s további ellenőrzést követelnének.

62. Reményi Antal: A Szent Szövetség hadjárata II. Szelim szultán ellen. Bp. 1903.

63.   uo. 108.o.

64.   uo. 7-9.o.

65. "rf" : Egy spanyol realista festő. Budapesti Szemle, 1890. 64.k. 207-30.o.

66.   uo. 213.

67. W.G. : Velasquez. Budapesti Szemle, 1908. 134.k. 392-415.o.

68. Károlyi Árpád: Az igazi Don Carlos. Budapesti Szemle, 1892. 70.k. 223-53.o.

69. Büdinger: Don Carlos Haft und Tod. Wien, 1892.
70. Károlyi i.m. 225-25.o.
71.   uo. 232.o.
72. Ballagi Aladár: A spanyol inquisitio. Akadémiai Érte-
sitő. 1904. XV.k. 12.füzet, 533-50.o.
73.   uo. 546.o.
74. Hasonlóságot mutat eszmélet Rákosi Jenő "egységes
magyar nemzet"-et követelő szemléletével.V.ö.
A magyar nacionalizmus kialakulása és története.
Bp. 1965. 171.o.
75. Ballagi i.m. 537. o.
76.   uo. 550.o.
77.   uo. 550.o.
78. A korszellem, az uralkodó eszmék, az örök faji saját-
tosságok hangsúlyozása , a rendőrállam ideali-
zálása mindenekelőtt Ranke hatását mutatják.
79. Ballagi i.m. 542-44.o.
80. Petrányi Ferenc: Az inkvizíció. Kalocsa.1908.
81.   uo. 5.o.
82.   uo. 32.o.
83.   uo. 70-72.o.
84. Lukács József: Felolvasások a váczi katolikus liceum-
ban. Az inkvizíció c. rész. Vác. 1906. 29-46.o.
85.   uo. 29-30.o.
86.   uo. 31.o.
89. Radu Sebestyén: V. Károly császár és a protestantizmus.
Szamosujvár. 1889.
88.   uo. 33, 69.o.
89. V.ö.Mérei Gyula: Szekfü Gyula történet szemléletének bi-
rálatához. Századok, 1960. 180-257.o.

90.   uo. 70-71.o.
91. Szilágyi Sándor: Egyetemes történet I-III. Bp. 1889.
92.   uo. Bevezetés
93.   uo. 36-37.o.
94.   uo. 68.o.
95.   uo. 157.o.
96. Bárczai Oszkár: Világtörténet, Bp. 1897.
97. Waldmann György: Egyetemes történelem II. Ujkor.
Bp. 1906.
98. Cseh Lajos: Világtörténelem III. Pozsony 1901.
99. Sebestyén Gyula: Egyetemes történet. Ujkor. Bp. 1906.
27.o.
100. Waldmann i.m. 7-8, 26-28.o.
101. Ujházi László: Egyetemes világtörténelem Bp. 1913.
102.   uo. 297-98.o.
103.   uo. 249.o.
104. Soós József: Európa az Ujkor küszöbén. Kaposvár, 1917.
105.   uo. 6-11.o.
106. Márki Sándor: Az Ujkor és a Legujabb kor története.
Bp. é.n.
107.   uo. 5-29.o.
108.   uo. 90-91.o.
109.   uo. 110.-111.o.
110.   uo. 156-58.o.
111.   uo. 502.o.
112. Demanovszky Sándor: Egyetemes történelem. II. Bp. 1911.
113.   uo. 2-3.o.
114.   uo. 13.o.
115.   uo. 46-50.o.

116. Egyetlen tudományos feldolgozás eddig: J. Klein:
The Mesta . Cambridge, 1920.
117. Csuday Jenő : Spanyolország története a középkorban,
Bp. 1914.
uő. Spanyolország története az Ujkorban, Bp. 1915.
uő. Dél-Amerika , Bp. 1909.o.
118. Csuday: Spanyolország az Ujkorban. 3-5.o.
119. A comuneros felkelésről ír, II. Fülöp zsarnoki uralmáról, az inkvizícióról, Don Carlosról, akit apja ölt meg, stb. uo. 7-14.o.
120. Erdemes lenne megvizsgálni, miért vetik el a történet-tudomány által megalapozott eredményeket egyes liberális történészek? Ezen új eredmények mögött jelentkező apologetikus szándék elleni reakció, tudatlanság , a történeti történeti irodalom nem ismerése jelentkezhet, mint szempont, de kielégítő választ nem adhat.
121. Wolfner Pál: A történelmi fejlődés rövid vázlata.
Bp. 1906.
122. Márkus László i.m. 71-72.o.
123. Wolfner i.m. 28-29.o.
124. uo. 35-36.o.
125. Itt nem a "magyar liberalizmusról" beszélünk. Ebben ugyanis helyet foglalhatna valamilyen módon Ballagi éppen úgy, mint Marczali, vagy Márki. A liberalizmus polarizálódása után nagyon nehéz egy fogalom alá bevonni az írók sokaságát. Itt mi a klasszikus értelemben használjuk e fogalmat.

IV - V.

1920 - 1945 . M é r l e g   é s   k i t e k i n t é s

1. Magyarország története, Bp 1964. II. 361-465.o.

Az ellenforradalmi, fasiszta rendszer kiépüléséhez ld. Nemes Dezső: Az ellenforradalom története Magyarországon, 1919-21.

Bp, 1962

2. A szellemtörténeti irányzattal Szigeti József: A magyar szellemtörténet bírálatahoz című cikke foglalkozik.

I. rész: Filozófiai évkönyv 1952 , 155-97.

II. " : Filozófiai Szemle, 1958, 215-42.o.

3. Mérei Gyula: Szekfü Gyula történetsszemléletének bírálatahoz, i.m. 188.o.

4. A korszak történetírásának képe természetesen sokkal bonyolultabb. Ld. Istványi Géza cikkeit a Protestáns Szemlében:

Szellemtörténet, neopozitívizmus, új történeti realizmus. 1938, márc. 118-24.o.

Az új magyar történetsszemlélet kialakulásához.

1938 máj. 264-67.o.

A harmincas évek történetírása. 1940 jul. 198-20.o.

5. Pl. Szittnyi Dénes, aki a jezsuiták vendégeként járt kint, s erről a Századokban tudósít. Századok, 1922. 152-

163.o: A simancasi spanyol állami levéltár magyar vonatkozású anyaga.

6. Böle Kornél: Spanyolország. Bp. 1927.

7.   uo. 3.o.

8.   uo. 7-8.o.

9.   uo. 7.o.

10.   uo. 21.o.
11.   uo. 21-22.o.
12.   uo. 28-29.o.
13.   uo. 13-21.o.
14.   uo. 42.o.
25. Juhász Vilmos: Spanyolország és Portugália Bp. 1933.
15. Kőrösy Albin: A spanyol irodalom története. Bp. 1930.
16.   uo. 110-254.o.
17.   uo. 163.o.
18.   uo. 111.o.
19.   uo. 174.o.
20.   uo. 175-76.o.
21.   uo. 196.o.
22.   uo. 229-30.o.
23. Wittman Tibor: Vitoriatól Suarezig. A spanyol államelmélet mérlege. Filológiai Közöny 1966. 53-66.o.
25. Juhász i.m. 18-20.o.
26. Szigeti i.m. Filozófiai Szemle 1958 . 241.o.
27. Erről már Marx tanulmányával kapcsolatosan beszéltünk.
28. Juhász i.m. 40-42.o.
29.   uo. 41, 43-44.o.
30.   uo. 43.o.
31. Mérei mutat rá, hogy Szekfűnél a faj történetif fogalom i.m.
32. Juhász i.m. 49.o.
33.   uo. 59.o.
34. V.ö. Wittman A spanyol abszolútizmus..., és Ny. Mickun A Mesta a XVIII. században, Századok, 1964. 78-106. magyarul megjelent tanulmányaival.
35. Juhász Vilmos: A nagy hódítók. Bp. é.n.

36.   uo. 513-14.o.
37. Juhász Vilmos: Világtörténet. Bp./1947/ é.n.
38.   uo. 172, 214.o.
39.   uo. 188-89.o.
40.   uo. 179-82.o.
41.   uo. 214-15.o.
42.   uo. 318-21.o.
43.   uo. 324.o.
44. Tápai Szabó László: Az emberiség története.Bp. é.n.
45.   uo. 223.o.
46. Így történhet meg, hogy az angol polgári forradalom/257-/
       II. Fülöp korszaka elé kerül/263- /. Ez teszi le-
       hetővé , hogy a Nagy Októberi Szocialista Forra-
       dalomról szóló sorait teljesen elrejtse az első
       válágháborúról szóló fejezetbe/uo. 382.o./
47.   uo. 232.o.
48.   uo. 263.o.
49.   uo. 6.o. Legfeljebb a Bibliáról szóló rész "uj".
50.   M. Prawdin: Az örült Johanna.Ford. Juhász Vilmos.
       Bevezető tanulmány: Balla Antal: A spanyol nagyha-
       talom.   Bp. 1939.
51.   uo. Bevezetés XIII.o.
52.   uo. XVI.o.
53.   uo. XVIII.o.
54.   uo. XVIII.o.
55. Ezt bizonyítják a gyarmatokról szóló fejezetek, melyek-
       ben a spanyolok pozitív tetteiről beszél. uo.XIX.o.
56. Az ujjaértékelést egy sorozattal kívánják szolgálni:
       "A keresztény éegyház története"
57. Kiadták Bp, 194o.

58. Csóka i.m. 7-8.o.

59. uo. 93.o.

60. uo. 61.o.

61. uo. 172-78.o.

62. uo. 291.o.

63. uo. 270-71.o.

64. uo. 271-73.o.

65. Természetesen ebben van reális megfigyelés is, hiszen a többi gyarmatosítás sem folyt szelidebben.

66. Ijjas Antal: Az egyház és az uralkodói abszolútizmus.

Bp. 1941.

67. uo. 43-44.o.

68. uo. 75-76.o.

69. Kiadták Bp. 1944.

70. Istványi: Az új magyar történetsszemlélet.. c. tanulmány.

Ki kell azonban hangsúlyozni, hogy bár az egyéni akarat és társadalom fejlődése közt ellentét van, a történelmi materializmus bebizonyította, hogy bizonyos feltételek közt, tudományos megalapozottsággal, a társadalomban is lehet tudományosan előre látni.

71. Halirinyi Károly: Hajnal István szociológiai történetsszemléletéről. Debreceni KLTE Történeti Intézetének évkönyve, 1962. 167-183.o.

72. Hajnal István: Az Ujkor története. Bp. 1936.

72. uo. 664.o.

73. uo. 135.o.

74. uo. 57.o.

75. uo. 300-01.o.

76. Hajnal jól sejti meg, hogy a spanyol abszolútizmus extra-

vertált jellegű., külső forrásokból táplálkozott.

77.   uo. 5.o.
78.   uo. 236-37.o.
79.   uo. 236.o.
80.   uo. 14.o.
81.   uo. 213.o.
82. Tolnai Világtörténelme. 10-13.k. Bp. é.n.Mi az 1927-ben
induló új kiadást használták.
83.   uo. 10.k.   90, 133.o.
84.   uo.   139.o.
85.   uo.   215-16.o.
86.   uo. 12.k.   49-50.o.
87.   uo. 12.k. 56-58, 106-107.o.
88.   uo. 12.k.   296, 13.k. 49.o.
89. Ember István: Világtörténelem III. Bp. 1929.
90.   uo. 3.o.
91.   uo. 22.o. Meg kell jegyezni, hogy ezek az is-
mérvek csak a centralizált államra jellemzőek.
92.   uo. 66-67.o.
93.   uo. 67.o.
94. Horváth Jenő: Világtörténet. Bp. 1936. A bibliográfia a
311-55.o.
95. pl. a 200.o.: Horváth szerint Don Juan II. Fülöp fia
volt.
96.   uo. 197.o.
97. Horváth Jenő: A modern Amerika története. Bp. 1928.
98. Kárpáti Emil: V. Károly keleti politikája. Kolozsvár.
1947.
99. Horváth-Barragi: Világtörténeti lexikon. Bp. 1943.
100. pl. I.k.   360, 372, 374, 383, 384.

101. Seltman Rezső: Az inkvizíció a történelmi kutatások
megvilágításában, Századunk, 1928. 1.sz. 1-14.o.
102. Századunk 1. sz.
103. Havas Károly : Az inkvizíció története. Bp. 1928.
104. Ch.H. Lea: History of the Inquisition in the Middle
Ages c. könyvéről van szó.
105. Seltman i.m. 4.o.
106. uo. 3.o.
107. uo. 6-8.o.
108. uo. 6.o.
109. uo. 14.o.
110. uo. 7.o.
111. uo. 11.o.
112. Ehhez még hozzá kell tennünk a magyarra fordított mun-
kákat, melyekről nem beszéltünk, de melyek nagy-
mértékben segítettek a spanyol történelem megis-
merését. Pl: Cantu világtörténete, 1853-tól kiadva,
Bumüller János : Világtörténet I-II. Pest, 1854-8.
Weis Ker. János: Világtörténete, 24.k. Nagybecske-
rek, 1903.

Endrei Zalán :A világ történelme. 4.k. Bp. 1907.

Sok adatot találhatunk a zsidóság történelmével foglalkozó
művekben: Venetianer Lajos: A zsidóság szervezete az
európai államokban. Bp. 1902., és a Szabolcsi Miksa
által szerkesztett: A zsidók egyetemes története.
Bp. 1908.

113. Ez az irányulás annál is érthetőbb, mert az új magyar
történettudomány harcot kellett hogy indítson a
a klerikális, antiszemita, nacionalista szemléletű

történetírás ellen, s e harcban csupán a liberális
képzetekre, sablonokra támaszkodhatott kezdetben.

114. Komjáti Miklós-Makkai László: Világtörténelem. Bp. 1945.

115. Bónis György: A spanyol inkvizíció, Élet és Tudomány
1962. 14.sz. 436-39.o.

Kulcsár Zsuzsa: A spanyol inkvizíció. Világosság. 1962.
12.sz. 24-32.o.

uő. : Inkvizíció és boszorkányperek. Bp. 1960.

116. Az emberiség története. Bp. é.n. A Kultura Világa sorozat, Fenyő Béla: Kolombusztól Castroig. Bp. 1960.

117. Bár ezek sem feltétlenül: Ny. Mickun: A Mesta a XVIII.
században című tanulmánya éppen, mert a kérdést
nem folyamatában vizsgálja, tévuttra jut akkor,
amikor a XVIII. században a Mesta előretörését állapítja meg, s a kisajátításokat teljes egészében
a Mestának tudja be. Korabeli szerzők Mesta-ellenes
kijelentéseit tüllozza el, s hozza meg következtetéseit.

118: Wittman Tibor: España en la "Monarquía Española" de Campanella,

uő. A spanyol abszolutizmus néhány vonása a XVI.
században, Acta Univ. Szegediensis. Acta Historica
T. XV. . Szeged, 1964. ,

uő. Reflexiones sobre la derrota del tabaco en las
Antillas/siglos XVII-XVIII./ T. XVIII Szeged, 1965.

uő. A kubai gazdaság válaszuton. Századok, 1965.
783-804.o.

uő. Apuntes sobre los metodos de investigation de
la decadencia Castellana/siglos XVI-XVII/. Nouvelles
Études Historiques. Bp. 1965. 243-60.o.

uő. Vitoriatól Suárezig. A XVI. századi Spanyol állam-
elmélet mérlege. Filológiai Közlöny, 1966. 53-66. o.

uő. A monokulturák történetéhez a Karib térségben és
Venezuelában/XVI-XVIII.sz./ Acta Histórica.T.XXII. 3-25.o